

Нік Ремені

Не плач, кохана!

Нотатки карного злочинця

Зайнятий мирною творчою працею, радянський народ під керівництвом партії Леніна — Сталіна здобуває значні перемоги на всіх фронтах комуністичного будівництва. Народне господарство нашої країни йде по шляху безперервного потужного підйому. В новий, 1952, рік радянські люди вступили з твердою впевненістю в своїх силах, з непохитною рішучістю домогтися ще більших успіхів у розвитку соціалістичної економіки і культури.

Газета «Правда» від 8 січня 1952 року.

Тисячі лісозаготівельників трудяться в тайзі. Озброєні першокласною вітчизняною технікою, вони заготовляють ліс для потреб народного господарства країни.

Лісозаготівельний сезон у розпалі. Вдень і вночі не змовкає шум на лісових ділянках.

Газета «Правда» від 21 лютого 1952 року.

Глава 1. За Уралом

У приміщенні стоїть дзвінка тиша. Чи то гудуть дроти лінії електропередач, яка йде уздовж барака, чи то ледь чутно гуде двигун електростанції нашого виправно-трудоного табору. За покритим товстим шаром паморозі склом вікон ледве помітною світлою смужкою нагадує про себе промінь прожектора.

Страшна якась тиша. Ряди двоярусних дерев'яних нар не розриваються хропінням втомлених за день арештантів. Все причаїлось. Все мовчить. Сплю у всіх гнидниках, які у мене є, включаючи куфайку. Поверх укрився з головою ковдрою. Все одно мороз пробирає до кісточок.

Усе моє тіло гуде. Мене охоплює сон. Пливу кудись у теплі краї, на милу Україну. До будинку мами і тата...

Відкриваю очі. Дивлюся на стелю, покриту памороззю. Озираюся на стіни. Вони теж білі. Ніби все покрито білою фарбою.

Не тільки стеля і стіни, все. У тому числі нари і арештанти, які на них лежать.

Зверху на мене сипле дрібний сніжок. Це іній відривається від стелі і дрібним білим порошком опускається на нари.

На мить мені здається, що я опинився в білому льодовому царстві. Оглядаю свої володіння з другого ярусу нар...

Ця райдужна, майже фантастична картина захопила мене лише на мить. Майже відразу до моєї сонної свідомості дійшло: барак замерзає.

У мене теж холонуть руки і ноги, серце моє б'ється тихо і нерівно. Ще якийсь час — і воно зупиниться. Замерзне кров. Моя душа понесеться в холодне сибірське небо. Мої рідні навряд чи дізнаються про обставини моєї смерті. Лише ангели небесні будуть знати, та такі ж, як я, друзі по нещастю, яким випаде щастя залишитися в живих.

Обережно висовуюся з-під ковдри, зусиллям волі змушую рухатися заціпенілі руки і ноги. Внизу піді мною, на першому ярусі, на нарах лежить нерухомо Іван Чуб. До таборів він працював на Миргородській машинно-тракторній станції. Спочатку на «Універсалі», потім на інших тракторах, переважно марки ХТЗ, про яких казали в народі, що «воно не їде, не везе», орав поля в господарствах району.

Коли голили чорну непокірну шевелюру, виривався. Потім цілий тиждень погладжував лису голову і питав:

— Де мій чуб?

Сповзаю на підлогу. Знаходжу в собі сили, щоб підійти до нар Івана. Тормошу його за плече:

— Чуб, вставай! Замерзаємо!

Чуб не подає ані звуку. Б'ю його по синіх холодних щоках.

Іван не реагує. Трясу щосили його за плечі. Невже замерз?! Іван відкриває скляні очі, каже, пересилюючи себе:

— Відчепися!

— Вставай, Чуб! Замерзаємо!

Ніякої реакції.

Знову щосили б'ю Івана по синьому обличчю:

— Піднімайся!

Нарешті, він встає. З нього опадають вкриті інеєм гнидники. В тому числі, звальюється з лисої ріпи шапка-вушанка. Сидить нерухомо, як ліловий лисий бовдур. Нарешті, повільно повертається до мене. Дивиться темними очима, не може зрозуміти, що відбувається.

— Що ти витріщився на мене чорними зеньками. Ворушись, якщо хочеш жити. Ще трохи і ми б з тобою віддали кінці.

Високий, жиливий, колишній механізатор, повільно спускає ноги з нар, взуває старі валянки.

Це він робить, як в уповільненій кінозйомці, насилу пересуваючи ноги і руки і все своє застигле тіло. Потім знову сідає на нари.

Несамовито розтирає ноги, руки, обличчя. Пальці його стирчать, як вила. Не згинаються, але він продовжує несамовито працювати ними.

— Чуб, треба будь що дістатися груби. Інакше ми замерзнемо.

— Я не можу. На тобі, напевно, гнидників більше було. Я майже готовий. Я відчуваю, що мені залишилися хвилини. Я віддаю кінці.

Чуб продовжує розтирати руки й ноги і все своє жилаве тіло. Він знову робить спробу встати, але у нього нічого не виходить. Я, нарешті, розумію, що зараз і його життя, і моє, і всього барака залежить тільки від грубки. Від того, чи буде вона горіти, чи ні.

Дивлюсь на біле сонне царство. Барак повільно застигає. Стоїть страшна дзвінка тиша. Хоч би хтось подав голос, хоч би когось покликати на допомогу. Нікого не чути. Всі лежать, як мерці.

Здається, що ми з Чубом тільки одні живі в цьому сонному царстві.

Я чітко розумію, як зараз потрібно діяти. Чуб вже нічого зробити не може. Його тіло скував мороз.

Сідаю на нари поруч з ним. Дивлюся на саму найближчу до нас грубку. Мені до неї треба обов'язково дійти, хоч доповзти карачки.

Відштовхуюся від нар. Роблю кілька повільних кроків. І не можу рушити далі. Сідаю на підлогу. Мої руки і ноги з кожною хвилиною усе сильніше сковує мороз. Якщо буду сидіти, замерзну. Стаю на коліна, працюю заляканими руками. Ось вона — грубка. Ось вони ряди задалегідь заготовлених дров, акуратно складених біля стіни.

Відкриваю дверцята. Там невеликими острівцями ледь жевріє жар. Так і є. Чергові грубку упустили.

Закидаю товсті поліна хвої в закопчену пащу. Звідти валить чорний дим. Але дрова не розгораються. Димлять прямо мені в обличчя. Їм наплювати на те, що бараку зараз потрібно тепло. У них свої закони.

Гарячково оглядаюсь навколо. Знаю, що є металева каністра з соляркою. Але куди вона поділася? Куди її сунули чергові? Повзу вздовж акуратно складених дров. Нарешті, знаходжу її за одним із рядів. Притискаю до себе, відчуваю, як при кожному моєму русі всередині каністри колишеться з боку в бік рідина, і вся металева ємність здається живою. Боюся, як би вона не вислизнула з моїх неслухняних рук.

Біля грубки заливаю руду рідину в консервну банку. Туди ж додаю трохи клоччя. Запалюю кресалом. Чекаю, допоки вогонь розгориться сильніше. Тільки потім плескаю палаюче рідке місиво на дрова.

Спалахують яскраво-червоні язики полум'я. Вони, точно живі, танцюють у безладному танці. Потім розгораються по-справжньому. Вогонь гуде, віддаючи бараку своє тепло і силу.

У моїй свідомості проноситься рятівна думка: «Значить, будемо жити. Хто не віддав ще кінці, вже не замерзне».

Відкриваю двері, дивлюся в топку, де гудуть, розриваються сухі хвойні поліна, підповзаю впритул до вогненної пащі. Сиджу біля відкритого вогню до тих пір, поки терпіти вже несила. Боюся, як би з мого обличчя не вийшла смажена відбивна.

Закриваю дверцята топки. По всьому моєму тілу вже пройшло рятівне тепло, з'явилися сили. Я вже підводжуся з підлоги.

— Іван, — кричу Чубу, — піднімай людей, не давай їм замерзати.

Чуб встає з нар, держачись за них обома руками, підходить до сусіда Миші Молдавана.

Взявши один одного під руки, вони повільно просуваються до мене. Поступаюся їм місцем біля грубки, а сам, вже прогрітий і зміцнілий, знову відкриваю дверцята і закидаю в жарку кам'яну утробу нові поліна.

Вогонь розгорається з новою силою. До дверцят вже неможливо доторкнутися.

Розігрілася цегла, де вузькими колодязями рухається дим і лише потім по трубі виходить назовні. Пече навіть через куфайку. Широко розставивши руки, я всім тілом вбираю рятівне тепло. Барак прокидається. Скриплять нари, лунає глухий кашель, хрипкі голоси, човгання ніг. Налякані холодом, арештанти пробиваються до грубок, які вони вже частково обліпили. Грубок розгорається все більше. Але до них все одно не можна пробитися. Їх не вистачає. Сильно багато охочих притулитися до гарячої цегляної стіни. Кожен бореться за своє життя. Тоді ті, хто не зміг пробитися до джерела тепла, знаходять рятівний вихід. Вони прямо на підлозі розпалюють багаття. Їдкий чорний дим повільно піднімається до перекриттів, тих невеликих душників, які передбачені проектом. Бетонні стелі спочатку втрачають білий колір, на нас падає вже не сніг, а дрібні краплі дощу, потім набувають свій справжній сірий колір.

Іван Чуб і Миша Молдаван поступово прогріваються. Але не хочуть йти від рятівного тепла. Миша — середнього зросту, добре скроєний чоловік, якому, напевно, скоро стукне полтинник. Він — місцевий, до того, як отримав строк, працював у будівельній організації. Одного разу не витримав, побив нахабного виконроба за те, що шахраював, закриваючи наряди. Наніс йому тілесні ушкодження, які призвели до каліцтва. От і заробив своє. Здогадуюся, що своїм походженням він зобов'язаний сонячній Молдавії або південним районам України. Про це говорить смугляве обличчя, темно-коричневі очі, які час від часу стріляють влучними поглядами у співрозмовника з-під постійно опущених вій. Його колись смугляве обличчя зараз нагадує шматок синього м'яса. Насилу згинаються колись рухливі ноги. Він не може ворушити руками, вони стирчать у різні боки.

— Мені вже снилися теплі краї, — пояснює він мені. — Ще трохи, і пішов би в гості до Бога.

Незважаючи на моє сміливе припущення, Миша вважає себе потомственным сибіряком, хоча старші розповідали йому, що ще його прабабусю вивезли з Одеської області. Вона там жила у великому молдавському селі Липецьке.

— Ще трохи, — кажу йому, — ми всі б вирушили в гості до Бога.

— Якщо б ти не прокинувся, так би воно і було. Вважай, що на цей раз нам пощастило, — промовляє Молдаван, у якого зуб на зуб не попадає.

Біля нас вже виникла величезна юрба. Рятуючись від холоду, арештанти пробиваються ближче до вогню. Масивний, високий Федя Чмо пробирається ближче до грубки, біля якої ми з Молдаваном гріємося. Розштовхує потужними ліктями промерзлу братву, яка не може опиратися силі колишнього приймальника хутра. Нахабство — друге щастя.

— Куди преш, Чмо? В морду хочеш? — Невдоволено відриває груди від кам'янки Молдаван. Він ще не встиг прогрітися. Але вже розробляє праву руку.

Федя продовжує пробиватися до грубки.

— Порятунок замерзаючих — справа рук самих замерзаючих, — відповідає він, продовжуючи нахабно розштовхувати більш слабких ув'язнених, лише б притулитися до гарячої поверхні. Він боїться віддати кінці. Йому не хочеться завчасно зіграти в ящик.

Синій від холоду Миша пропускає вперед Чмо, а потім з боку завдає потужний удар в щелепу. Федя валиться на оточуючих, але впасти йому не дають. Його масивне тіло витягують з натовпу і кидають на нари. Там він приходиться до тями. Лає Мишу і плюється кров'ю.

Федя ніколи не наїдається. Він відчуває постійний голод. Його шкіра бовтається, як ганчірка. Обвисають худі щоки колись вгодованого обличчя. Все своє існування Федя підпорядковує тому, щоб вгамувати голод. Щоб набити свою утробу, нічим не гребує.

З'являються вертухаї. В їх числі сержант Іванько, вважай, мій земляк. Із сусідньої області. В теплих кожухах. Рухаються не поспішаючи. Оглядають нари. Виявляють тих, хто не зміг пережити дуже холодну ніч.

В барак повільно повертається тепло. Він потопає в суцільному тумані з водяних парів і диму. Братва вже трохи прогрілася і отямилася. Підраховує втрати.

Ми з Молдаваном, нарешті, теж прогрілися. Поспішаємо до нар Петі Труби. Тривожне передчуття не дає спокою. Чому він лежить, вкритий з головою ковдрою. Хоч би ворухнувся. Чи що? Миша першим зірвав ковдру, сказав:

— Труба, вставай!

Ніякої реакції. Намагаюся торсати Петю. Відчуваю пальцями затверділе тіло. Кажу тихо Миші:

— Запізнилися будити!

— Чому це Бог забирає хороших людей? А всяке лайно обходить стороною, — задається питанням Миша, знімаючи з лисої голови шапку-вушанку.

— Це, дійсно, несправедливо, — додаю я. — Добрий, хороший чоловік відійшов у вічність, а всякі мерзотники продовжують коптити небо.

Бригадири оперативно формують спеціальну групу. Братва йде уздовж нар, збирає жмуриків, виносить їх до вхідних дверей в барак, щоб потім, коли підженуть транспорт, відправити трупи до моргу.

Тягають, як колоди. Голови лежать в одного на плечах, ноги — в іншого. Дивимося з Молдаваном, як виносять до проходу мого земляка путивлянина Петю Трубу. Валянки ніби примерзли до підлоги, хоча вона вся в калюжах. Ми з Мишею чомусь не можемо зрушити з місця. Не можемо відірвати погляд від двох паханів, які його несуть.

Створюється враження, що несуть статую зі складеними на грудях руками. Несуть, як колоду. Ноги — в одного на плечах, голова — в іншого. Як лежав на нарах, так навечно і заснув. Абсолютно нерухомий. Тільки звисає лахміття його гнидників.

Худий, довгий Труба постійно скаржився на здоров'я. На важку роботу і скудне харчування. Ще вчора ми з ним і Мишею мріяли про справжній чорний хліб, не про той, схожий на глину, що дають нам у таборі.

Петю принесли до проходу, кинули, як колоду, до інших покійних. Більшість живих не виявляють до них ніякого інтересу. Проходять повз, іноді спотикаючись об трупи. Вони зайняті своїми невідкладними справами. Сьогодні одні. Завтра приспійуть інші

жмурики. Холод перевіряє на здоров'я і витривалість. Не встояв. Пішов на той світ.

Спостерігаємо з Мишею, як Чмо підійшов до покійників. Він ще витирає ніс, з якого сочиться цівка крові, він ще не прогрівся як слід, але не забуває вчорашніх образ. Посмоктуючи скоринку глинистого хліба, голосно плямкаючи товстими губами, пнув труп Труби ногою.

Чуємо його гугнявий голос:

— Бичка пожалів. Накурився. На все життя. І на той світ припас. Гад.

Обличчя Миші покривається синім рум'янцем. Він зривається з місця. Що є сили дає тупим валянком під зад знахабнілому Чмо.

Той не втримався. Завалився на бетонну поверхню підлоги обличчям вниз. Підхопився. Витер рукавом кров, яка капала з носа. Кинувся до Миші. Я встиг зупинити його, сказав:

— Правильно зробив Молдаван. Побійся Бога. Петя вже мертвий! Навіщо його тусати?

Чмо змінився в обличчі.

— Яка легка смерть! — Позаздрив. — Заснув — і не прокинувся.

— А ти сам спробуй. Може і в тебе вийде, — ніяк не може заспокоїтися Молдаван.

Федя не змушує себе чекати:

— Ти помри сьогодні, а я завтра.

— Я Трубі не заздрю і на той світ не поспішаю, — пояснює йому Миша.

— Я тебе урою, сука, ляжеш поруч із Трубою, — каже Чмо і сунеться масивною фігурою на Мишу. — Ти мене вже дістав.

Молдавана не так легко залякати. Він стає у стійку перед масивною фігурою Чмо, який пре буром, не помічаючи навколо нікого, крім свого ворога. Я гарячково думаю, як запобігти зіткненню. Обидва супротивники не поступаються один одному. Не відомо, чим закінчиться їх бійка. Ясно одне: без крові не обійдеться.

На щастя, вчасно з'явився сержант Іванько.

— Розійдись! — голосно закричав він.

Але доведений до кипіння Федя Чмо не помічає охоронця. Сержант Іванько не змушує себе чекати. Завдає удар прикладом автомата по його великій голові, яка чимось нагадує гарбуз. Федя валиться на

підлогу. Не перший раз сьогодні. Насилу піднімається. Кидає у бік Молдавана ненависний погляд і каже:

— Ти у мене все одно своє отримаєш.

— Як таких негідників земля носить! — дивується Молдаван. — Ти його хоч убий, а він все одно своє.

Ми з Мишею підходимо до Валери Окуджави. Він продовжує лежати, не виймаючи рук з-під ковдри. Валера — корінний сибіряк. Це — світлий, завжди усміхнений чоловік років сорока — нічого не має за душею, окрім таланту.

Він народився і виріс в Анжеро-Судженську. Грав і співав, читав свої вірші у підпільній борделі. Трахав всіх дівок підряд, своїх палких прихильниць, які, відкривши рот і часто витираючи очі, щоб по щоках не побігла чорна фарба, до пізньої ночі слухали його пісні, а коли двері закладу закривалися, йшли за ним юрбою до самого його будинку. Улюбленець публіки не тільки використовував своїх численних прихильниць, він пив горілку, кутив анашу, не проти був побалуватися грою в карти.

Коли міліція накрила притон, його справжнім організаторам вдалося ухилитися від покарання. Валеру підставили і розкрутили на повний строк. Валеру прозивають Окуджавою, хоча він без вусів і взагалі не має з відомим бардом нічого спільного. Крім того, що співає пісні під гітару. Сьогоднішній мороз він переніс порівняно легко. А зараз, коли по бараку пройшла рятівна хвиля тепла, і зовсім розслабився.

— Чи пеніс грієш, щоб не відмерз? — питає, усміхаючись, Молдаван.

Окуджава вийняв руки. Там, де закінчувався його тулуб і починалися ноги, ковдра відразу піднялася вгору, точно обеліск. Він бачить, що ми помітили зміни, які сталися, і усміхається.

— Піднімайся! Весь барак вже на ногах, — кажу.

— Як я встану, якщо Валерка не дає?

— Піди на двір для худоби, — сміється Молдаван. — Сунеш кобилі Асьці.

— Я ж не дістану.

— Ящик підставиш і дістанеш.

— Де я його візьму?

— У Шалого запитай, де взяти. Вдув кобилі, як годиться, — сміється Миша.

— Вставай! Хавати підемо, — нагадую я.

— Як я встану, якщо Валерка стирчить, як залізний.

— Вже давно б здрочив. Це все одно, що пописати сходити. Зайву рідину поки не зіллеш, він не заспокоїться, — продовжує напівжартома пояснювати Молдаван.

Нарешті, Окуджава піднімається:

— Зачекайте мене. Збігаю до туалету, треба Валерку заспокоїти.

— Енергійніше рукою працєю, — радить йому Молдаван, який, здається, забув і сутичку з Чмо, і холодний ранок, і що від нас пішов кращий кореш Петя Труба, і зараз зайнятий тільки стурбованим Окуджавою. — Без сніданку нас залишиш.

Строєм йдемо до їдальні. Скрипить сніг під валянками. Ми в куфайках, в шапках-вушанках, туго зав'язаних на підборіддях. Наші сині обличчя відразу ж застигають. Над строєм від нашого дихання здіймається хмара.

Товстими ватними рукавицями до крові розтираю обличчя. Боюся, як би воно не замерзло. За парканом з колючим дротом піднімається багряне сонце, яке в цей день нікого не зігріє. Може трохи розтане сніг на дахах будівель, може, навіть з'являться в деяких місцях маленькі бурульки. Але до справжньої весни з її відлигами, галасливими струмками і іншими витівками ще далеко.

Наш виправно-трудоий табір знаходиться на околиці невеликого міста в тайзі. Він обнесений високим цегляним парканом, який вінчає колючий дріт. Всередині територія ділиться на чоловічу і жіночу зони. У чоловічій розташовується керівництво та підрозділи охорони табору, бараки ув'язнених, їдальня, бараки посиленого режиму, камера зберігання, санчастина, клуб із залом і бібліотекою.

Жіноча зона відокремлюється від нашої трьома рядами колючого дроту. Мабуть, спочатку табір будувався, як чоловічий. Але в силу необхідності частину території відокремили. Там відбувають покарання жінки.

По периметру підносяться вишки, де цілодобово несуть службу бійці з автоматами. Біля стін з колючим дротом попереджувальні смуги. Ставати на них категорично заборонено, можна поплатитися життям.

У темний час територія по периметру ретельно висвітлюється численними лампочками. Від вишки до вишки спрямовують свої промені прожектора.

Ми минаємо бараки, двоповерхову будівлю керівництва табору, мимо клубу підходимо до одноповерхової їдальні. Вона схожа на барак або великий сарай. У приміщенні дзвенять миски і ложки.

На сніданок нам дають кілька шматочків не першої свіжості оселедця з перловкою. Беру зі столу чорний в'язкий хліб. Жадібно кусаю, щоб забити голод. Речовина, яку називають хлібом, прилипає до зубів і піднебіння. Старанно очищаю язиком рот, ковтаю їжу.

Упоравшись з убогим сніданком, строєм повертаємося назад. Сьогоднішня тріска від сильних морозів ніч вдарила не тільки по людях, але по всьому живому. То тут, то там на нашому короткому шляху валяються горобці. Це ті горобці, які не могли сховатися у теплі місця, звикли ночувати на гілці дерева, на жердині і навіть на колючому дроті.

«Горобець теж їжа» — раптом осяяла Чмо радісна думка, тому що сніданок тільки визвав у нього апетит. Його велика, схожа на гарбуз, голова почала працювати в заданому напрямку: цих пташок, виявляється, можна їсти, як диких качок, або якихось інших пернатих.

Дивиться у бік сержанта Іванько. Він не забув удар прикладом автомата, але голод сильніше особистої неприязні і навіть ненависті. Трясучи обвислими щоками, вискакує до нього, показує запалий живіт.

— Товаришу начальник, дозвольте кілька пташок підібрати.

Іванько знає, що Чмо ніколи не наїдається. Невдоволено зиркає на Федю. Він йому сьогодні вже порядком набрид, але куди від нього, мудака, дінешся. Причепиться, лайно, не збаглиш його. Весь день буде бігати за ним і повторювати: дозвольте!

— Мерщій підбирай! Тільки не подавись, — цілком серйозно попереджає його сержант Іванько.

Чмо з непритаманною для нього моторністю підбирає тушки. Швидко розпихає їх по кишнях.

Федя жив у Підмосков'ї. Працював у заготконторі. Приймав шкурки тварин в обмін на дефіцитні товари. Жив, як у бога за пазухою. Їв сир, масло, ковбасу, заїдаючи їх червоною ікрою. Ходив в імпорتنих туфлях і черевиках, міняв, як рукавички, костюми. Одяг купував на оптових складах.

У п'ятдесят років його так рознесло, що з одягом були великі проблеми. Йому доводилося ставити не один могорич, щоб відшукати за його розміром туфлі або костюм.

Але його золоті деньки пішли в минуле, коли нагрянула міліція. Чмо настільки впевнився в собі, що не хотів ділитися з ментами. Ті і запроторили його за ґрати.

У таборі Чмо перетворився на скелет. Його мучить постійний голод. Цілу добу його думки зайняті одним: як наситити ненаситний живіт.

Зайшли в барак. В ніс вдарили різкі запахи мокрих онуч, диму, хвої і ще чогось застояного, не дуже приємного, але такого звичного. Чмо насадив на рівну дерев'яну гілку кілька тушок птахів, не обскуб їх заздалегідь і не по потрошив.

Відкрив топку. Сунув туди. З груби повалив дим.

— Чмо ненаситне. Закрий двері, — невдоволено обернувся до нього Молдаван. — Мало отримав? Ще хочеш?

«Чекай, закрию», — думає Чмо, але прикриває двері, залишивши маленьку щілину. Пам'ятає, що сьогодні він вже отримав від Миші, що вони мало не побилися через Трубу.

Ми з Чубом відходимо до нар. Розмову заводить Чуб, як завжди, про МТС. Як вони дружно з хлопцями жили, як їх чекали в господарствах. Виклавши все про МТС, Чуб переводить розмову на іншу, найбільш близьку йому тему: про своє звільнення і приїзд дружини.

Через кілька місяців у Івана закінчується строк, який йому визначив суд для відбування покарання. Але навіть відбувши його, він не зможе повернутися додому. Його не пускають далі Уралу. У нього це не вкладається в голову: що це за порядки такі.

— Я сумлінно відмантулив свій строк. І тепер хочу на Батьківщину, в Миргород, де народився і виріс, де мав улюблену роботу, будинок, дружину і дітей. У мене все було. Тепер у мене все це хочуть забрати. За яким правом? — дивується він. — Тільки тому, що треба піднімати Сибір?!

— Кинь панікувати, тут теж можна жити. Не тільки в Україні, — намагається заспокоїти його Окуджава.

— Я ненавиджу ці дикі краї, куди мене хочуть насильно загнати. Якщо тобі чи комусь іншому подобається Сибір, живи, я нічого не маю

проти. Але у мене інша розкладка. Там, в Україні, у мене житло, сім'я і робота. Навіщо мені Сибір?!

— Не піднімай марно пір'я. За тебе вже все давно вирішили, — пояснює Окуджава. — Про Миргород ти тільки можеш помріяти.

— Не знаю, кому дано право зіпсувати мені все життя? Хотів би я подивитися цій людині в очі, — не заспокоюється Чуб.

— Не панікуй, — знову заспокоює його Окуджава. — Приїде до тебе твоя Іришка. Знайдете роботу, обзаведетеся знайомими. Вас звідси не виженеш. У нас повно українців. Іноді мені здається, що їх більше, ніж росіян.

Я згадую розмови своїх батьків і знайомих, що споконвіку українців насильно відправляли освоювати дикий Сибір. Знаходилися і такі буйні голови, які в гонитві за землею кидали насиджені теплі місця і цілими сім'ями виїжджали за Урал.

Я, як і Іван, не дочекаюся закінчення свого строку відбування покарання. Ніякі сили не втримають мене в цьому суворому неосяжному краю. Благо, на відміну від Івана, мені дозволяють виїжджати за Урал і селитися на батьківщині. Але те, що багатьох із нас не випускають за Урал, викликає у мене справедливе обурення:

— Нас багато, нас неможливо, як татар, завантажити у товарні вагони і вивезти освоювати дику територію. Вагонів не вистачить, — кажу, — от вони й шукають різні приводи, щоб домогтися свого.

— Діло кажеш, — зрадів Чуб, — нехай Окуджава і йому подібні освоюють цю територію. Про наші рідні території теж треба дбати.

Чуб з дня на день чекає дружину Іришку. З далекого Миргорода, що на Полтавщині, за Урал, у Західний Сибір. Уява йому малює жахливі картини. Всі вони пов'язані з морозами.

— Коли вони перестануть?! — бідкається Іван.

— Це ж тобі не Миргород, не Полтава, не Суми. У нас, мабуть, скоро потечуть струмки, — роблю свої припущення я.

— Побойться Іришка сюди їхати, — точить черв'як сумніву душу Івана. — Візьме, і не поїде. Тоді хоч вішайся.

— Ти ж мужик, — не заспокоюється Окуджава. — Не рівня їй, дружини декабристів кинули все і приїхали слідом за своїми мужиками.

— Покарання визначили для мене. Я не хочу влаштовувати каторгу для своїх рідних. Якщо Іришці сподобається тут, будемо жити, не

сподобається — змушувати не буду.

— У мене спробувала б не приїхати: як глава сім'ї сказав, так і баста. У мене розмова коротка, — каже Окуджава. — Моя мій принцип знає: куди голка, туди й нитка.

— У мене інші принципи, — доводить своє Чуб.

— Розбестив ти її, — не заспокоюється Окуджава. — Світ клином на Миргороді не зійшовся. І тут люди живуть.

— Якщо погодиться Іришка, ми тут дружно заживемо. Нас не злякають тріскучі морози. Я сяду на трактор, Іра буде вчити дітей.

Поки ми з Чубом розмовляємо, Чмо закінчує приготування дичини. В бараці з'являється різкий запах горілого пір'я.

— Ще цього не вистачало, — обурюється Молдаван.

Чмо кладе тушки в алюмінієву миску. В очікуванні, поки вони трохи охолонуть, смачно прицмокує товстими губами.

— Дичина! — вимовляє задоволено.

Він бере обгорілу тушку горобця, не пережовуючи, відправляє в рот. Навіть голодний організм її не сприймає. Чмо робить кілька інтуїтивних рухів і відригує птицю назад.

Іван, який розповідав про Іришку і мимоволі спостерігав за любителем дичини, несподівано перервав розповідь, що сили помчав до параші.

Робить їй поклони, смикається від конвульсій. Те, що з'їв вранці, вилітає. Більше рвати нічим. Мені здається, що зараз весь його кишечник вивалиться назовні.

Ми з Молдаваном теж відчуваємо голод. Гнилий оселедець, який їли вранці, тільки збільшив наш апетит. Але від побаченого і нас нудить.

Відвернулися від Феді, який робить другу спробу, щоб проковтнути горобця, тримаємося з останніх сил, щоб не побігти слідом за Іваном.

А Чмо робить все, щоб проковтнути тушку. Коли вона займає своє місце в його утробі, дико посміхається.

— Знудило, декабрист? — питає Івана, який знову підходить до нар.

20.01.1952 рік.

Сьогодні попустило. Мороз зменшився, але не настільки, щоб проводити зовнішні роботи. Нас повезуть на лісоповал. Зовсім

знахабніли, гади. Який лісоповал?! Сніг у зріст людини. Від морозу шкіра на обличчі кукожитья.

Вчора перед нами виступив начальник табору. Дідок у формі генерала. Він кутався в теплий овчинний кожух, раз у раз розтирав рукавицями обличчя, особливо великий ніс, який спочатку у нього на морозі посинів, а потім починав біліти.

Начальник табору кілька років тому відморозив свій ніс. І тепер періодично він нагадував йому про себе. Старий сильно боявся міцних морозів і всіляко намагався при морозах скоротити своє перебування на відкритому повітрі.

Сьогодні він тримався з усіх сил. Йому треба було показати ув'язненим, що ніякі морози їм не страшні, можна працювати при будь-якій погоді з обмороженими обличчями, руками і ногами. Він ходив перед строем, інтенсивно працював рукавичками, розтираючи ніс або вкриваючи його ними. Напевно, йому наплювати, що більшість з нас теж обморожені. Шкіра злазить з рук і ніг, з обличчя. Головне, не забути себе, коханого.

Він говорив, що народне господарство країни потребує деревини. А вони вже кілька днів не виїжджають у тайгу. Завдання по її заготівлях знаходиться під загрозою зриву.

— Товаришу начальник! — вийшов зі строю Молдаван. — В таку погоду добрий господар з дому собаку не вижене. В такий мороз не дозволяється проводити зовнішні роботи.

— Товариші арештанти! Партія Леніна — Сталіна не дозволяє відсиджуватися в бараках за будь-якої погоди. Ми повинні єдиною ходою з усім радянським народом боротися за виконання народногосподарських планів. Посилання на погоду тут не доречні. Вона буде такою ж і завтра і післязавтра. Тому негайно вирушайте на рубку лісу. Чесною працею ви повинні спокутувати свою провину перед державою і своїм народом.

Генералу посипалося багато запитань. Але він не став відповідати на них, пославшись на те, що дуже холодно. Він готовий відповісти на них в інший час і в іншому місці. Він розвернувся і поспішно зник у двоповерховій будівлі керівництва табору. Він боявся за свій ніс.

А ми змушені виїжджати в тайгу, тому що партія і уряд вимагають від нас виконувати величні плани, поставлені перед народним господарством. І ось ми, охоплені всенародною ініціативою, готуємося

до поїздки в тайгу. Іван Чуб показує дірку у валянку. Рука пролазить. Нога, вважай, на вулиці.

Віддаю Івану запасну пару онуч. Він в упор дивиться на мене:

— Не шкода?

— Бери, бери. Підремонтуєш, віддаси.

Він намотує на ногу онучу. Встромляє в дірявий валянок.

— Це ще куди не йшло. Деньок як-небудь перекантуюсь.

Ми натягуємо на себе куфайки. Одіваємо під них все, що є. Відкатуємо шапки-вушанки. Зав'язуємо їх на підборідді. Виходимо на подвір'я.

Там уже шикується в декілька шеренг братва. Вертухаї походжають вздовж строю з автоматами.

— Мерщій! — квапить нас сержант Іванько. — Не затримуйте інших.

— Сержант! Не поспішай, як голий до баби, — кидає йому Косяк. — Самі розуміємо, що мерщій.

Косяк на ходу застібає теплі ватяні штани. Напевно, когось із підерасів, тобто петухів, грабонув. У самий останній момент запозичив.

— Дивіться! — звертає нашу увагу на Косяка Молдаван. — Боїться, що відморозить чоловіче достоїнство. Ватажок петушиної зграї.

Нерівним строєм сунемося до прохідної. Нас чекає потужний сталінець з чорною металеву будкою на причепі. Трактор працює на повних обертах. Тракторист теж боїться морозу. Не глушив двигун на ніч. Боявся, що не заведе. Зараз включив на повну потужність, щоб техніка не дала збій.

Вертухаї стають біля входу, другий раз перераховують «поголів'я». Кутаючись у рвані гнидники, строго по рахунку заходимо в будку. Займаємо місця на дерев'яних лавках.

Іван дивиться на валянок з діркою, каже:

— Нас у машинно-тракторній станції взимку нікуди не посилали. Тільки займалися ремонтом.

— Вислужуються, гади! За рахунок нас хочуть у комуністичний рай потрапити, — додає Молдаван.

— Як по такому морозу Іришка буде добиратися, — хвилюється Іван.

— Що ти хвилюєшся, вагони опалюються, — заспокоює його Окуджава.

— Їй доведеться добиратися і попутним транспортом, — продовжує Чуб. — Всяке може трапитися. Я вже не можу дочекатися, коли вона приїде. Тут, звичайно, не Миргород, але і не вічна мерзлота. Можна як-небудь пристосуватися. Скоріше б вирішувалися всі особисті питання. Тільки б Іришка погодилася оселитися тут назавжди.

— Багаті, дикі краї. Тут ми нормально живемо. Через деякий час ти зрозумієш: навіщо тобі той Миргород. Світ клином на ньому зійшовся? — запитує Окуджава.

— Тихше ти з Миргородом. Це місто, де я народився і виріс і прожив своє життя до того, як мене заарештували.

— Що ти не можеш зрозуміти: не бачити тобі Миргорода, як своїх вух. Забудь про нього. Поселяйся в нашому містечку. У гості один до одного будемо ходити. В тайгу за кедровими горішками будемо їздити, полювати. Ти не уявляєш, скільки дичини в цих краях, — включається в розмову Молдаван.

— Світ клином на Миргороді зійшовся. Тому, що Миргород — моя батьківщина, з якої, як рослина із землею, я зв'язаний невидимими корінням, — гортанним голосом вимовляє Чуб.

— Перебори себе, — переконую його я. — Все буде нормально. Лише б дружина дала згоду жити тут.

— Лише б вона дала згоду, — схвильовано повторив Іван.

— Ви тут на місці не розумієте Івана, не уявляєте, що таке Батьківщина. Чим більше часу проходить, тим більше по ній сумую. Тому що, як каже Іван, пов'язаний з нею невидимим корінням. Для мене Батьківщина — це батько і мати, всі родичі і знайомі, це поля і луки, озера і річки, мішані та хвойні ліси. Не бачити їх вісім років — для мене тортури гірше, ніж у катівнях в'язниці.

Отримавши від мене потужну підтримку, Іван продовжує ділитися своїми думками:

— Якщо Іришка погодиться тут оселитися, життя навіть на чужині буде сприйматися для мене по-іншому. Мені буде легше переживати морози і заметілі, віддаленість від дітей та онуків.

Встановлюється тиша. Під потужний гул трактора кожен думає про своє. Я думаю про свою маленьку батьківщину, де народився і виріс.

Дякую Богові, що після закінчення строку ув'язнення мене не поселять навечно в цих диких, не любимих нами з Чубом краях.

Івана теж, напевно, долають такі ж думки: про Миргород, про сім'ю, про нашу спільну з ним Батьківщину, яка називається Україною.

Закурює цигарку Паша Косяк — ватажок петушиної зграї, як ми його називаємо. Він почуває серед нас себе мільйонером, тому що кожен місяць отримує від рідних перекази, які дозволяють йому навіть у таборі багато мати. До нудоти палити цигарки, багато з яких начинені марихуаною. Приймати більш істотне зілля, від якого відчуваєш себе великим і сильним, наче літаєш у повітрі над усіма.

Він вже поставив рачком не одного чоловіка. Звичайно, це не жінка, але все одно задовольняє свої чоловічі статеві потреби.

Він сидить в оточенні своєї зграї. Бігає з боку в бік зеленувато-каламутними очима, поки, нарешті, не приймає позу римського імператора на троні.

Дістає повний кисет, спеціально складений папір. Щедро засипає на нього махорку. На очах у всіх згортає товсту козячу ніжку.

Глибоко і з видимим задоволенням затягується цигаркою. Всі дивляться йому в рот. Кожному хочеться потягнути, а нічого.

Зробивши кілька затяжок, передає цигарку своєму сусідові по прізвиську Люся. Худому, але статному чоловікові, який не піднімає очі на оточуючих. Здається, він боїться, що знаходиться тут разом з усіма нами і навіть одним з перших має можливість покурити.

Він обережно бере самокрутку з рук Косяка, намагаючись попередити всі його рухи, затягується. Жадібно курить, не вірячи в своє щастя. Як це він, гнаний усіма, першим з них затягнувся козячою ніжкою, викликаючи заздрість і навіть гнів.

Вагончиком пливе сизий димок. Поширюється такий звичний і такий приємний запах, що хочеться вирвати у Люсі цигарку.

Валера Окуджава не витримує, просить у Косяка зробити хоч одну затяжку.

— Прийдеш до мене в побутову кімнату, тоді отримаєш, — зверхньо кидає йому Косяк.

— Ти дуже прудкий, — обурюється Окуджава. — За одну затяжку підставляти очко!?

— Тоді свій пеніс посмокчи, — радить йому Косяк.

Тільки приїхали на лісоповал, відразу стали розводити багаття. Охоронці лаються. Їх сношає начальство. Завдання по заготівлі лісу не виконуються. Нікого не хвилює, що стоять тріскучі морози. Завдання їм подавай.

Розганяють нас. А самі туляться до вогнищ. Ми теж не пальцем роблені. Посилаємо їх подалі. Ці взаємні дорікання закінчуються спільним рішенням працювати вахтовим методом. Одна бригада валить ліс, інша — гріється.

Косяк бігає біля Люсі. Доручає тому стежити за вогнищем.

Той топчеться на місці, як і раніше, не підводячи ні на кого свої сірі очі.

— Головне, полум'я не прогав! — Наставляє його Пашка.

— Більше нічого не робити, — приємно дивується той.

— Нічого! — повторює Косяк. — Ти у нас людина хвора. Я домовився. Тебе чіпати не будуть. Люся сприймає це як даність. Приймається з великою старанністю тягати гілки і кидати їх у вогнище. Полум'я піднімається високо вгору. Гілки весело потріскують, шипить невдоволено білий сніг, швидко перетворюючись у чисті струмки води.

Люся, як у сповільненій зйомці, продовжує наводити порядок біля багаття. Куфайка облягає його статну, як у жінки, фігуру. Він то і діло нахиляється, стаючи літерою «Г», не надаючи цій позі особливого значення, навіть не здогадуючись, що вона викликає у нас бурхливу реакцію.

Поглядаючи на його ладну фігуру, на круглу попу, Окуджава захоплено вимовляє:

— Мені б його відловити в побутовій кімнаті. Поставити відповідно. Відразу б забігав як заводний. Куди б і хвороба поділася.

Люся, здається, не помічає наші погляди. Він байдужий до наших розмов. Монотонно підбирає навколо багаття гілки і кидає в жарке полум'я.

Він виглядає якимось млявим і слабким. Від постійного недоїдання і важкої роботи у нього, напевно, розвивається дистрофія. Він радий, що не треба цілий день смикати за ручку пилку, махати сокирою, валити підступні дерева і звільняти їх від важких гілок.

Краще деякий час постояти літерою «Г», підставивши зад Косяку, а потім цілий день сачкувати.

Але навіть таке послаблення, яке досягнуто неймовірною для кожного з нас ганьбою, заїдає.

— Тьху, — плюється Чуб, ледве тримаючи сокиру обмороженою рукою. — Він, дійсно, як баба. Напевно, недоношений. Як у Косяка на нього піднімається?

— Дійсно, якийсь загальмований, але симпатичний. Я б сам йому вдув, — каже, поглядаючи в бік Люсі, Окуджава.

— Думай, що кажеш! — обурився Молдаван. — Для цього жінки є.

— Очко однакове, що у баби, що у мужика, — заперечує Окуджава.

«Напевно, під час п'яних оргій в притоні Валері доводилося пробувати очко і у чоловіка і у баби, раз він так впевнено говорить», — думаю я навіть з деякою заздрістю, тому що жінок, яких мені вдалося спробувати, легко перерахувати на пальцях однієї руки.

У своєму житті я не знав жінки. По-справжньому. Були пустощі в школі з сусідкою Нінкою. Повною, з круглим, у веснянках, лицем дівчиною.

Ми з нею роздягалися догола в нашому домі, коли не було батьків. Грали в чоловіка і дружину.

Коли став старшим, зустрічалися з Галкою з мого класу. Я до цього часу пам'ятаю її солодкі поцілунки, я відчував до неї якісь теплі почуття. Але наше спілкування як-то одразу обірвалося. Вона переїхала з батьками в іншу місцевість. Потім якийсь час ми з нею листувалися. Пізніше наше листування якось само собою припинилося.

В Находці жінка, в два рази старше за мене, дізнавшись, що у мене на складі є гас, попросила принести, тому що він був великим дефіцитом. Їй ні на чому було приготувати поїсти.

Моєму приходу вона дуже зраділа. Але платити було нічим. Вона натякнула, що може розплатитися натурою. Я цього хотів більше, ніж грошей.

Любов у ліжку у нас зайняла кілька хвилин.

І вона, і я давно не займалися любов'ю. Нам знадобилося лише кілька хвилин, щоб насолодитися один одним. Я запропонував Ользі трохи перечекати, щоб знову все повторити. Але вона боялася, що можуть з'явитися діти. Як їм все пояснити.

Протягом кількох місяців я навідувався до Ольги регулярно. Звик до її починаючого старіти тіла з грубою зморшкуватою шкірою. До

тихої помірної пристрасті. Вона соромилася, що ми займалися цим днем, коли було все видно. Намагалася створити в маленькому куточку за фіранкою хоч не темряву, але все-таки сутінок.

Потім ми звикли. І, роздягнувшись, спокійно дивилися один на одного.

Одного разу, коли ми вже сиділи на кухні, пили міцний китайський чай, несподівано двері відчинила молода жінка. Вважай, моя ровесниця. Вона привіталася. Посадила на стілець на кухні поруч з нами своє здорове, міцне тіло.

Матуся винувато почала пояснювати Валі, що це Валера, він забезпечує їх гасом. Валентина працювала на будівництві, була кілька разів одружена. Устала на мене твердий запитливий погляд.

— Так я і повірила, — зареготала вона. — Морячок просто так забезпечує нас гасом.

— Ну..., — зам'ялася Ольга. — Дещо я йому даю.

— У тому й річ, що даєш, мама. Інакше він гас не став би носити. Правда, морячок?

Я не знайшовся, що відповісти. Опустив погляд, щоб не бачити її безсоромні витрішкуваті очі.

— Чайком балуєтесь, — продовжила Валентина. — Мені б краще горілочки.

У мене не було грошей, щоб купити спиртного. Ольга і не натякала на нього. Але в значці будь-якого комірника зберігався спирт на всякий непередбачений випадок. Кілька літрів ховав і я.

— Якщо почекаєте, принесу, — відповів Валентині.

— Навіщо чекати? — запитала вона. — Йдемо разом. Нічого тут з старою бабою сидіти.

Донька, похитуючись, підійшла до мене. Вона взяла мене під руку.

— Йдемо, морячок.

— Нікуди ти не підеш, — встала на шляху доньки мати. — Ти вже готова.

Після нетривалої боротьби з матір'ю донька завалилася на підлогу. Ми з Ольгою поклали її на старий потертий диван.

Я не люблю, коли люди перебирають. Або горілки переберуть, або травички перекурять. Особливо огидні в такому стані жінки.

Я без жалю залишив квартиру, а, вірніше, дві кімнати в довгому дерев'яному бараку. З дочкою Ольги мені зв'язуватися не хотілося.

Через тиждень я наповнив каністру гасом. Уклав її в спеціально зшиту з мішковини сумку. У визначений заздалегідь час пішов до Ольги. Її двері були закриті. Я постукав. Фіранка в невеликому вікні злегка здригнулася, щось промайнуло всередині. І ніякої відповіді.

Постукав сильніше. Тиша. Я подумав, що, може, щось трапилось. Господиня кудись виходила. Приходив пару раз просто так, без каністри. Все повторювалося один до одного.

Я більше не зустрічав ні матері, ні доньки.

Пізніше в черзі за хлібом познайомився з інтелігентною жінкою. Вона була старша за мене, але виглядала значно молодше своїх років. З коротко підстриженим волоссям, у кокетливому капелюшку на голові. Її тонку білу шию кілька разів обвивав довгий шарф, який опускався нижче пояса на чорному демісезонному пальті.

Ми обмінялися кількома черговими фразами. Напевно, так би і розійшлися, але у мене проскочила фраза про гас. Після цього на її обличчі загорівся непідробний інтерес.

— На складі, де є гас? — запитала вона.

— Повно, — відповів я.

— Ти диви, а в місті дефіцит, — вимовила вона, підкреслюючи взривне «г», чого у мене ніяк не виходило.

Я подумав, що доля закинула цю жінку на край землі з Москви або Ленінграда, що чоловік покинув її. І живе вона одна без дітей. Таке враження склалося у мене про неї в перші хвилини спілкування.

— Давай знайомитися, — запропонувала вона мені, простягнувши руку з довгими тонкими пальчиками, які закінчувалися акуратно підстриженими нігтями, — Віолетта.

Я з задоволенням стиснув руку інтелігентки, вловивши запах її парфумів.

— Валера! — скупю представився.

На зустріч з нею я прихопив звичну п'ятилітрову каністру з гасом. Побачивши в моїй руці сумку з каністрою, Віолетта розпливлася в усмішці. Вона потягнулася за пакетом, але я відвів свою руку.

Мабуть, вона спокусила не одного морячка, виманюючи гроші і матеріальні цінності, і вже не вважала за потрібне розраховуватися за послуги. Вважала, що досить її полум'яного погляду. Але вона, напевно, не розуміла, чого достатньо було десятиліття тому, вже не мало необхідного ефекту зараз.

Дивився на інтелігентну, струнку жінку, яка спочатку обіцяла мені золоті гори, і думав, як вона буде зі мною розраховуватися: грошима чи натурою. Думав сказати або промовчати. Або якимось висловитися більш ввічливо. Але видав прямо:

— Чим ви будете розраховуватися: грошима чи натурою?

— Тобі недостатньо спілкування зі мною?!

— Мамуня, років двадцять-тридцять, може було б достатньо, але не зараз.

Я розвернувся йти.

— Валера! Стривайте, ми з вами домовимось, — намагалася вона мене зупинити.

Вибачився, що треба терміново йти, і поспішив втекти від старої красуні...

Мене повернув у тайгу обурений голос Молдавана.

— Не рівняй пеніс з пальцем, — говорив на підвищених тонах він.

— Я і не рівняю. Але де вони, баби?

— Дістав ти мене своєю балаканиною. Тут тобі не притон. Кінчай базарить. А то отримаєш в лоб, — не на жарт розсердився Мишко.

Окуджава замовкає. Підходить впритул до вогнища. Стає біля Люсі, чим викликає наше невдоволення.

— Цю нікчому на гарматний постріл не можна підпускати, його мужиком не можна назвати, — каже мені Чуб, показуючи на Люсю. — А Окуджава говорить.

— Валерка йому спокою не дає, — додає Молдаван. — Навіть з опущеними вступає в розмову. Мабуть, хоче про щось домовитись.

Ми з Чубом очистили від снігу кедр. З двох сторін присіли біля нього, ставши колінами на мерзлу засніжену землю. Почали працювати пилюкою. Не встигли вчора її заточити. І ось отримуємо результат. Не вгризається в дерево.

Не допиливши і до половини, зупиняємося. Не вистачає сил. Наші тіла потіють. Чуб знімає шапку. Від його лисої голови валить пар. Струмки поту течуть по щоках.

У мене від перенапруги пливе в очах. Нижня білизна стає вологою. Але це не причина, щоб розслабитися. Потрібно виконувати денну норму.

Знову опускаємося з Чубом навпочіпки, смикаємо пилу туди-сюди що є сили. Прошли найважче — середину дерева, де воно

найтовстіше. Ще трохи. Ось високий, рівний, як стріла, кедр затріщав.

Молдаван бере рогач, направляє кедр, де немає дерев. Лунає, наче автоматна черга, гучний тріск. Могутнє дерево повільно нахилиється. Ми в передчутті, що зараз воно з глухим шумом впаде на засніжену землю.

Але комель повзе по пеньку, потім «стріляє» на кілька метрів, проривши глибокий рів у снігу.

Такого повороту ніхто не очікував. Ми заціпеніли від жаху, від свідомості, що зараз може статися непоправне.

Комель пронісся поряд зі мною. Але злегка хитнувся і задів Івана. Чуб відлетів на кілька метрів.

Ми витягуємо Чуба зі снігу.

Що є сили шльобаю його по щоках:

— Іван! Ти живий?!

Він відкриває очі. Дивиться відчужено в синє небо, на верхівки зелених кедрів, вкриті снігом. Питає тихо у нас:

— Де я?

— На рубці лісу.

Іван закриває очі і затихає. Забивається тривожним сном. Потім несподівано знову відкриває очі і кричить благим матом.

— Що з тобою? — нахилиється до нього Миша.

— Нога, — кричить Іван.

Обережно несемо його до вогнища. Опускаємо на підготовлені Люсею гілки.

Що робити, ніхто не знає.

— У нього, напевно, перелом, — промовляю я.

— Треба накласти шину, — каже Молдаван. — До вечора терпіти багато.

— Серед ув'язнених є лікар, — нарешті осіняє думка Окуджаву. — Хай він подивиться.

Старенький дідок схиляється над постраждалим. Ретельно промацує ноги Івана.

Той корчиться від болю. Лається матом, але лежить нерухомо.

— Тобі пощастило, — каже лікар. — У тебе забій.

Залишаємо Івана біля багаття. Нас женуть на роботу вертухаї. Сержант Іванько схиляється над потерпілим.

— Як тебе дістало? — співчутливо питає він.

— Нема чого його жаліти, — каже йому старший охоронник. — Треба було йому берегтися. Тоді б не лежав тут, а виконував завдання.

Так я залишився без напарника, мене беруть до себе Молдаван і Окуджава. Ми грузнемо в снігу. Очищаємо рівні, як стріла, кедрі.

— Подивися, як би з Іваном чого не сталося, — відсилає мене знову до вогнища Миша, коли вони з Окуджавою починають пиляти дерево.

Знімаю товсті рукавиці, беру голими руками жменю чистого до синяви снігу. Розтираю руки. Підношу їх прямо до полум'я. Краплі з моїх рук капають на багаття. Воно невдоволено шипить, кидається дрібними клубами диму. Мої мокрі руки стають бордовими, такими сухими, що лущитьєся шкіра.

Іван втратив свідомість. Лежить із заплющеними очима й тихенько стогне.

Обходжу його стороною. Не чіпаю. Нехай заспокоїться, нехай трохи вщухне біль, який не дає йому спокою.

Зайнятий цими думками, я не помічаю, що діється навколо.

— Бережись, Кулінар! — різко рвонув мене на себе Миша, який за лічені секунди уже був поруч зі мною.

Ми впали в сніг. Одразу за нами звалився кедр. Нас засипало снігом і дрібними гілками. Насилу піднялися.

— Що за день сьогодні такий, — голосно лається Молдаван, розтираючи ногу.

— Як би чого не вийшло, він ще не закінчився! — кажу з побоюванням.

— Навіщо вони в таку погоду нас виганяють, — обурюється Окуджава. — План їм дорожче, ніж ми.

— В обидва дивись, Кулінар. Щось часто ти замислюєшся, — ніяк не може заспокоїться Молдаван.

— Всяке лізе в голову.

— Рубка лісу — не місце для роздумів, — продовжує Молдаван. — Тут треба поводитися дуже обережно. Мало тобі, що на тому тижні декілька чоловік гав вловили. Всіх на кладовище відтягнули.

— Пиляли далеко. Хто б міг припустити, — виправдовуюсь я.

Чуб, який деякий час лежав без свідомості, відкриває очі. Йому, мабуть, стало трохи краще. Він відразу включається в розмову.

— У нас у Миргородському районі, коли косили кукурудзу на силос, Вася Крюк теж задумався. Його в комбайн затягнуло. І перемолло. Тільки до сих пір не можу зрозуміти, до чого тут я. За що строк мотаю. За те, що вискочив із кабіни свого трактора подивитися?!

— Не твій трактор буксирував комбайн? — уточнюю.

— Якби-то мій, — відповідає Чуб. — В тому-то і справа, що мій поруч тягнув причіп, куди перемелена маса сипалась.

— Всіх підряд гребуть без розбору, — додає Молдаван. — Мене запроторили за те, що виконроб виявився нечистим на руку. Для своїх завищені наряди закривав.

— Так і без розбору, — заперечує Окуджава. — Диму без вогню не буває. За бордель довелося відповідати мені. Спихнули все на мене. Мужики гроші заробляли, але і я непогано жив. Скільки дівок спробував, скільки горілки випив. А міг би в будь-яку хвилину піти. Ніхто мене не змушував. Ні, тримався до самого кінця. Тому, що таке життя мені подобалося.

— Звик до борделі, тепер тобі здається, що життя — суцільне свято, — каже Молдаван. — А тут пахати треба, а не займатися хернею.

— Добре жити добре, — виправдовується Окуджава. — Ні капельки не шкодую про те, що трапилося. Поки ти розчин і цеглу тягав, я пісні співав, дівок трахав і горілку жер.

— А дружина як до цього ставилася?

— І дружині дещо перепадало. Вона мене розуміла. Не можна творчій людині зациклюватися тільки на сімейних питаннях. Йому потрібні враження, емоції, щоб не втрачати форму. Видавати постійно що-то на гора. Це вона розуміла, коли я приносив додому повний гаманець з грошима.

— Не життя, а малина, — вставив Молдаван.

— А дівки мене любили, проходу не давали, — посміхається Окуджава, згадуючи свої золоті деньки. — Біля борделі чергували, коли йшов додому. Дуже подобалася їм моя творчість.

Чуб остаточно приходить до тями. Як у нас кажуть: оклигав. Встав. Сильно накульгуючи, пройшовся біля багаття.

— Хоч би пройшло швидше. Приїде Іришка, а я кульгаю. Що вона подумає? — бідкається Іван.

— Нічого не подумає, — заспокоює його Окуджава. — Ти не на танцях був, працював на небезпечному виробництві. Отримав травму. От і все. Дякуй Богові, що тільки цим обійшлося.

— Вона у мене вразлива. Буде переживати, — знову хвилюється про майбутню зустріч Чуб.

Мужики продовжують розмову про життя, а я стою і думаю. Сьогодні нам пощастило. А завтра? Не знаю, звідки з'явиться загроза на наступний раз. До чого мене доведуть спогади? Навіть у хвилини

смертельної небезпеки вони не дають мені спокою. Чим виллється моя нестримна туга за Батьківщиною.

Звичайно, не варто згадувати про Батьківщину, коли йде рубка лісу. І умови, як на фронті, і сніг у людський зріст. За таким не встигнеш убезпечити себе. А дерева «стріляють» кожен день. Когось калічать, а кого відправляють в інший світ. Тут треба бути особливо обережним, тому що небезпечна ситуація може виникнути в будь-яку хвилину і з будь-якого боку.

Увечері Окуджава вмився. Одягнувся, що у нього було новіше. Незважаючи на мороз, взув кирзові чоботи. Побіг уздовж дерев'яних нар у пошуках трійного одеколону.

— Чи немає у кого? — запитав у нас.

— Якщо у кого й був, — пояснив Молдаван. — То він його давно випив. Сам, чи що, не знаєш?

— Куди ти чепуришся? — невдоволено покосився на Окуджаву Чуб.

— Йду на блядки, — обережно подивився в його бік Окуджава. — Хочу Косяку сподобатися.

— Хочеш бути у нього другою дружиною? — пересилуючи біль, засміявся Чуб.

— Чому б і ні? Чим я гірше цього доходяги — Люськи?

— Я тобі як вріжу зараз між очей, більше тебе нікуди не потягне, — не витримує Молдаван.

Окуджава розуміє небезпеку моменту. Вимовляє, винувато поглядаючи на нас:

— Курити хочеться. Вуха пухнуть.

— А нам не хочеться? — запитую я.

— Може і вам щось перепаде, — відповідає Окуджава. — Зайвий бичок принесу.

— Кулінар, ти будеш палити його бичок? — запитує мене Миша.

— Хай він подавиться! — відмовляюся від передбачуваних подачок.

— Нехай дим у нього в петушиному горлі застрягне! Якщо підеш, здороватися перестану, — попереджає Окуджаву Молдаван.

— Що я зроблю, якщо курити хочеться, хоч помирай. Знову ж таки, Валерка стоїть, як залізний. Що я зроблю? Мать твою за ногу.

— Лети, півником заспіваєш, ми послухаємо, — продовжує Молдаван.

— Вибирай: або ми, або Косяк. У нього багато друзків: курять травку, любов'ю самі з собою займаються. Тобі і бичка підсунуть, і дірку. Якщо не можеш терпіти, вали, тільки про нас забудь, — голосом, що не терпить заперечень, додав Чуб.

Окуджава невдоволено дивиться на нас:

— Ну вас нахрен! І поблядовать не дадуть.

26.01.1952 рік

Батьківщина! Україна! На вісім довгих років мене позбавили її, вісім років вона існує для мене тільки в пам'яті, у дорогих моєму серцю спогадах. А міг би вже в 1945 році повернутися до себе, закінчити технікум, отримати направлення на роботу.

Згадую наш спір з Окуджавою, за що ми сидимо. Кожному здається, що ні за що, ми потрапили за ґрати за трагічним збігом обставин. А більше по недосвідченості, з нашої недбалості, по молодості, тому, що ще не навчилися розпізнавати підлих людей від хороших.

Перед війною я рік навчався в технікумі харчової промисловості. В 1943 році служив у Нахідці. Мені пощастило. Мене не направили на західний фронт. Відправили на Далекий Схід, де очікувався наступ японців.

Був комірником паливно-мастильних матеріалів. Бензин, гас, різні мастила.

Складське господарство знаходилося в двоповерховому цегляному будинку. А в основному матеріали зберігалися у старих пристосованих будівлях, які давно чекали, коли їх знесуть. У них знаходилися не тільки паливно-мастильні матеріали. На довгих стелажах лежали у призначених для них місцях електрообладнання, інструменти, підшипники і багато іншого, що потрібно для сторожових кораблів.

Командував у нас капітан Бізюк — чоловік років п'ятдесяти. Середнього зросту, заплив жиром, з лисиною, яку він намагався заховати, роблячи начоси з лівого на правий бік. Незважаючи на серйозний вік, проживав він один. Дружина з двома дітьми після неодноразових умовлянь одуматися покинула його й виїхала в європейську частину країни до батьків.

Капітан завжди був у курсі справ. Він вибивав транспорт. Діставав солярку, гас і масла. Часто зі скандалами, не вистачало одного, другого і третього, але забезпечував плавзасоби всім необхідним. І я не знав, чому його кинула родина.

«Старики» вважали за краще не відповідати на мої питання, напевно, боялися командира. Так би і залишався в невіданні, але одного разу випадково заскочив у каюту одного з катерів. Там було накурено. Посередині стояв старий темний стіл, за яким сиділи аж ніяк не військові моряки. Прокурені, з очима кроликів, чоловіки грали в очко.

Капітан Бізюк побачив мене і ніяк не відреагував. Він продовжував нервово заглядати в карти, що тримав у руках, з тривогою поглядав на інших гравців.

Я різко розвернувся і вийшов з каюти. Тепер для мене багато чого прояснилося. Чому поїхала сім'я, чому у капітана часто поганий настрій, він постійно займає гроші. Ніколи б не подумав, що він такий завзятий гравець. Краще б він пив, зілля курил, ніж грав.

Пізніше дізнався від товаришів по службі, що все своє особисте майно він спустив до ниточки. Грошове утримання програв на кілька місяців вперед. Але продовжував грати, залазячи в борги.

Зовсім випадково побачив, як худий, пропитий чоловік у кашкеті прямо серед білого дня приставив до горла капітана ніж.

— Розрахуйся, гнида, — швидше не сказав, а прохрипів він.

— Що сталося? — стривожився я.

— Іди. Розберемося, — заспокоїв мене Бізюк.

Я пішов далі, намагаючись не озиратися назад. Після цього став помічати, що він ховається від сторонніх людей. Кожен прихід сторонніх викликав у ньому сильну настороженість.

Бізюк все частіше підходив до мене, заводив душевні розмови. Одного разу сказав по секрету:

— Домовився з китайцями за солярку. Давай заженемо пальне. І я матеріальне становище поправлю, і ти.

— Ні, командир. Не вийде. За все відповідаю в кримінальному порядку.

— Ти ще про це пошкодуєш.

Через кілька днів на склад нагрянула ревізія, щоб перевірити збереження паливно-мастильних матеріалів. Для кожного комірника

ревiзiя — це найстрашнiше, що може бути в його життi. Я зрозумiв, звiдки дме вiтер, але на уклин до Бизюка не пiшов.

Ревiзiя знайшла незначну нестачу. Скорiше, не недостачу, а пересортицю. Одних матерiалiв не вистачало, а iншi були лишнi. Це вважалося в порядку речей. За всiм не встежиш. Зазвичай ми складали акт i списували вiдсутнi i оприбуткували «зайви» матерiали.

Але на цей раз лейтенант вперся i погрожував передати результати перевiрки в прокуратуру. З досвiду своiх товаришiв знав, що там досить тiльки зачiпки, щоб надовго запроторити в тюрму.

— Капiтан, вiдчепись вiд мене, пошукай iнших дурнiв.

— Ти своє все одно отримаєш, — прошипiв вiн у вiдповiдь.

В його диких сiрих очах було стiльки ненавистi, що я злякався.

Зламав вiн мене, гнида. Вiддав машину солярки з обiцянкою, що при заправцi катерiв вiн компенсує недостачу.

Спочатку так i було. Ми недоливали при заправцi. Але хтось нас заклав. Знову нагринула ревiзiя. Виявила, що недостає пiвтонни пального.

Ранiше Бизюк обiцяв менi взяти всю вiдповiдальнiсть на себе. Мовляв, менi нема чого боятися. Але на судi вчинив навпаки: всю провину хотiв звалити на мене.

В результатi, йому дали дванадцять, а менi вiсiм рокiв.

Вiдбував покарання на Далекому Сходi. Коли залишилося кiлька мiсяцiв до звiльнення, перекинули в Захiдний Сибiр...

Ми з Иваном сьогоднi працюємо з особливою обережнiстю. При кожному русi вiн корчиться вiд болю, але продовжує валити дерева, тому що нас нiхто не звiльняв вiд виконання денної норми.

День завершився тривогою. У вертухаiв переполох. Нас з особливою обережнiстю садять у вагончик. В дорозi бiйцi теж напруженi. Тримують автомати наготовi. Тiльки пiд'їхали до табору, назустрiч нам вискочило ще кiлька охоронцiв.

Ми розумiємо, що сталася якась надзвичайна подiя. Робимо здогадки i припущення, що ж сталося.

Чуб, нарештi, згадує, що бiля одного з попелищ знайшли заточку. Молдаван її швидко пiдiбрав i сунув за халяву валянка. Озирнувся. На нього, роззявивши рота, дивився Федя Чмо.

— Викинь, — шепнув йому Иван. — Вiн тобi нiчого не пробачить.

Заточку сховали до наступного разу.

Виходимо з вагончика. Охоронці шикують нас біля воріт табору. До строю виходить капітан абверу, як у нас називають оперативну частину, Ольвач з наганом, в чорних рукавичках, у білому кожусі на хутрі. Розтирає застигле від морозу обличчя. Закриває його великим хутряним коміром.

Стоїть, широко розставивши ноги, гордо випнувши груди, окидає нас незадоволеним поглядом.

З погордою дивиться на сіру масу. Ми одягнені в вицвілі чорні куфайки і сіру бавовняну робу, в темні шапки-вушанки, туго зав'язані на підборіддях. На ногах — сірі валянки.

Ольвач якийсь час грається наганом, потім голосно командує:

— Роздівайсь!

Строєм проноситься гучний подих обурення.

— Ти сам роздягайся, хрен рябий. Без чоловічої гідності враз залишишся, — крикнув Молдаван, дивлячись на нього темними очима.

— Припинити розмови в строю, — обірвав його Ольвач.

— На такому морозі. Роздягатися? Вони в своєму розумі, недобиті фашисти! — лунає голос.

Арештанти застигли. Ніхто не наважується зняти навіть ватник, не кажучи про інший верхній одяг. Не можу уявити, як на такому морозі можна зняти нижню білизну і бути зовсім голим. Тому що і так ми не можемо зігрітися. «Колотун» і так дошкуляє майже кожному з нас.

Але на нас загрозливо втупилися стволи автоматів. Озброєні вертухаї з собаками не думають нас пропускати в приміщення.

— Не затримувати! Швидко! — виконують команду Ольвача вертухаї.

Вони в теплих кожухах, але теж замерзають, хочуть якомога швидше провести догляд.

Чути добірний мат, побажання Ольвачу горіти в пеклі.

— Кипіти тобі на тому світі в смолі, — чую голос.

— Щоб чорти не полінувалися, піддали жару, щоб знав, як тримати голяка людей, коли птахи замерзають на льоту, — додає інший голос.

Але подітися нікуди. Ми роздягаємося, знімаємо всі гнидники. Абсолютно голий, в одних валянках босоніж, показує себе вертухаям Молдаван. Його першим викликали на огляд. Охоронці обмацують кожен рубець одягу. Буквально по сантиметру вивчають куфайку.

Тільки тоді Мишу пропускають в приміщення.

Серед нас ходять різні розмови: звідки інформація, в чому справа? Незабаром з'ясується. Федю Чмо не змусили роздягатися. Він стороною проскочив контроль.

— Це він приніс Ольвачу новину в дзьобі. Продався за миску юшки, — вже впевнено говорить Чуб.

— Це Чмо ненаситне мстить Молдавану, — шулиться від холоду Окуджава.

— Мама народжувала, раділа, — додаю я, тремтячи від холоду.

Чекаючи своєї черги на огляд, прикриваю своє тіло куфайкою. Мене всього трусить.

— Сьогодні він своє отримає, — інтенсивно розтирає хворі ноги Чуб, який стоїть попереду мене.

Усі зайшли в приміщення. Продовжуючи лаятися і посилати прокльони Ольвачу, одягаємося.

Охорона в розпачі. Ольвач не стримує люті:

— Вона не могла зникнути безслідно! Куди ви дивилися?

— Кожного перевірили, але нічого не знайшли, — виправдовується старший вертухай.

Ольвач викликає Мишу. Прямим текстом питає:

— Де заточка?

— Про що ви? — питанням на питання відповідає той.

— У тебе бачили, — продовжує Ольвач.

— Раз бачили, візьміть! — відповідає Молдаван.

Ольвач заїхав Миші у вухо. Той хитнувся з боку в бік, але встояв.

— Кажі, де заточка, злочинна твоя морда, — вимагає червоний від гніву Ольвач.

— Я ж вам сказав: не бачив, не знаю.

— Зараз свідка покличу. Надовго в карцер залетиш.

— Може йому здалося, вашому свідку? Диму було повно.

Зрозумівши, що нічого не доб'ється, Ольвач відпустив Молдавана.

— Пристав Рябий: віддай заточку. Ледве викрутився, — розповідає він.

— Не вдалося Рябому тебе розколоти, як не старався. Не на того напав, — робить висновки Чуб.

Продовжуємо спостерігати за Чмо в їдальні. Як він жадібно жере баланду. Поспішає набити своє черево. Його підборіддя весь мокре від

незрозумілого кольору рідини. Щоки тремтять. З'ївши порцію, він вилизує миску язиком.

Чоловік, який сьогодні зайнятий на роздачі, бачачи це, приносить йому ще миску баланди.

— Тепер усе зрозуміло, — говорить Чуб, змітаючи зі столу хлібні крихти і відправляючи їх в рот. — Сьогодні ми його нагодуємо.

Коли всі зібралися в бараку, кілька людей затримали Федю.

— Що ви робите! — закричав він, намагаючись втекти до охорони.

Але його прив'язали до нар.

Він виривався, буцався, лаявся. Коли зрозумів, що нічого не допомагає, слізно почав просити у нас вибачення.

— Братці, вибачте мене, повік буду вдячний.

— Треба було думати головою, коли нас голими на мороз виставив, — говорить Окуджава.

— Зарікалася свиня грязі не їсти... Немає тобі прощення, Чмо, — виніс остаточний вирок Молдаван.

Одні тримали Чмо за голову, інші — відкривали рот. Зручно влаштувавшись на нарах, Чуб з відра заливав в рот Чмо юшку. Ласкаво приговорював:

— Їж, Федю! Наїдайся. Щоб на тому світі не просив.

Незабаром Федю виявили мертвим. Біля нього валялася миска.

Вертухаї не могли зрозуміти, як це Чмо міг захлинутися баландою.

— Тому, що сильно голодний був, — пояснив їм Чуб.

29.01.1952 рік

Сьогодні знову їдемо на рубку лісу. Сидимо в переповненому вагончику. Через кілька невеликих загратованих вікон пробивається яскраве світло. За вікнами — білий сніг і сходить багряне сонце.

Наші погляди прикуті до цих маленьких вікон. За ними — недоступне нам вільне життя.

Поспішають у своїх справах городяни. Вони одягнуті у теплий одяг. Їх не дістає мороз. Доторкаюсь до своєї шапки на голові, яка більше нагадує ганчірку, але все-таки хоч трохи захищає мій лисий бубон від холоду.

Потужний сталінець впевнено тягне вагончик по занесеній снігом дорозі. У затуманених вікнах пропливають різні пейзажі. Проїжджаємо цегляні і дерев'яні двоповерхові будівлі. На них

видніються вивіски пельменних, закусочних, їдалень, магазинів, пивних та інше.

Ось з'явилася триповерхова будівля, де знаходяться партійні органи, міськвиконком і райвиконком. Не встигаю як слід помилуватися її незвичайною архітектурою, яку зроблено у формі півкола, вона поштукатурена і пофарбована у бордовий колір, як вона зникає з виду.

На околиці видніються в основному дерев'яні одноповерхові будинки з невеликими присадибними ділянками з деревами і чагарниками.

Через місто проходить трансибірська магістраль. Вагони стукають колесами через кожні п'ятнадцять-двадцять хвилин.

Ми стоїмо на переїзді біля залізничної станції. По сталевих коліях стрімко наближається пасажирський поїзд. У віконці видніється зелена стрічка вагонів. Чути сталевий перестук коліс. Лунає довгий пронизливий гудок.

Перед станцією поїзд зменшив швидкість. Вагони миготять прямо перед нами. Бачу усміхнених пасажирів. Вони теж з цікавістю дивляться на вагончик, пофарбований у чорний колір, на потужного сталінца, жваво жестикулюють.

На вагоні поїзда я побачив табличку: «Владивосток — Київ». Поїзд йшов в Україну, на мою батьківщину. Якщо мені вдасться вирватися з ув'язнення, можливо, на цьому поїзді поїду додому і забуду про рубку лісу, про цей табір і про цю дику тайгу, як про страшний сон, зроблю все, щоб більше ніколи не потрапити за Урал.

Всього пару хвилин тривала стоянка поїзда. Ось він рушив і почав набирати швидкість. Монотонно стукають колеса на стиках рейок. Цей стукіт стає все частіше і частіше. Миготить останній вагон. Знову лунає протяжний і пронизливий гудок. Поїзд зникає за хвойним масивом...

Щось накопалося на мене. Мені шкода своєї молодості. Її занастив ні за що, ні про що Бізюк. Гравець, який повинен був взяти всю відповідальність на себе, але він намагався свою провину звалити на мене.

Втішаю себе тим, що через кілька місяців звільнюся. На такому ж швидкому поїзді поїду на батьківщину, в Україну, щоб більше не бачити цей дикий суворий край з сорокаградусними морозами. На волі

буду дихати на повні груди. Але поки він промчав повз нас, як і моє молоде життя.

Трактор минув переїзд. Ось і місто залишилося позаду. По рівній просіці заїхав у тайгу. Низкою пропливають вікові, вічно зелені дерева, які тягнуться у безхмарне синє небо.

Вони байдуже дивляться на наш чорний вагончик, лише зрідка махають гілками, коли подує легенький вітерець.

Просіка закінчилася. Трактор зупинився. Вишикувалися. По протоптаній стежці строєм йдемо серед високих кедрів, крони яких покриті снігом. Після темного вагончика білий до синяви сніг ріже очі.

«Мороз и солнце. День чудесный. Еще ты дремлешь, друг прелесный. Проснись, красавица, проснись» — згадую вірші геніального російського поета.

У мене змінюється настрій. Сонце. Морозне повітря. Зелень хвойного лісу роблять свою справу. Хочеться радіти життю, усвідомлювати, що скоро вийду на волю, опинюся по той бік високого паркану з колючим дротом.

Іван Чуб не перестає милуватися латці на валянку. Майстер робив, добре наклав.

— Дивись!

Він показує мені валянок. Він ще накульгує. Його мучать болі в нозі. Але він, здається, забув про це. У сонячний морозний день хочеться говорити про хороше. Не важливо, про що, про звільнення або про латку на валянку.

Слухаю Чуба, а самому хочеться вирватися на волю, де вирує справжнє життя. Хочеться багато чого випробувати і побачити, чого не вдалося зробити в ранній молодості.

Приходимо на місце. Починається звична робота. Розпалюємо багаття. Сирі хвойні гілки не хочуть горіти. Вони тріщать, димлять, з них скочуються цівки води.

Босий із зграї Косяка матюкає Люсю:

— Навіть багаття не можеш розвести.

Його обриває Пашка:

— Не можеш потерпіти!

Зрозумівши, що біля багаття не зігрітися, махаю Чубу. Він мене розуміє без слів. Беремо пилку, сокири, лопати, рогатину.

Вибираємо кедр, очищаємо стовбур від снігу, щоб можна було пиляти. Ретельно і добре розведена і наточена «дружба-2» відразу вгризається в дерево. Від нього розлітається свіжа тирса.

Ми пиляємо до потемніння в очах. Через кілька хвилин відчуваємо рятівне тепло. Мороз вже не пробирає до кісток. Наші сині обличчя покриваються багряним рум'янцем.

Ось кедр стріпонувся. Ще мить, і він полетить на засніжену землю.

Чуб кличе Молдавана:

— Допоможи!

Той бере рогач. Впирається ним у стовбур. Направляє його в бік, де видно просвіт.

Ми продовжуємо пиляти. Лунає тріск. Дерево хилиться, повільно набирає швидкість і з глухим, потужним звуком валиться на землю. Точно після вибуху розлітається в різні боки сніг.

Ми з Іваном йдемо до одного з вогнищ. Воно вже розгорілося. До нього неможливо підступитися. Полум'я піднімається високо в небо. Обпікає наші обличчя.

Наближаємося до вогнища, наскільки можна. Благо наші товариші вже розійшлися. Тільки вертухаї гріються біля багаття. Та Люся продовжує підкидати гілки.

Окуджава і Молдаван займають наш ділянку. Їхня черга.

Коли Миша нахилився над сучком, Косяк поплескав його по сідниці.

— Ось це верстат! Корма, як горіх, так і проситься на гріх.

Молдаван обертається до нього:

— Не з твоїм розрядом на ньому працювати.

— Хочеш, косячковою цигаркою пригощу?

— Петухів своїх пригощай, — радить Косяку Миша. — Не заводь мене, якщо не хочеш по морді заробити.

— Не прикидайся целкою. Все одно я тебе рачком поставлю.

— Може зараз спробуєш? — не на жарт образився Миша, кинувши на деякий час роботу.

— Не дивись на мене так. Як ти не можеш зрозуміти, що людина — це тварина. І ніщо від тварини йому не чуже, — відповів йому Косяк. — Не намагайся йти проти своєї природи. Вона все одно своє візьме.

— Це ти йдеш проти природи. Господь Бог створив чоловіка і жінку, щоб вони разом задовольняли свої потреби, займалися любов'ю, продовжували рід людський. А ти задовольняєш свою похоть з ким доведеться: і з бабами, і з мужиками.

— Озирнися. Де ти бачиш тут баб? Дай можливість їх мати. Зрозумій. Вони нам недоступні. Вони знаходяться від нас за трьома рядами колючого дроту. А нам, мужикам, що робити? Природа все одно бере своє. І роки біжать зі швидкістю швидкого поїзда. Що мені робити, загнаному в цей дикий край і позбавленому всяких прав?

— Залишатися людиною. І зберігати своє людське обличчя, незважаючи на природу.

— Ти кажи конкретно: що робити?

— Терпіти. Не опускати слабких і безпомічних мужиків, які потрапили в безвихідне становище. А ти цілу теорію вигадав, щоб виправдати свою поведінку.

— Якщо ти хочеш, терпи, — відповів йому Косяк. — А я хочу взяти від життя все, що мені належить. Тут і зараз.

Миша попрямував до нас, до вогнища.

— Від гріха подалі. Виявляється, він не тільки нарик, підер, але ще й філософ. Хоче підвести під свої погані дії теорію, — поскаржився нам.

— Хоче відбілити свої дії. Якщо людина — це тварина, то нічого тваринного йому не чуже. Роби що хочеш, — сказав Чуб.

Окуджава, між тим, кинув сокиру, якою обрубував гілки, поспішив слідом за Косяком.

Чуємо його голос:

— Дай зробити хоч одну зтяжку.

— Приходь до нас, отримаєш, скільки хочеш.

— Вчора збирався, але мені не дали. Кажуть: здороватися не будемо.

— Це Молдаван ціну собі набиває. Все одно я його раком поставлю.

Окуджава не заспокоюється.

— Паш, дай зробити хоч одну зтяжку.

Косяк, нарешті, задовольнив його прохання. Віддав бичок.

— Докурной!

Окуджава жадібно схопив бичок. Сунув в рот. І стояв без руху, поки не скури́в його повністю. Потримав в руках недопалок, дихнув з задоволенням на всі груди. Потім поклав його у рот, пожував і проковтнув.

Тихенько повернувся до нас, щосили намагаючись зробити це непомітно.

Однак Молдаван все бачив і чув. Повернувся до Окуджави:

— Знову за нариком бігаєш. Клянчиш покурити. Дивись, просто так він нічого не дає.

— Віддав бичок. На пару затяжок. Я йому нічого не винен.

— Погрілися і вистачить, — підходить до нас через деякий час охоронець з автоматом. — Пора денне завдання виконувати.

Чуб дивиться на нього незадоволеним поглядом. Він ще продовжує кульгати. Вчора він ходив у санчастину. Щоб дізнатися: що у нього. Перелом чи забій. Болі досягають такої сили, що хоч на стінку лізь. Але Чубу перев'язали ногу і відправили на рубку. Нічого страшного!

Іван хоче сказати щось різке. Мовляв, тобі благодать. Ти поїв як слід, у теплому кожусі грієшся біля багаття. А ми в рваних гнидниках, голодні змушені цілий день кайлувати.

— Не зв'язуйся, — тихо шепочу йому.

Беремо сокири. Йдемо до кедра, який тільки що завалили. Його могутня крона частково зникла в снігу, а в основному зеленіє нагорі.

Очищаємо дерево від гілок. Щоб не заважати один одному, ми розділяємося. Рублю гілки, починаючи від пенька, він — з верхівки.

Працюю сокирою і не помічаю, що діється навколо. Всі думки мої про звільнення, про батьківський дім, про те, що, нарешті, зможу зажити по-справжньому. Вільним птахом летіти, куди мені хочеться, подалі від тайги, від сибірських морозів, в рідні теплі краї.

Зайнятий своїми думками, я не помітив, що поруч теж пиляли кедр. У пильщиків щось не вийшло. У самий останній момент комель кедра пішов на кілька метрів убік, ударивши в груди одного з тих, що пиляли, і відразу убивши його на смерть. Кедр завалився на ялину поруч, зісковзнув з неї і полетів прямо на мене.

— Бережись! — закричав Чуб.

Але було вже пізно. Я широко розплющив очі. Зелена громада падала прямо на мене, не зустрічаючи на своєму шляху ніякої

перешкоди. Я рвонув убік, намагаючись втекти від падаючого дерева. Що було далі, нічого не бачив і не чув. Миттєво втратив свідомість.

Коли прийшов до тями, ліс почав занурюватися в сутінки. Якийсь час хвойні дерева оберталися навколо мене, величезні засніжені зелені крони пригнічували мене своїми розмірами. Я з сумом і заздрістю дивився в бездонне небо, яке ще продовжувало синіти в променях невидимого сонця.

Бордовими трикутниками догоряли багаття. Прямо в небо піднімався від них дим.

Лежу на гілках біля багаття. Готовий кричати від болю. Боюся поворухнути рукою чи ногою. Лиса голова здається готова розвалитися на кілька частин. З носа тече кров.

Як його угораздило, цей кедр, звалитися прямо на мене. Я здогадуюся, що кілька товстих гілок утворили щось на зразок рогульки. Не дали дереву опуститися на мене з усією його смертельною вагою. Мене тільки оглушило. Тільки гілки проткнули моє тіло в деяких місцях. Я дивом залишився живий.

Але що це? Бригада вишикувалася. Про мене забули? Сіра маса втомленої братви стоїть в оточенні автоматників.

Тільки три з них товпляться біля мене, що є сили утримують вівчарок, які скалять свої гострі зуби. Собак постійно не догодовують. Чим вони голодніше, тим зліші.

Не розумію, що відбувається. Чому вертухаї з собаками не йдуть разом з усіма?

Один з них промовляє:

— Дивись, він живий.

При цих словах мене осінило. Страшна думка дійшла до моєї притупленої свідомості. Щосили закричав:

— Братці! Я живий!

Строй вже рушив з місця. До мене доносився скрип снігу. Схоже, мого голосу не почули, а якщо почули, то не надали йому значення.

— Чуб! — закричав щосили. — Зупинись!

Чуб, накульгуючи, вийшов з шеренги. Озирнувся.

Я з останніх сил підвівся, помахав йому рукою.

— Братці! Він живий! — вигукнув Чуб.

Один з охоронців поспішив вдарити його прикладом, повернути на місце.

— Стояти! — прокричав Молдаван.

Строй зупинився. Втомлені люди розправили плечі.

Старшой зняв автомат. Дав чергу вгору.

— Вперед!

Ніхто не рушив з місця.

— Бунтувати надумали! — закричав старшой.

— Заберіть його, він живий, — показав Чуб в мою сторону.

Кілька охоронців намагалися витягнути Івана зі строю. Але тісне живе кільце не дало це зробити.

— Не балуй, старшой. Вас мало, нас — багато. Зброя вам не допоможе, — сказав твердим голосом Іван.

Старшой позвав кілька вертухаїв. Порадився з ними. Сутінки згущувалися. В темноті у лісі з ув'язненими залишатися небезпечно. Тайга — закон, ведмідь — господар. Від карних злочинців можна чекати чого завгодно.

Він повернувся до арештантів. Прокричав:

— Заберіть його!

Кілька людей забрали мене.

Я не міг піднятися. Не міг поворухнути ні руками, ні ногами. Втомлена братва взяла мене за ноги і руки, понесла до трактора. Стомлені за день непосильною працею, люди хиталися, загрузали в снігу. Мені здавалося, що у них закінчаться сили, що вони разом зі мною зараз заваляться в сніг і більше не підіймуться.

Але пару, яку полишали сили, змінювала інша пара. Чуб і Молдаван не відходили від мене ні на крок, поки братва не донесла мене до трактора.

Моє тіло пронизував різкий біль. Ноги не слухалися. Не було сил, щоб триматися. Від болю я кусав губи, але мовчав. Краще загинути від кулі, від удару некерованого в польоті дерева, ніж від розлючених псів.

Мене на кілька днів помістили в санчастину. Тіло моє боліло, шуміло у вухах. З носу продовжувала сочитися кров. А мене через кілька днів взяли на лісосіку. Табір не виконував завдання по заготовці деревини.

По черзі братва тягла мене від трактора на порубку і назад. Працювати я був не в змозі. Підтримував з Люсею багаття.

На наступний день рано вранці Чуб прорвався до начальника табору. Після бурхливої розмови мене перестали направляти в тайгу.

03.02.1952 рік

Сяючий сержант Іванько зайшов у барак. Озирнувся навколо і відразу пішов у бік наших нар.

У них з Чубом встановилися нестатутні відносини, за що сержант отримував догани, що йшов на поведи злочинців.

Зазвичай він виправдовувався, що проводив виховну роботу. І час від часу підходив до Івана, щоб перекинутися кількома фразами.

Іванько народився і виріс на Десні в Новгород-Сіверському районі Чернігівської області. А Івана посилали в цей район у відрядження для надання допомоги на сівбу ранніх зернових. Це відрядження надовго врізалось в пам'ять механізаторові.

Йому вдалося бути свідком, як Десна вийшла з берегів. Вони буквально руками ловили метрових щук. Такого в житті Івана до цього не траплялося.

Сержант Іванько кожен рік ловив щук не тільки під час розливу. І не тільки руками. Він народився і виріс на Десні. Батько його постійно займався риболовлю, на власноруч збитій плоскодонці. Сім'я виросла на рибі. У голодні тридцяті роки вона не дала сім'ї померти. Нею харчувалися, годували свиней та іншу живність, міняли рибу на зерно.

Під час таких розмов ми запитували сержанта Іванько, що спонукало його приїхати в ці дикі краї. Він відповідав:

— Батьківщина сказала «треба», я відповів «є».

Потім вже серйозно додав:

— Кожен рік збираюся кинути цю ганебну службу, але кожен рік не вистачає твердості.

От я приїду додому. Що я там буду робити? В колгоспі мантулить за паличку, що мені просять у бухгалтерії. У матері троє діточок шкільного віку, старша сестра з народження інвалід. Не рухається. Чим я їм допоможу? А тут мені гроші платять. Кожен місяць я біжу на пошту, щоб надіслати мамі переказ.

Сержант Іванько не встиг підійти до Івана, як той почав згадувати, як вони руками ловили рибу під час розливу Десни.

Зазвичай це «заходило» охоронця на свої спогади, але сьогодні він рішуче припинив їх.

Дістав з кишені кожуха невеликий папірець і урочисто вручив його Івану.

— Що це? — різко підхопився з нар Чуб у радісному передчутті.

— Телеграма. У ній повідомляється, що завтра тут буде твоя дружина.

06.02.1952 рік

Радянська держава щедро постачає соціалістичне сільське господарство першокласною технікою. На полях України працює сотні тисяч тракторів, комбайнів та інших високопродуктивних машин. Ними виконується 80 відсотків усіх польових робіт.

У даний час МТС звітують перед радгоспами про виконання договорів за минулий рік, укладають договори на 1952 рік.

Газета «Правда» від 20 лютого 1952 року.

Глава 2. Іришка

Відразу після сніданку до нас зайшов сержант Іванько. По його сяючому обличчю ми зрозуміли, що він приніс хороші новини. Враховуючи те, що в бараку з охоронців він був не один, Іванько офіційним тоном сказав:

— Ув'язнений Коваль, в кімнаті для побачень вас чекає дружина.

Іванько повернувся, чекаючи, поки Іван погладить п'ятірнею лису голову, розправить хзбэшну робу, протре приготовані ще вчора важкі робочі черевики.

Вони вийшли з барака, залишивши нас здогадуватися, як далі будуть розгортатися події. Ми всі готувалися до приїзду довгоочікуваної гості. Усі були налаштовані рішуче умовити Ірину залишитися з Іваном, раз його не пускають за Урал. Ми щиро хотіли нашому другові щастя, якщо не у Миргороді, то тут, в суворому сибірському краї.

Чекати нам довго не довелося, незабаром в барак заскочив сяючий Іван і промовив радісно:

— Вас запрошує Іришка.

Ми юрбою ввалилися до кімнати для побачень. Кімнату, яка пов'язувала нас з зовнішнім світом, де панувала свобода. Людей не обмежували ні в пересуванні, ні в бажаннях. Перед нами стояла представник цієї свободи, довгоочікувана гостя, найближча людина нашого друга, яка повинна була розділити з ним його долю.

Нас привітно зустріла висока жінка середніх років з чорним, коротко підстриженим волоссям. Довга важка дорога позначилася на її зовнішності. Вона виглядала втомленою.

Іван казав, що вона викладала в школі французьку мову і його ув'язнення пережила дуже болісно. Після того, як його відправили етапом до Сибіру, поривалася кинути викладацьку роботу, бо не мала на це морального права.

Але викладацький колектив особисто знав Івана. І хоча в подробицях не уявляв, що трапалося на збиранні кукурудзи, викладачі розуміли, що він потрапив у місце ув'язнення з якоїсь трагічної випадковості. Тому Іру зі школи просто не відпустили.

Жінка окинула нас звичним поглядом, точно в класі оглядала учнів, хто з чим прийшов, хто не готував уроки, а хто не дочекається, коли можна підняти руку, коли вчитель його викличе до дошки.

Вона мірjala кроками невелику кімнату. Час від часу поглядаючи в наш бік.

Чуб по черзі представив кожного з нас, даючи коротку характеристику і за що кожен з нас мотає строк, на що вказувала і конкретна для кожного стаття кримінального кодексу.

На невеликому столику була розкладена їжа, яка за вісім років мені часто снилася: солоні огірочки, сало, справжня домашня тушонка, цибуля, часник, круглий коровай домашнього хліба і багато всякої всячини.

Іра підійшла до нас твердим, розміреним кроком, точно була в класній кімнаті. Запросила до столу.

Сержант Іванько спостерігав за нами зі сторони і не виявляв жодних емоцій.

Ірина підійшла до нього і теж запросила до столу. Сержант Іванько затанцював на місці:

— Ви ж розумієте, я при виконанні...

Іван взяв під лікоть дружину і сказав:

— Це і є той чоловік, з яким під час мого відрядження ми ловили метрових щук на Десні.

— Невже?! — щиро здивувалася Іра. — Невже таке буває? Стільки людей тут відбуває покарання. І ви зустрілися?

— Уяви, за тисячі кілометрів від рідного дому.

— Петя, давай до нас, — покликав Іван.

— Я ж при виконанні, — м'явся він з ноги на ногу.

— Ваня не змушуй його, він може одержати стягнення, — взяла за руку чоловіка Іра.

Але Петя вже зважився, махнув рукою й підійшов до столу.

— Нехай карають. Вряди-годи зустрівся із земляками. І побути з ними, по-людськи поговорити не можу!?

Іра, між тим, дістала пляшку прозорої рідини зі стручком перцю в середині.

— Давайте по чарці первака.

Молдаван підняв чарку і урочисто сказав:

— За дружину нашого друга, за Іру, яка не побоялася, пододала тисячі кілометрів, щоб приїхати і підтримати чоловіка.

Другу чарку Іра запропонувала за чоловіка і батька, за господаря будинку, який у Миргороді все побудував своїми руками.

— Давайте побажаємо подружжю, щоб цей край став для них другим домом, а, ми, що тут стоять, їм будемо допомагати, — сказав Окуджава, якому у свій час майже кожен вечір доводилося вимовляти по кілька тостів.

Я дивився на жінку, кожне слово її викликало у мене бурю емоцій і масу спогадів про те давно полишене життя.

Я захоплювався її міцно складеною фігурою, твердою розміреною ходою і впевненістю в собі.

Ніби вгадавши мої думки, Іван, з ніжністю поглядаючи на дружину, промовив:

— Полтавські жінки всі такі: міцно складені. Справжні козачки.

Зав'язалася невимушена розмова про полтавські галушки і вареники. Ваня клявся, що такої смакоти, більше як у Полтаві та Миргороді, він ніде не пробував.

Ми давно не пробували домашньої їжі та спиртного, у нас розв'язалися язики, ми навперебій розповідали Ірі про принади життя в Сибіру, про дику, недоторкану природу і бажали, щоб вони з Іваном знайшли тут своє щастя.

Розчулена теплим прийомом, підігрита перваком, Іра, нарешті, згадала, що час не терпить, у них з Іваном попереду багато справ, які потрібно вирішити за лічені дні.

Ми повернулися в барак, обмінюючись враженнями. Дійсно, нічого сентиментальничати, якщо вирішується не тільки твоя подальша доля, а й доля всієї родини.

Колись в ці місця у заслання до декабристів приїжджали дружини. Іришка, дружина механізатора, але ми, як і декабристи, розраховували, що вона не залишить Чуба одного, якщо не злякалася, цілий тиждень тряслася у вагонах. Приїхала з далекого Миргорода до Сибіру...

Перше, що неприємно вразило Іру, коли вони вийшли за високий паркан з колючим дротом, сіра семиповерхова будівля, яка привидом височіла над містом. Вже почалися перші відлиги з туманами. Тумани пливли перед нею. Будівля то з'являлася, то знову зникала в сірому

мареві. Давила воно своєю сірою громадою, не вписувалася в двоповерхове і одноповерхове місто.

— Що це? — запитала чоловіка Іра.

— Політичний ізолятор, — відповів він. — Там сидять відомі, але неугодні владі люди.

— Вони настільки неугодні, що їх обов'язково саджати за ґрати?

— Їх ізолювали, щоб народ не баламутили, — пояснив Чуб. — Уявляєш, якщо в країні почнуться бунти. Спробуй, втихомир людей. А так посадили ватажків. Ніяких хвилювань.

Іра не знайшла, що відповісти, тільки похитала головою.

— Місцеві кажуть, коли почалася Друга світова війна, в політичному ізоляторі високопоставлених військових переодягали у форму генералів і відразу відправляли на фронт.

Ці слова не викликали у дружини абсолютно ніяких емоцій. Вона вже вдивлялася в дерев'яне місто, яке виднілося неподалік. Потемнілі від часу, дощів, снігів і вітрів дерев'яні будівлі викликали у жінки особливий інтерес. В цегляному Миргороді вона ніколи не бачила такого.

Калюжа, про яку писав Гоголь, давно перетворилася в упорядковане озеро, де плавали лебеді і косяки жирних карасів. Ніхто не лаяв малюків, які сиділи з вудками на березі.

Іра, як корінна миргородчанка, любила своє місто, за багато років зрослася з ним. Вона не уявляла свого життя без вареників і галушок, які в Полтавській області були чомусь такі смачні, що вона, буваючи в інших краях, ніколи не їла цих страв.

Як повелося з великого Гоголя, так і триває досі. Борошняні страви вважаються кращими і досі.

Іван з дружиною минули околиці міста, за якими розкинувся табір, вийшли на зупинку міського автобуса. Підійшов старенький ЛАЗ, вже заповнений пасажирами. Вони з Іваном влаштувалися в кінці салону, де можна було більш-менш нормально стояти.

Їхали до меблевого комбінату, самого великого підприємства, основна адміністративна будівля якого знаходилося в центрі населеного пункту. Старий автобус, здається не їхав, а повз, подовгу стояв на зупинках. Водій терпляче вичікував, поки в салон втиснуться всі бажаючі. Перед самим їх виходом переповнений автобус різко

нахилився ліворуч. Пасажири припали до вікон. В салоні пролунало одноголосе: у-у-у-у...

Іра злякалася, їй здалося, що автобус зараз перевернеться. Не витримають його ресори і амортизатори. Вона міцніше вчепилася в поручень, за який трималася, притиснулася до Івана.

Незважаючи на паніку, що охопила її, подивилася у вікно і відразу забула про страх. За склом темнів чагарниками невеликий сквер. У центрі його на снігу, підстеливши шубу, зовсім голі люди займалися любов'ю. Білий зад то злітав, то опускався, навсідч стирчали зігнуті ноги. Складалося враження, що намагається злетіти великий білий птах.

Майже відразу за сквериком автобус зупинився. Вони вискочили з салону, зітхнувши з полегшенням після тисняви.

— Як їм не соромно!? — обурилася Іра, як тільки вони рушили по м'якому снігу, минаючи струмочки. — Серед білого дня!

— Нажерлися до чортиків, ось і займаються любов'ю, де попало, — спробував спустити на гальма тему Іван. — Вони сховалися за кущами. Думають, що їх ніхто не бачить. А з автобуса все видно, як на долоні.

— Все життя в Миргороді прожила, але ніколи такого не бачила.

— Не бери близько до серця. Тут і не таке побачиш.

— Цікаво! Чому у нас так, а тут так, — не могла заспокоїтися Іра.

Іван, який у своєму житті не навчився обходити гострі кути і замовчувати невігідні для нього факти, видав всю інформацію, яку знав:

— Тому, що тут більшість населення складають колишні ув'язнені, яких не пустили за Урал. В районі за добу відбуваються десятки тяжких злочинів.

— Якщо в Миргороді іноді скоюють гучну крадіжку або вбивство, то про них все місто цілий рік говорить.

— Це ж не Миргород. Це Сибір. Тут зовсім інші порядки.

Вони пішли до цегляного будинку, який виднівся неподалік. Піднялися на другий поверх, де знаходилася дирекція. Почекали у просторій приймальні, поки звільнився директор.

Повний чоловік з дуже втомленим виглядом довго вникав у суть питання. Нарешті зрозумів, що від нього хочуть.

— Колишній механізатор? — перепитав Івана.

— У МТС у Миргороді працював. А це моя дружина — викладач.

Директор спідлоба подивився на вже немолоду пару.

— Я сам з України. До мене дружина не зважилася приїхати. Так і коротаю життя наодинці. Але давайте по суті. Вас, чоловіче, ми зможемо взяти механіком. Для дружини теж робота знайдеться. А з гуртожитком найближчим часом немає ніяких перспектив. Доведеться пожити на приватній квартирі.

— Подивіться на нас, — сказала Іра. — По нашому зовнішньому вигляду можна легко визначити, що нам далеко не по двадцять. У нас вже є діти і онуки. Невже не можна знайти хоч би маленьку кімнату в гуртожитку?! Щоб ми ні від кого не залежали, нам ніхто не накручував нерви, щоб ця кімнатка була наша.

— У нас постійно звільняються ув'язнені. Більшість їх не пускають за Урал. Всі просять маленьку окрему кімнатку. Але де їх взяти? Ось в чому питання.

У підсумку, вийшли з кабінету директора з «таким». Іван обурився:

— Навіщо треба було підкреслювати, що до нього дружина не приїхала. Не всі жінки такі.

Іру турбувало своє:

— Роботу знайти можна, але як бути з житлом?

— Переб'ємося на приватній квартирі, — спробував заспокоїти її Іван.

Іра зупинилася, подивилася в очі чоловікові:

— Ваня, уявляєш, що означає доживати свій вік на орендованій квартирі, коли кожен твій крок контролюється. Уяви, як стара господиня буде нам вказувати, що ми зробили не так, зробили не те, витрачаємо бездумно світло і газ...

Настрій Іри остаточно зіпсувався, незважаючи на те, що вона намагалася показати, що все йде нормально.

Іван відчував це і за її поглядами, і з розмов, які він намагався перевести в нейтральне русло.

Чим більше підприємств і організацій відвідувало подружжя, тим похмурішою ставала Іра. Їм абсолютно ніде не запропонували житло. А вона не хотіла доживати віку без свого кутка. На довершення до всього, Іра звернула увагу, що ніде не видно яблунь. Якщо і росли, то китайки, які давали дрібні плоди.

— Чому тут не ростуть нормальні яблуні? — запитала вона чоловіка.

Чуб знав пристрась Іри до яблук. У них біля хати ріс невеликий сад з яблунь рідкісних сортів. Особливо цінувалися пізні сорти. Дружина ховала плоди на горище, зберігала їх у ящиках.

На Новий рік вона ставила в центрі столу вазу з яблуками. Вони вважалися і у дорослих, і у дітей основною новорічною стравою. Свіжими яблуками наряджали ялинку.

Тому Іван зачекав з відповіддю. Він думав, як би простіше пояснити дружині. Але нічого нейтрального на думку не спадало. Рубонув з плеча:

— Тому, що дерева вимерзають.

Почувши це, Іра заплакала.

— Заспокойся, Іришка. Світ клином зійшовся на яблунях? Будемо їздити за кедровими горішками в тайгу.

07.02.1952 рік

На вулиці зовсім попустило. Морози стали слабшати, все частіше про себе заявляли відлиги з плюсовою температурою, веселими струмками і туманами. У супроводі сержанта Іванько ми по мокрому снігу пройшли в кімнату для побачень. Там нас уже чекала Іра. Її волосся було сплутано. Очі були мокрими, з червоними колами навкруги них.

Після невдалої поїздки по місту вона зрозуміла, що не може залишитися тут на постійно. Незважаючи на любов до Івана, вона не могла доживати своє життя на приватній квартирі, вона не могла кожен день усвідомлювати, що тут відбувають покарання політичні в'язні, що її в будь-який час можуть вбити чи пограбувати на вулиці, що тут навіть не ростуть нормальні яблуні.

Червоними від сліз очима подивилася на нас.

— Тільки не треба мене вмовляти, — сказала гучним голосом. — Я вже все вирішила.

— На політичний ізолятор можна не дивитися, ви до нього звикнете і скоро не будете помічати, щоб на вас не напали на вулиці, треба просто вести себе більш обережно, з часом ви вирішите питання по житлу, — спробував переконати Іру Миша. — Ви поживете трохи, притретесь...

При цих словах Іра заридала.

— Не треба мене вмовляти...

— Тут не так погано, як вам здається, — втрутився Окуджава. — Я тут народився і виріс. Ніде не бував і мене нікуди не тягне. Коли ви звикнете, вас звідси не виженеш.

— Мужики, не городить дурниці. Іришка каже все правильно: не можна на старості років поневірятися по чужих кутках, нікуди звідси не дінеться величезна сіра будівля ізолятора, на вулицях міста будуть продовжувати грабувати і вбивати людей, тому що більшість громадян колишні зеки, тут не ростуть і ніколи не виростуть нормальні яблуні, — підтримав дружину Іван. — Навіщо ж казати неправду?!

— Іра, якщо ти любиш нашого друга, а ти любиш, у вас за плечима десятиліття спільного життя, підстав плече Івану, — попросив жінку Молдаван.

— Навіть моя любов до Вані нездатна мене тут втримати, — закрила мокре від сліз обличчя Іра.

— Дружина повинна коритися своєму чоловіку, так було заведено здавна, — сказав Окуджава. — У нас в родині і зараз так прийнято: куди голка, туди й нитка. Куди я скажу, туди дружина і поїде.

— Досить! — обірвав його Іван. — Я тут і сам як-небудь проживу. Так завгодно долі.

Але Окуджава не втримався:

— Іра, подумай! Дружини декабристів кинули все і поїхали слідом за чоловіками.

Жінка заплакала ще дужче. Іван обійняв її, почав заспокоювати:

— Все буде добре. Ми з тобою будемо підтримувати постійний зв'язок. Незважаючи на відстань, ти будеш завжди зі мною.

— Вибач мене, бабу недолугу, але я тут жити не зможу. Я не зможу кожен день прокидатися в чужій квартирі, виходити на вулицю і бачити сіру громадину, яка височіє над містом, боятися, що мене пограбують або вб'ють.

— Я тебе розумію. Тут суворі краї, жорсткі порядки.

Ірина тихо промовила:

— З мене декабристки не вийшло...

Сержант Іванько дозволив нам проводити дружину Івана. Ми стояли по той бік прохідної, розмовляли про те, про се. Вже ніхто не намагався умовити Іру залишитися. Це питання було вирішене остаточно і оскарженню не підлягало.

Подружжя давали один одному поради і настанови, як себе вести. Іван передавав привіти дітям і онукам, наставляв дружину, щоб вона вела з ними суворо, щоб без нього життя не здавалося їм медом.

Іра радила чоловікові знайти собі хорошу господиню, щоб вона готувала їсти, прала і прасувала, щоб він відчував себе тут, як вдома.

До вокзалу з табору йшла попутна машина. Сержант Іванько домовився, щоб Іру підвезли до вокзалу.

Іван допоміг їй залізти на кузов полуторки. Шофер піддав газу, машина рушила з місця. Іра, поки вантажівка не зникла за поворотом, стояла, тримаючись за високий борт, який відділяв кузов від кабіни, плакала і махала нам рукою.

Ми не висловлювали ніяких емоцій і не махали руками. Іван махав рукою й усміхався.

Жінка весь час дивилася на чоловіка і махала Івану рукою. Все її лице було мокре від сліз. Ми в пригніченому стані пішли в барак. Іван ліг на нари. І на наші спроби завести з ним розмову, відвернути його від тяжких думок, ніяк не реагував.

Вночі я прокинувся від глухого стогону, що переходив у плач. Спустився з другого ярусу. Іван скреготав зубами.

Я часто чув, як плачуть жінки, вони пускали сльози з різних приводів. Але жодного разу в житті я не чув, як плачуть чоловіки.

Приторкнувся до нього. Він не ворухнувся. Але видно було, що я його розбудив. Він відкрив на мить очі. Знову закрити, поринувши у свої роздуми.

— Чуб. Не прикидайся. Ти не спиш, — тихо промовив.

Іван піднявся. Опустив ноги на підлогу. Не поспішав одягатися.

Посидів трохи, не кажучи ні слова. Пару раз пригладив голену голову, заросле щетиною, змарніле за останні дні лице.

— Іра поїхала. З цим треба змиритися, — тихо сказав я, намагаючись вловити його настрій.

— Я її розумію. Тут неможливо жити нормальній людині, — ніби не від себе, а як чоловік зі сторони, промовив Іван.

Він замовк і надовго задумався. Вдивлявся в його неголене обличчя. На ньому ніяких емоцій. Ця його байдужість, відчуженість від усього не на жарт мене злякали.

Я порушив тишу, запитав, про що він думає.

— Сиджу і думаю, як мені краще покінчити з життям, — промовив він, втупившись поглядом у підлогу. — Або повіситися, або кинутися з даху, або задуматися про своє собаче життя на рубці, щоб прямо на мене звалилося дерево.

— Не дурій.

— А що мені залишається робити? Немає в мене більше ні дружини, ні дітей, ні будинку, ні роботи, ні Батьківщини. Все, чим я жив ці роки. Що давало мені сили боротися з труднощами нашого собачого життя. Тепер у мене нікого і нічого не залишилося. Я не бачу сенсу для подальшого існування.

— Почни все з нуля. Наберися сили і мужності. Забудь все і почни. Змирися з важкими втратами. Вася Цвях знайшов колишню зечку, пристав до неї у прийми. Живе, не помер.

— Кулінар! Ти нічого не розумієш у моїй ситуації. Може, для Цвяха батьківщина, сім'я і робота не так багато значили, як для мене. Розумієш, з від'їздом Іри життя моє скінчилася. Я втратив його коріння. Все, що живило мене в ув'язненні, давало сили й наснаги.

— Іноді обставини змушують нас різати по живому. Ось і ти відріж раз і назавжди.

— Це неможливо, поки я живий. Коли помру, всі питання знімуться. Рідні перестануть мене кожен день жаліти і побиватися, що вони не можуть для мене що-небудь зробити, щоб полегшити моє самотнє існування.

Ми проговорили з Чубом до ранку. Мої наміри відвернути його від сумних думок не увінчалися успіхом.

— Мені в цьому житті робити нічого, — закінчив він нашу розмову.

10.02.1952 рік

Тепер я не спав ночами. Не відходив від Чуба днем, коли ми валили дерева або виконували іншу роботу. Кілька разів він намагався навмисно опинитися під падаючим деревом. Кожен раз я вчасно помічав його спробу і відштовхував у бік, отримуючи натомість тисячі прокльонів.

Тільки втручання Миші, який різко заспокоював його, рятувало мене від фізичного зіткнення з Іваном.

Я постійно стежив за своїм другом, щоб уберегти його від нерозважливого вчинку.

Якось прокинувся вночі від якоїсь метушні. Подивився вниз. Чуба на нарах не було. Миттю зіскочив з нар. Пробігся по бараку.

Хропли сонні, натруджені люди. Стояла глибока ніч. За вікнами барака заснули навіть прожектора. Їх яскраві промені не бігали по зоні. Вони нерухомо розрізали темний безмовний простір.

Відразу біля дверей барака була саморобна вішалка, зроблена столярами табору. На неї ми, зазвичай, вішали верхній одяг. Мені в голову не прийшло шукати там Івана. Коли я втратив усяку надію його знайти, мало не зіткнувся з ним лицем до лица.

Він зачепив за гачок вішалки свій ремінь, зробивши з нього петлю. Вішалка висіла на рівні його очей. Щоб затягнулася петля, Івану довелося підібгати ноги.

Миттю розбудив Молдавана. Удвох ми звільнили Чуба від петлі. Миша гарячково почав тиснути на груди. Іван не подавав ніяких ознак життя. Я подумав, що нашого друга вже не повернути, йому вдалося задумане.

Але Молдаван продовжував тиснути на груди. Розлючено працював руками. І сталося диво: Іван почав важко дихати і відкрив очі.

Прийшовши до свідомості, Чуб кинувся на мене з кулаками.

— Навіщо мене вийняли з петлі? Це ти все про мене турбуєшся!

Миша заламав йому руки за спину.

— Дайте мені спокійно померти, — попросив Іван.

— Перестань дуріти, — твердо сказав Молдаван. — Ти будеш жити. Ми тобі не дамо вмерти.

Іван заспокоївся. І до кінця дня не зронив ні слова. Він про щось зосереджено думав. І це його мовчання дратувало мене, знову викликало тривогу.

В кінці лютого морози остаточно змінилися хуртовинами. Вантажні автомобілі, тракторні візки і сани, запряжені кіньми, постійно вивозили сніг за територію табору.

Снігові заметілі завивали ночами. Ліхтарі, дріт і все, що погано трималася, безладно барабанило здається і по наших безсонних головах, навіваючи думки, що весна і літо принесуть тепло і зменшать тягар нашого підневільного життя.

В цю вітряну сніжну погоду начальство не переставало думати про норми, про те, що батьківщина не перестає мати потребу в деревині, а, значить, і в нашій підневільній праці.

Сталінець тягнув в черговий раз наш вагончик в тайгу. В кінці просіки ми вивалили з вагончика. Вишикувалися за звичкою. Побрели до місця рубки.

Там, на верху, шаленів вітер, гойдалися з боку на бік верхівки кедрів. Іноді здавалося, що вітер виверне дерево з коренем або зламає його, настільки він був сильний.

Зазвичай, вітер і сніг робили свою чорну справу. Вони виламували або викорчувували з коренем цілі ділянки тайги. Вітер нагинав дерево, його засипав сніг. Коли воно нахилилося, сніг остаточно засипав, а потім нагинав дерево і ламав його або викорчовував з коренем.

Але сьогодні над нами лише шуміли крони дерев, внизу було відносно тихо. Незважаючи на те, що кедрі відхилялися, вони все одно поверталися в своє вертикальне положення.

Рубка почалася без вогнищ. Охоронці не дозволяли нам їх розводити. Самі грілися, загорнувшись у теплі кожухи і постійно ходячи ділянкою, контролюючи нашу роботу.

Табір не виконував план по лісозаготівлях. Начальство намагалося з усіх сил, щоб в останні дні місяця закрити завдання, прикрити свою дупу.

Сніг втратив свою крихкість. Він налипав на валянки, досить швидко перетворюючись на воду.

Коли ми з Іваном завалили перший кедр, вирішили тут же біля поваленого дерева відпочити. Сховались у глибокому проході снігового замету. З таких заметів поруч визирали тільки сірі шапки. Більше нічого не було видно.

Поруч Молдаван і Окуджава пиляли кедр. Нам було чути дзвінкий звук їх пилки. І лайки пильщиків, взаємні докори. Видно, у них щось не виходило. Але ось дерево затріщало автоматною чергою, почало повільно хилитися в бік, втративши стійкість.

Іван різко підхопився. Побіг назустріч падаючому кедру.

Моя реакція була миттєвою. Адже я постійно тримав себе напоготові. Що є сили кинувся за Чубом. Потягнув його вбік від дерева. Воно впало поруч з нами, поваливши на сніг своїми гілками, сніговою лавиною, яка вискочила з-під дерева.

Мене привів до тями Молдаван:

— Живі?

— Мене трохи подряпало і оглушило. А так начебто все нормально, — заспокоїв його я.

— Скільки вам говорити, — приходив в себе Чуб. — Скільки вам можна казати: дайте мені спокійно померти.

Миша відкликав мене вбік:

— Мені здається, що наші зусилля марні. Він впертий, як бик. Він все одно зведе рахунки з життям.

— Подивимося, хто з нас є впертішим, — відповів йому я.

— Що ти задумав?

— Побачиш.

Відразу після прибуття в табір я звернувся до сержанта Іванько.

— Що тобі? — запитав він.

— Треба рятувати Чуба. Інакше він накладе на себе руки.

— Чим можу допомогти? — сказав він, зробивши глибоку затяжку.

— Нас з ним треба закрити в карцер.

— В карцер? Навіщо?

— Щоб він не міг накласти на себе руки.

Я поговорю з Ольвачем. Він вирішує ці питання. Мені здається, що він засадить вас у карцер із задоволенням. Його хлібом не годуй, дай можливість кого-небудь покарати.

Рябий сидів у кабінеті й курив. На столі безладно валялися папери. Під рукою з правої сторони лежав наган.

Він зрадив мені, вже знаючи заздалегідь, про що йтиме розмова. Безпричинна смерть ув'язненого могла принести багато непотрібних турбот. Спробуй, обґрунтуй вищестоящому начальству, чому він сам на себе наклав руки. Що його не вбили спеціально, не довело до смерті табірне начальство.

— На деякий час у карцер? Поясни, що це дасть.

— Справа в тому, що Чуб намагається покінчити з собою.

— Чуб, покінчити з собою?! — нахилився до мене Ольвач. — Йому ж сидіти залишилося всього нічого. Дружина приїжджала. Мабуть, планували, що робити після звільнення.

— У тому-то й річ. Не може вона на старості років поневірятися по чужих кутках. А Івану заборонили виїжджати за Урал. От і з'явилася у нього вавка в голові: не хоче жити.

— Як уникнути самогубства? Він все одно накладе на себе руки.

— Посадіть нас в карцер, поки він прийде до тями, захоче жити.

— Це не проблема. Але що воно дасть?

— Там він постійно буде у мене на очах.

Коли ми поверталися зі сніданку, випадково забрели з Іваном на попереджувальну смугу. Прибігли охоронці. Пов'язали нас і сховали в підвал.

Там стояли двоярусні нари, параша і більше нічого. Вікно підвалу ґратами виходило на дорогу.

Я намагався всіляко відвернути механізатора від думок про самогубство. Але це не давало позитивних результатів. І я вже думав, що Чубу нічого не допоможе. Але одного разу вранці він почав не з Іришки, не з Миргорода, не з МТС. Він помітив, як за цегляною стіною з колючим дротом піднімалося сонце. Як пливли оранжеві хмари.

— Подивися, Кулінар, яка чудова погода. Яке велике помаранчеве сонце, хмари горять мідним кольором.

— Переважають багряні кольори. Але скільки світла. Навіть у нашому підвалі здається світло, — підтримав його я.

— Скільки у своєму житті я пережив світанків і заходів, але, здається, ніколи такого чуда не бачив.

— Що ти хочеш. Весна на порозі. Природа пробуджується.

Чуб притулився до віконця і мовчки спостерігав за народженням нового дня.

Я голосно постукав у важкі двері. Вічко відкрив нагладач.

— Що тобі? — запитав він сонним голосом.

— Передайте сержантові Іванько, щоб нас звільнили, — тихо сказав я.

— Не мели, що в голову влізе, — перебив він мене.

— Тоді покличте сержанта Іванько.

Вічко закрилося.

— Що ти знайшов спільного з вертухаєм? — запитав невдоволено Чуб.

— Привітався. Тільки і всього, — відповів я.

Нас в той же день звільнили з карцеру.

А мене викликали до Ольвача. Він підвівся з-за столу і вийшов мені назустріч.

— Як? Допомогло? — запитав.

— Здається, допомогло. Він навіть не згадав про Миргород.

— Ув'язнений Полянський, і надалі надавайте нам допомогу. Ми не забудемо вас заохочувати.

— Постараюсь, — відповів я, а сам згадав дядька Петра і подумав: «Дулю з маком не хочеш?!».

Коли повернувся в барак, мене вже з нетерпінням чекали Молдаван, Окуджава і Чуб.

— Навіщо тебе викликав Ольвач? — запитав Чуб.

— Для профілактики. Попередив: якщо ще будемо порушувати режим, карцером не обійдемося...

20.02.1952 рік

Велика Жовтнева соціалістична революція звільнила жінок Росії від вікового гноблення і рабства, принесла свободу і рівноправність, відкрила широкий простір для участі в господарському, політичному і культурному житті країни.

Газета «Правда» від 8 березня 1952 року.

Глава 3. Королева в куфайці

Мене з Молдаваном направили на млин. Офіційно його називали «Комбікормовий завод». А ми — млином або дробаркою. Завод знаходився у високій, просторій дерев'яній будівлі без вікон, з широкими воротами.

Коли ми вилізли з воронка, вантажівка тільки привезла зерно. Всіх мужиків кинули на його розвантаження. Ми брали на плечі мішки з зерном і зносили їх на ліву сторону приміщення. Коли розвантажили, вантажівка переїхала на правий бік. Ми завантажили її вже готовою продукцією.

Машиніст дробарки, худий і високий Вася Козлов на прізвисько Цвях, розповів, що цей завод обслуговує декілька колгоспів району. Комбікорм спрямовується на тваринницькі ферми і комплекси.

До ув'язнення Цвях жив у місті Кілія, що на Дунаї, в Одеській області. Після відбування покарання йому заборонили виїжджати за Урал. Він одружився з колишньою зечкою. Живе і працює тепер у цьому містечку.

Я разом з іншими чоловіками підношу мішки з зерном. Два мужика розв'язують їх і засипають у бункер дробарки. Кілька жінок приймають борошно в мішки, відтягують їх від дробарки, зав'язують. Чоловіки, в їх числі і Миша Молдаван, відносять і складають готову продукцію.

Погода змінилася. Стих вітер, заметіль припинилася. На дворі морозно, але це вже не ті морози, які стояли на початку року.

Незважаючи на це, ми всі взуті у валянки. Одівали, що в кого було, під куфайки. Всі шапки зав'язувалися на підборідді.

До складу нашої зміни входила група жінок. На них були теплі хустки, шарфи. Всі у теплих, як правило, зшитих самими, рукавицях.

Раніше мені не доводилося працювати разом з жінками. Тому вони викликали в мені великий інтерес. Зайнятий важкою роботою, постійно відчуваючи біль від отриманих ран, я все одно поглядав на протилежну сторону дробарки, де жінки разом з нами виконували важку чоловічу роботу.

Цвях не думав зупиняти дробарку. Вона швидко поглинала зерно, перетворюючи його в борошно. Але ось Вася вимкнув електродвигун.

Встановилася незвична тиша, хоча у вухах продовжувало гудіти.

Горобці, які і раніше клювали зерно, зграями оточили дробарку, біля якої валялося не тільки зерно, але і вже перемелене борошно. Вони не поспішали тікати від наших ніг. І я згадав покійного Федю Чмо. От би кому тут було розвернутися.

Незважаючи на те, що постійно нагадує про себе голод, ніхто зі зміни навіть думки не допускає, щоб поласувати дичиною.

Всі ми йдемо у невелику будівлю, конторку, щоб погрітися і відпочити. Там горить грубка, два охоронця сидять біля неї. Нас відразу обдає теплом.

Грубка зляпана з цегли-сирцю. Зігнута з тонкого металу труба виходить від неї не в стелю, а в стіну. Єдине маленьке віконце висвітлює низьке приміщення.

Після тайги, де ми цілий день перебували на морозі, від холоду нас рятували тільки багаття, робота в приміщенні і перерви в теплій конторці здаються мені раєм. Хоча цілий день тягати мішки теж не подарунок.

Коли ми ввалилися юрбою в приміщення, охоронці встали зі своїх місць на лавці біля столу і окинули нас оцінюючим поглядом. Переконавшись, що всі на місці, знову сіли біля грубки.

Вони лише зрідка з'являються біля дробарки, щоб переконатися, що робота йде, всі на місці. Решту часу гріються біля грубки і ведуть нескінченні розмови.

За столом сидить обліковець, повний чоловік з вусами.

— Багато надробили? — запитує у Цвяха.

— Порядком.

Обліковець неохоче піднімається. Виходить на вулицю. Йому треба підрахувати, скільки мішків «надробили».

Приміщення тісне. Ми з трудом в ньому вміщуємося. Чоловіки збилися в одну сторону, жінки — в іншу. Нарешті, я отримую можливість розглянути слабку стать, яка працює нарівні з нами.

Всі жінки виглядають однаково і мало чим відрізняються від нас. Вони в старих валянках, як співає Русланова, не підшитих, стареньких, з тупими носами, у подертих і потертих куфайках. В теплих хустках, якими обмотують не тільки голови, ховають обличчя, видніються тільки очі.

Розглядаю їх втомлені сірі обличчя. Арештантки не першої свіжості. Їх уже добряче пошарпало життя. Тиснуть прожиті роки тягарем непосильних турбот.

Серед них звертає на себе увагу зовсім юне обличчя з великими карими очима. На ній — не за розміром куфайка, яка висить на її худій фігурі.

Зустрічаюся поглядом з молодою жінкою. Незважаючи на коричневу теплу хустку, яка частково приховує її бліде обличчя, молодість та красу неможливо затьмарити.

Ми секунду дивимося один на одного. Потім вона відводить погляд великих карих очей.

«Дивно, — думаю я, — ніколи не бачив її раніше. Ні на рідкісних святах, ні в кіно, ні на інших громадських заходах, які проводять у таборі разом з жінками. І на роботі не зустрічалися».

Жінка не знімає товсті рукавиці. У валянках, у сірій довгій спідниці, вона притулилася до стінки недалеко від грубки.

Рівний гострий ніс з невеликою горбинкою, невеликий круглий рот з тонкими губами. Мене вражає її худорлявість і молодість. Як могли запроторити таку молоду жінку, вважай дівчинку, за колючий дріт. Який злочин вона встигла зробити?

Коли виходимо з конторки натовпом, мене притискають до неї, через товстий одяг відчуваю її худе тіло. Вона озирється і другий раз дивиться мені прямо в очі.

Молдаван відразу вловив мої симпатії.

— Давай поміняємося місцями, — запропонував він. — Познайомишся з нею ближче.

Я відмовляюся. Все в ній є, та не про мою честь. Не міг навіть мріяти про жінку, тут, у таборі, коли мені доводиться тягати важкі мішки, коли від кожного руху моє тіло пронизує гострий біль.

— Попитка — не питка, — сміється він і займає моє робоче місце.

Переходжу до жінок, які ледь встигають приймати мішки з борошном.

Ми працюємо в парі з молодою жінкою, яку я сьогодні вперше побачив. Відразу допомагаю їй відтягнути мішок, кілька раз піднімаю його і різко опускаю, щоб утрамбувати комбікорм. Тоді легше його зав'язувати.

Вона дивиться на мене в упор і кидає:

— Спритний ти, як я подивлюся. Не треба мені твоєї допомоги.

— Не дури, Клава, — каже їй стара жінка, з великими потугами відтягуючи мішок від дробарки. — Хай допомагає. Тобі легше буде.

Надалі Клава не відмовляється від моєї допомоги, але дивиться на мене з підозрою: мовляв, фраєр знайшовся, чого він від мене хоче.

Зрештою, вона поступається моїй наполегливості, згоджується з тим, що я їй допомагаю. Їй це навіть починає подобатися. Тут не до гордості. Робота важка навіть для мужиків, не кажучи вже про жінок.

Коли беруся за мішок, мої пальці постійно стикаються з її тонкими довгими пальцями. Не такими, як мої, в рубцях від подряпин, почорнілих від смоли дерев, цементу і землі, багатоденної чорнової роботи.

Нам починає подобатися, що все так злагоджено виходить, кожен виконує свою частину роботи чітко і оперативно. Вона приймає комбікорм, зав'язує мішки, а я їх відтягую і переношу на склад.

Ми увійшли в загальний ритм і до кінця дня виконували свої обов'язки без збоїв. Коли за нами приїхав воронок, мені вперше за весь час не хотілося покидати робоче місце.

Незважаючи на втому і біль, хотілося тягати і тягати мішки, дивитися на її обличчя, що виднілося з-під коричневої хустки.

Вночі накопилася хвилиною на мене таке мана, точно викурив косячкову цигарку. Хотілося співати і танцювати. З'явилося стільки енергії і сил, що я готовий був зіскочити з нар і бігти невідомо куди.

А перед ранком мені приснилася Клава. Зовсім гола. Я вісім років не бачив голої жінки. А тут у подробицях. Круглі груди з коричневими сосками, лобок і темний клинець кучерявого волосся між ніг. Обняв її, голу, притиснув до себе.

Мені стало добре.

Прокинувся. Всі підштаники в липкій рідині. Напевно, її зі склянку виплеснулося.

Тихо спустився з нар. Шукав, у що переодягнутися.

— Якого дідька вертухаєшься! — невдоволено сказав Іван, повертаючись на нарах.

— Аварія, Чуб! Всі підштаники залив. Треба поміняти.

— Менше на Клаву витріщайся. Миша Молдаван сказав, що ти не відходиш від неї, — Іван повернувся на другий бік.

Тільки приїхали на млин, одразу зустрівся з Клавою поглядом. В її широко відкритих карих очах проступали занепокоєння і навіть затаєний страх.

Але цей погляд тривав лише мить. Вона відразу відвела очі, намагається не дивитися в мою сторону. Робить вигляд, що мене для неї не існує.

Вася Цвях включив дробарку. Вона затремтіла, заgrimіла, монотонно загудів електродвигун. Відразу з'явилася хмара пилу.

Зміна зайняла свої робочі місця. Як і вчора, ми з Клавою входимо в ритм і злагоджено працюємо. Вона не дивиться в мій бік. Я не відриваю очей від її обличчя, яке обрамляє тепла коричнева хустка.

Ось Вася вимикає дробарку. Вся зміна поспішає в конторку погрітися і відпочити. Підходжу до Клави, перегороджую їй дорогу. Дивлячись у карі широко відкриті очі, кажу:

— Давай поговоримо.

Вона зупинилася, подивилася на мене в упор темними очима, твердим голосом, що ніяк не в'язався з її зовнішнім виглядом, запитала:

— Про що?! В черговий раз потрахатися несила? А ні с ким?

— Вісім років жінку не пробував, — відповів їй.

Я не очікував такої прямої і різкої відповіді.

— Тільки поговорити з тобою хочу. Більше у мене жодних намірів немає.

— Не заговорюй зуби. Всі мужики козли. У них немає нічого святого. Вам би лише перепихнутися.

Вона обійшла мене стороною і побігла в конторку.

А я стояв, як укопаний, ніяк не міг прийти до тями. Звідки у цієї тендітної жінки така різкість? Що я встиг зробити їй поганого?

До кінця дня ми з Клавою не розмовляли. Дотик її і моїх пальців став звичним. Ми перестали звертати на це увагу.

Кілька днів не робив спроб залишитися з Клавою наодинці і поговорити віч-на-віч. Не знав, як до неї підступитися. Але нею весь час були зайняті мої думки. Я думав, звідки вона, чим займалася до зони і як потрапила сюди. Чим буде займатися, коли звільниться...

Зламалася дробарка. Вася Цвях поліз у електродвигун. Там перегородив один з контактів. Ми з Клавою возилися з мішком. Вона насипала багато борошна. Не могла його як слід зав'язати.

Я що є сили закручував мішок. Вона, знявши товсті рукавиці, надійно стягнула закрутку зав'язкою. Коли все зробили, запитав її:

— Звідки у тебе стільки гонору?

— Не забивай мені голову.

— Недоступна!

— Ти мене за курву не тримай. Розкладатися для тебе я не збираюся.

— Єтїт твою наліво. Навіть поговорити нормально не можна.

— Про що з вами, козлами смердючими, можна розмовляти!?

— Зрозуміло. Куди мені!

Мені незрозуміло, як ця тендітна жінка може говорити такі різкості. Ніколи не подумаєш, дивлячись на її мініатюрну фігурку.

Я відношусь до тих чоловіків, які не звикли базарити про своє захоплення протилежною статтю, пускати понти, щоб схилити обраницю на свою сторону. В таборі теж намагаюся бути максимально чесним.

— Не виходить? — запитав Молдаван, який був свідком нашої розмови.

— Уявила себе англійською королевою. Я кланятися їй не збираюся.

Наші відносини сприйняв як належне. Видно, мені баби не бачити, як своїх вух. З смердючих козлів у неї не виходжу. Стерво!

Клава теж не робила жодних спроб зблизитися зі мною.

Так тривало недовго. Все вийшло якось само собою, стрімко. Видно, що ми з нею все-таки бажали одного і того ж.

Закінчувався робочий тиждень. Цвях у черговий раз вимкнув двигун. Стук дробарки затих. Зміна потягнулася в контору.

У Клави тільки набрався мішок. Весь у муці, втомлений і весь змерзлий від холоду, в дірявих гнидниках, я звичним рухом відтягнув мішок від дробарки.

Вона взяла зав'язку, обмотала нею кілька разів мішковину, туго зав'язала. Тепер мені належало віднести мішок з борошном на склад.

Я поспішав. Випадково взявся за руку Клави. Подальше відбулося машинально. Замість того, щоб відразу відпустити її руку, міцно стиснув. Клава спробувала її звільнити. Потягнув її до себе. Вона впиралася. Це додало мені сили і рішучості. Притиснув її і почав

цілувати. З хвилину ми не пам'ятали одне одного, не орієнтувалися, де ми знаходимося.

Мною опанувало таке бажання, що я не міг зупинитися. Обняв жінку, потягнув її на мішки.

— Що ти робиш? — шепотіла вона злякано.

Але я не володів собою. Завалив на мішки її тендітне тіло. Задер поділ довгої сірої спідниці.

І в цей час сталося непередбачене. Точно вибух. Фонтаном вдарило між моїх ніг. Одяг і тіло залила слизька рідина.

Я враз розслабився. Опустився на мішок, позбавлений всякого бажання. Клава натягнула зірвану мною з правої ноги панчошу.

Побігла в конторку. Я поплентався слідом за нею, широко розставляючи ноги, тому що слизька рідина вже розтеклася по ним і викликала у мене дуже неприємні відчуття.

У приміщенні посмішками на губах зустріли нас і в'язні, і вертухаї.

— Останній мішок зав'язували, — намагався пояснити я.

Пролунав дружний сміх.

— Ви ж як слід зав'язали?! — запитав Цвях.

Один з охоронців, поставивши на бетонну підлогу автомат і опершись на нього руками, невдоволено промовив:

— Жарти жартами, а порядку необхідно дотримуватися. Зрозуміли?!

— Товаришу начальник! Не судіть їх строго! — усміхнувся Вася.

Незважаючи на те, що його доброзичливе ставлення передалося більшості присутніх, охоронець суворо промовив:

— Ніяких запізньєнь! Бути разом з усіма!

— Діло молоде. Ми в свій час такими ж були, — продовжував посміхатися Вася.

Коли ми знову повернулися у приміщення, де стояла дробарка, Клава не приховувала свого обурення.

— Тепер задоволений?! — запитала вона.

— Не зовсім, — відповів їй.

— Домігся свого. Завалив на мішки. Ходиш героєм.

— Не міг втриматися. Вісім років жінку не пробував.

— Тобі лише б перепихнутися.

— Ти про мене погано думаєш.

— Заливай побільше. Так я тобі й повірила.

— Я понти кидати не вмію. Але нікого ще в своєму житті не обдурив, нікому підлість не зробив і не збираюся робити. У мене до тебе серйозні наміри.

У відповідь вона окинула мене довгим, оцінюючим поглядом, у якому, нарешті, з'явилися іскорки чогось нового. І я подумав, що в наших відносинах можуть настати зміни.

25.02.1952 рік

На наступний день я побачив Клаву і завмер від захоплення. На ній була новенька куфайка, яка ще не втратила свого первісного чорного кольору. Коричнева хустка не закривала її бліде обличчя. Та й воно саме невпізнанно змінилося. Я раптом побачив, що у неї чорні віії і чорні брови, які виглядали двома тонкими крилами. На постійно блідому обличчі з'явився рум'янець.

Але найбільше мене здивували її яскраві губи, які мали колір дозрілої вишні.

«І це все для мене? — запитав у самого себе. — Невже для мене?!»

— Видно у вас не все так погано, як здається, — показав на Клаву Миша.

— Очам своїм не вірю, — сказав я. — Де вона дістала жіночі штучки.

— Чого не зробить жінка заради любові, — посміхнувся Молдаван. — Не пам'ятаю, коли останній раз бачив губну помаду.

Усвідомлення, що це все вона зробила для мене, додало мені рішучості. Поки Вася Цвях не включив дробарку, підійшов до неї, взяв за рукав куфайки.

— Ти на мене образилася?

— Я змінила свою думку про тебе. Я тебе розумію. Вісім років жінку не пробував.

— У мене по відношенню до тебе не було нічого в голові. Все сталося машинально.

— Все зрозуміло. Від природи нікуди не дінешся. Сьогодні — зі мною, завтра інша зечка зустрінеться. Не тільки ви, мужики, голодні, баби теж без любові маються.

— Але я не хочу іншу.

— Так я тобі й повірила.

— Правда, не хочу.

В цей час її позвала напарниця тітка Женья. Вони про щось обмінюються думками, причому Клава час від часу поглядає в мій бік.

Цвях копається в дробарці. В приміщенні з'являються стурбовані вертухаї. Вони почули в конторці, що не гуде дробарка, хочуть знати, що сталося.

Може, злочинці не хочуть працювати, може навіть займаються шкідництвом. Треба все поставити на свої місця. Якщо треба, покарати винних.

— Може хтось навмисне зробив, щоб дробарка не працювала? — запитує один з них.

— Ніхто нічого не зробив, — відповідає йому Цвях. — Проводка барахлить.

Поки Вася возиться з дробаркою, знову підходжу до Клави.

Бачачи, що прийшов залицяльник, тітка Женья робить вигляд, що їй треба відійти у справах, залишає нас наодинці.

Ми продовжуємо розпочату раніше розмову.

— Якщо ти думаєш, що я стану твоєю нареченою на один день, то ти глибоко помиляєшся, — говорить вона.

— Я думаю про те, що строк мого покарання закінчується. І мені треба буде влаштувати своє життя.

— Ну і як?

— Поїду на батьківщину. В Україну. У село, де народився і виріс, а там буду діяти відповідно обставин.

— Я теж скоро звільняюсь, — каже Клава зовсім іншим тоном, не тим, з яким вона розмовляла раніше.

— І які плани в тебе?

— У мене немає ніяких планів щодо мого майбутнього.

— Де жила, туди й поїдеш?

— У мене там нікого не залишилося... Крім могил батька та матері.

— А я подумки зі своїми батьками. Вони живі і здорові.

— Ось бачиш... Тобі в цьому житті пощастило більше, ніж мені.

— Але ти не засмучуйся. Коли відмотаємо свій строк, поїдемо до нас в Україну.

— Хто я така?

— Будеш нареченою.

Все знову відбувається несвідомо. Ми ховаємося за мішки. Я обіймаю Клаву. Вона не пручається. Мені чути, як б'ється її серце за

товстим ватником. Сповзає на потилицю її темно-коричнева хустка.

Ми цілуємося. Очі Клави застеляють сльози.

Цвях включає дробарку. Зміна займає свої місця.

Тепер ми з Клавою намагаємося урвати кожну хвилину, щоб побути наодинці, але не спізнюватися в конторку. Вона вже не називає мене козлом, не коле очі, що у мене лише одне бажання, аби використовувати її, як жінку.

Ми з нею розмовляємо на різні теми, згадуємо найкращі миті нашого життя до того, поки нас не обмежили високий паркан і колючий дріт. І її, і мене, коли ми притискаємося один до одного, охоплює трепет.

Час від часу у неї на очах з'являються сльози.

— У нас усе добре, — заспокоюю її, — а буде ще краще. Не плач, кохана.

Клава нічого не каже у відповідь. Тільки відвертається і ще голосніше плаче.

Не розумію причину її сліз, які доводять мене до оскаженіння.

— Ти радіти повинна, — кажу в який раз.

— Облиш! Все пройде.

Жіноча логіка. Мені її, напевно, ніколи не зрозуміти.

02.03.1952 рік

У Міжнародний жіночий день восьмого березня ми не могли чимось здивувати слабку половину нашого колективу. Чоловіки вирішили самі виконати денну норму, а жінки нехай весь день гріються в конторі.

Незважаючи на те, що морози спали, дошкуляли хуртовини. Ночами нас продовжував пробирати холод. Та і вдень не завжди зігрівала інтенсивна робота.

Я приїхав на завод, не знаючи, куди себе подіти. Намагався зробити Клаві щось приємне. Але я не отримував посилок, тим більше, грошових переказів.

Задовольнявся тим мінімумом, яким забезпечували в таборі. Нас годували так, щоб не подохли з голоду. Нас одягали так, щоб не ходили босі й голі. Як не ухитрявся, зрозумів, нічого не можу зробити для Клави. Крім того, що з усіма чоловіками збирався цілий день працювати за жінок.

Приємний сюрприз підніс всім Цвях. Вася урочисто виставив на стіл пляшку самогону. Потім дістав з торби шматок сала, буханець хліба і трилітрову банку солоних огірків.

Окремо передав особисто мені пакет з картоплею.

— Краще за тебе це ніхто не зробить. Запечи картоплю, — сказав.

Швидко розворушив у грубці жар, обережно покидав туди картоплини. Потім знову прикрив жаром.

Поступово всі включилися в святкові приготування. Ніхто не вийшов на вулицю до дробарки. Точно її в цей день не існувало. І вертухаї не гнали нас на вулицю. Вони теж піддалися святковому настрою.

Тільки взяти участь у нашій святковій гулянці, якщо її можна так назвати, охоронці довго відмовлялися. Вони боялися, якщо до табірнього начальства дійде, що ми в їх присутності пили, тим більше, що вони приклалися до чарки, їх чекало суворе покарання.

Це псувало нашу загальну святкову картину. Ми називали охоронців вертухаями, тому що вони постійно нам псували нерви своїми приставаннями, а часто і своїм грубим поведженням. Але за великим рахунком, ми всі розуміли, що у них така робота, що у нас з ними протилежні інтереси. Від них вимагали, щоб ми дотримувалися режиму, виконували поставлені перед нами завдання.

А нам треба було берегти себе, харчуватися так, щоб можна було виконувати важку роботу, дозволяти собі іноді розслабитися, той мінімум, який можна було дозволити собі в зоні.

Я вже думав, що ніякого жіночого свята у нас не вийде. Охорона нам не дозволить нічого робити. Однак Миша Молдаван все швидко поставив на свої місця. Він підвівся, обвів усіх пильним поглядом темних очей і сказав:

— Попереджаю. Якщо хто нас закладе начальству, до ранку не доживе.

Тільки після цього охорона перестала боятися. В святкові приготування включилися всі.

Поки готувалося застілля, Вася Цвях відкликав мене з Клавою в сторону.

— Для вас, молодь, я приготував особливий сюрприз.

Він дістав зі своїх пакетів довгий стрижень, з закріпленою на кінці тонкою пластиною, яка рухалася.

— Що це? — запитав, крутячи залізком перед нашими очима.

— Ключ, — я відразу відгадав загадку, тому що в нас у селі всі користувалися такими пристосуваннями, щоб відкривати будинки.

— Правильно! Ключ, — урочисто мовив Вася.

Клава ахнула:

— Навіщо це?

— Щоб ви побули з Валерою наодинці.

— Нас не відпустять вертухаї, — засумнівався я.

— Відпустять. Я вже все владнав.

Ось це сюрприз! Ай да Цвях! Молодець! Я давно мріяв побути з Клавою наодинці, але у нас ніяк не виходило. Ми мали можливість зустрітися тільки на комбикормовому заводі. Охоронці пильно стежили, щоб ми були разом з усіма. І ось неждано-негадано такий сюрприз.

— В честь чого все це? — запитала Клава.

Вася змінився в обличчі. Очі його стали вологими.

— В ім'я вашого щастя. Щоб ви могли зберегти його на все життя. Щоб у вас не вийшло так, як у мене. Коли сім'я залишилася там, на батьківщині, а я змушений проводити своє життя в цих диких краях.

— Вася! Не багато ти зробив заради одного свята? — запитав я. — І чим ми можемо тобі віддячити?

— Я роблю це не заради вашої подяки. Вип'єте за здоров'я моїх дорогих жінок, яких я, напевно, ніколи не побачу.

Вася розповів про красуню-дружину, доньку-школярку, про будинок у місті Кілія, що на Дунаї. Як він ловив оселедців на річці. Такої смакоти нам не вдасться спробувати. Це можна зробити тільки в Кілії, у старих рибалок.

Закінчив свою розповідь словами:

— Вони мені заборонили виїжджати за Урал. Тут я не живу, а існую. Погубили, суки, все моє життя.

Вася схилив голову, зігнувся, ніби став менше. Не промовив, а прошепотів:

— Сволота! Вік би вам щастя не бачити!

Охоронці нас з Клавою суворо попередили: відпускають на годину. Якщо затримаємося хоч на хвилину, нас чекають великі неприємності.

Будинок у Васі був недалеко. Він мені його кілька разів показував. Ми йшли з коханою по засніженій вулиці в передчутті приємних

хвилин, які, нарешті, вдасться провести наодинці.

Сонце пригрівало все більше. Воно було не таким, як у суворі зимові місяці. Воно вже давало відчутне тепло. Сніг танув. Бігли струмки, які нагадували нам про весну, що зимові морози і заметілі пішли в минуле, настала весна, а за нею прийде коротке стрімке сибірське літо.

Говорили про Цвяха, якого після всього ним зробленого ми називали тільки Васею. Тільки з теплом у голосі. Такі люди в нашому житті зустрічалися рідко. Але вони все-таки є.

Без особливих труднощів відкрили двері ключем, зайшли в приміщення. Вася казав, що вони «влізли» в будинок, що роботи там непочатий край. Але нас не бентежили нефарбовані підлоги, стіни без штукатурки, порожні дверні пройоми.

Головне, на нас війнуло теплом. Ще жеврів вогонь у грубці. Біля неї стояло відро з вугіллям і черпаком. Я налив у відро води, помішав вугілля і засипав у грубку. Вугілля затріщало.

— Така теплінь, — зраділа Клава.

— Тридцять градусів, — сказав я.

Пройшли в зал. Там нас чекав ще один сюрприз: був накритий стіл. Посередині його стояла пляшка вина. Красувався невеликий вафельний торт. Стояли тарілки з салатами, виднілися дві гірки акуратно нарізаного хліба.

Ми посміхнулися. Я міцно обняв Клаву і не міг від неї відірватися. Я ще ніколи в житті нікого так не бажав, як її. Ми стояли обійнявшись, я насолоджувався її обличчям, тілом. А між ніг випирало з штанів, нагадуючи про те, що дає нове життя, що об'єднує чоловіка і жінку в одне ціле.

Я впирався цим між її ніг. Вона відчувала його пружність, але, здається, не помічала цього. Тривав нескінченний поцілунок. А мною вже оволоділо бажання, яке я відчував, коли завалив її на мішки. Непереборне бажання, що не терпить зволікань.

Завалив кохану на підлогу.

— Що ти робиш? Почекай. Давай, щоб у нас все було по-людськи.

Вона встала. Не поспішаючи звільнилася від своїх гнидників.

Я стояв, як заморожений, не сміючи відірвати очей від її худенької фігури, білої ніжної шкіри, настільки ніжної, що вона, здається, просвічувалася.

— Що ти стоїш? Роздягайся.

Миттю звільнився від подертих гнидників, теж в костюмі Адама і Єви обійняв її. Зовсім голу, таку, якою не раз вона приходила до мене у снах.

Ми займалися з нею любов'ю прямо на підлозі. Тільки відчули прилив справжньої пристрасті, як мені зробилося дуже добре. Липка рідина в який раз вихлюпнулася назовні. Я винувато опустився на підлогу поруч з Клавою.

Треба ж так схибити. Я боявся дивитися коханій в очі. Не знав, що вона скаже мені за те, що наші пристрасті обірвалися в самий їх розпал.

На мій подив, вона спокійно встала з підлоги, посміхнулася і підбадьорила мене:

— Не переживай. Нічого страшного. У нас ще є час. Йдемо поїмо.

В одязі Адама і Єви ми сідаємо за стіл. Дивлюся на її білі груди з коричневими сосками, на прозору білу шкіру. Мене вражає її худоба.

Боюся подивитися їй в очі. Вона розуміє мою пригніченість, пропонує:

— Давай вип'ємо на брудершафт.

Ніколи у своєму житті, ні з ким не пив на брудершафт і навіть не мріяв про це. А тут мені випала така можливість, якій я безмежно радий. Випити і з'єднатися з коханою.

Ми випиваємо, притискаємося один до одного, мої губи міцно з'єднуються з її ніжними губами.

Відірвавшись від неї, я шепочу:

— Яка ти гарна, яка ти красива, яка ти бажана.

— Ти мене не кинеш? Ніколи не кинеш? Що б ні трапилось?

— Як я тебе можу кинути, якщо без тебе не уявляю свого майбутнього життя. Ми завжди будемо разом!

— Завжди?

— Так.

Обіцяєш?

— Інакше я просто не зможу існувати.

Ми знову обнімаємося. І вино, і їжа відразу відійшли на другий план. В одну мить опинилися на підлозі. Але не встигли віддатися пристрасті, як мені знову зробилося дуже добре.

Я підхопився з підлоги, розчарований черговою невдачею.

Кохана продовжувала лежати.

— Підійди до мене, — поманила пальчиком. — Нагнись!

Коли я нахилився, вкотре міцно обняла і не відпускала до тих пір, поки їй не стало добре. Подивилася на ходики на стіні, радісно прошепотіла:

— У нас ще є шанс! Ми встигнемо отримати своє.

Ми сідаємо за стіл в одязі Адама і Єви. Наливаємо вина. Трохи втомлені, заспокоївшись від першої зустрічі наодинці, заводимо розмову про майбутнє, що останнім часом все більше хвилює наші голови.

— Як нам звідси вибратися? — запитує швидше себе, ніж мене, Клава.

— Прийде час і нас просто випустять, — відповідаю на її питання.

— А мені здається, що ми тут назавжди. Що вони знайдуть причину, щоб накинути новий термін, — вона сумнівається, що отримає близьку свободу.

Я теж страшенно боюся залетіти. Із-за дурості у нас багатьом строк накинули. Мені часто здається, що хтось із працівників табору знайде привід, щоб не випустити її і мене на волю.

Свобода. Я б пив її як холодну джерельну воду. Вісім років. А мені здається, що я прожив тут ціле життя. Нарі, бараки, колючий дріт, «стріляючі» кедри, смердючі онучі — ось моє молоде життя.

Я дякую долі, що вона звела нас з Клавою. Це найбільший подарунок, який я отримав від життя. І тепер головна моя задача, щоб не втратити цей подарунок. Вийти на волю і зі спокійною совістю віддатися своїм мирським справам.

Як можу, заспокоюю Клаву:

— Головне — не залетіти, щоб нам не пришили нову статтю. Тоді ніхто нам не завадить з тобою вийти звідси, коли закінчиться наш термін.

— Невже всі мої мрії збудуться. Я ніколи не побачу високої стіни з колючим дротом, — вимовляє моя кохана.

— Будь проклятий цей сибірський край. Поїдемо до милої України, щоб більше ніколи не перетинати Урал, — продовжую я.

— Ти мене не обдуриш, ти мене забереш з собою? — запитує вкотре Клава.

— Я вдячний долі, що вона звела мене з тобою, — заспокоюю її. — Ми будемо все життя разом.

— Можна бути впевненою?

— Хіба я схожий на брехуна?

— Не схожий. Але все одно присягнись, що ти ніколи не обдуриш.

— Клянусь! Я тебе ніколи не обману.

Я беру її в свої обійми. І вся вона, після важких мішків, здається пир'інкою в моїх руках, шепочу:

— Вийдемо на волю, одружимося. І до самої своєї смерті будемо разом.

Після невдалих спроб мене знову охоплює бажання. На цей раз я тримаюся з усіх сил, щоб коханій зробити добре. Стаю колінами на підлогу, до крові кусаю губи. Роблю все, щоб протриматися як можна довше. Розслабився, коли Клава вся напружилася, голосно скрикнула і розпласталася на підлозі.

Коли поверталися на млин, притиснувшись один до одного, запитав у Клави:

— Чому ти раніше гнала мене від себе?

— Тому, що не вірила тобі. Думала, що ти хотів перепихнутися зі мною, як всі мужики. Ти ж не такий?

— І ти не така, як думав про тебе раніше. Мені здавалося, що ти відчуваєш себе англійською королевою.

— Невже?

— Така недосяжна.

— Це тому, що чоловіків у своєму житті нормальних не зустрічала. Доводилося мати справу з одними покидьками.

При цих словах Клава стала сумною. На очі її накопилися сльози. Вона відвернулася від мене і тихенько заплакала.

— Що з тобою? — стривожився я. — Чому ти плачеш? Я тебе образив?

— Нічого, пройде — відповіла вона.

І сховала обличчя в коричневу хустку.

12.03.1952 рік

Плач Клави не дає мені спокою. Вдень і вночі думаю, що у неї на серці. Чому вона плаче. Попросив розповісти, як вона потрапила за

грати. Улюблена довго відмовчувалася. Казала, що вона про себе нікому не розповідає.

Але після довгих роздумів одного разу виклала все, що відбулося з нею, з властивою тільки їй прямоотою.

Вона повторила долю батька. Він залетів у п'яній бійці на весіллі товариша по службі. У цій п'яній бійці вбили людину. Слідчі довго розбиралися, хто бив останнім і чим бив. Загриміла за грати ціла група. В тому числі і її батько, який нікого нічим не вдарив, тільки знаходився в числі забіяк.

Як не відстоював свою невинність, не міг довести ні слідчому, ні суду. Його загребли під загальну гребінку. Сім'я жила в приватному будинку, який дістався батькові від діда.

Коли батько відбув свій термін, його не пустили далі Уралу. Він умовляв маму переїхати до Сибіру. Після довгих коливань вона погодилася. Продали будинок у Курську, купили в Кемерово. Туди приїхав батько після звільнення.

Життя було важким. Але сім'я звиклася з нестатками. Все було нормально. Клава після закінчення школи працювала в їдальні. Мріяла поступити в інститут.

Несподівано помер батько. Він працював на металургійному комбінаті. Його зачепило важкою деталлю. Залишився жити, але рана постійно нагадувала про себе. Вона кровоточила, виробнича травма призвела до передчасної смерті.

Мама пережила цю втрату дуже болісно. Відразу постаріла. Виглядала старше своїх років. Її почали переслідувати різні болячки.

Дівчина працювала в їдальні. Одного разу її покликали до столика відряджені грузини. Вони просили порекомендувати, у кого можна переночувати. Вона запропонувала свій будинок. Жили вони з матір'ю вдвох. Місця вистачало.

Минув тиждень. За ним другий. Чоловіки не збиралися йти. Сказали, що знайшли роботу. Клава порадила з матусею. Та відповіла. Мовляв, нехай живуть постійно, але тільки справно платять.

Самий повний грузин, амбал за сто кілограмів, став залицятися до неї. Повільно, але впевнено став схилити її до співжиття, використовуючи політику батога і пряника. Він то обдаровував її та маму, то погрожував, що розправиться з ними. Клава стійко трималася.

Але одного разу бригада з'явилася на квартиру сильно п'яною. Бригадир нічого не тямив.

Він зайшов у кімнату дівчини. Сів поруч на ліжку. Коли вона попросила його вийти, уперся:

— З тобою поговорити не можна?

— Кажіть, але рук не розпускайте.

Після цих слів повалив її на ліжку. Вона спробувала закричати. Затиснув рот рукою. А потім оглушив ударом по голові. Вона розслабилася, втратила свідомість і вже не чинила ніякого опору. Він задовольнив своє бажання.

Вранці вона прокинулася і відчула сильний головний біль. У неї відкрилася кровотеча. Вся простирadlo була в помаранчевих плямах. Ні про яку роботу не могло бути й мови.

Вона згадала, що сталося. Образа, гостра фізична біль переповнили її.

Почала одягатися, щоб відправитися до міліції.

В цей час до кімнати заскочив гвалтівник. Став перед нею на коліна, притиснув руки до грудей.

— Прасти мене, — заголосив. — Все це вийшло по-п'янці. Дурень дурнем був вчора.

— У міліції розберуться, — відповіла вона.

Коли вона після довгих умовлянь не відмовилася від свого наміру, амбал почав погрожувати.

— Міліція тебе не паможет. Навіть якщо мене посадять, мої хлопці тебе приріжуть.

Вона була непохитною до тих пір, поки насильник не став говорити, що не пошкодує і її маму.

Тільки тоді Клава відмовилася від свого наміру. Так грузин схилив її до співжиття. Пізніше з'ясувалося, що ніякі грузини не відряджені. Промишляють крадіжками. В домі з'явилися невідомо звідки різні речі.

Кожен день Клава збиралася в міліцію, але постоялець не давав їй це зробити. Застосовував випробуваний метод батога і пряника: обдаровував їх з матір'ю подарунками. Коли вони від них відмовлялися і намагалися заявити в правоохоронні органи, погрожував.

Так тривало недовго. Незабаром квартиранти залетіли. Їх забрали на гарячому. Прийшли на квартиру. І знайшли крадені речі. Будинок

вже був оформлений на Клаву. Її судили, як спільницю. Будинок і все майно конфіскували.

Мама не могла перенести такого. І під час суду померла. Клава заgrimіла у виправно-трудоий табір відбувати свої п'ять років.

Слухав Клаву і відзначав для себе, що її доля дивно схожа на мою. Я теж нічого не крав. Проявив слабкість і отримав термін ні за що.

— Знаєш, наші долі дивно схожі. Мене теж використали. Я не знайшов у собі сил, щоб відбитися від Бизюка.

— Ось чому я боюся незнайомих людей. Не знаєш, що у них в голові.

— Я все більше починаю переконуватися, що за своє щастя треба боротися. Іноді з кулаками.

— Щоб не сталося, ми повинні допомагати один одному, — каже вона.

— Нам треба бути разом. Назавжди!

Клава зробилася серйозною, якою я раніше ніколи не бачив. Повторила за мною:

— Назавжди!

20.03.1952 рік

В досягненні нових успіхів комуністичного будівництва велика роль належить радянським жінкам — гарячим патріотками соціалістичної Батьківщини. Звільнені від пут політичного і економічного гніту капіталізму, славні дочки радянського народу розгорнули свої творчі здібності, стали активною творчою силою соціалістичного суспільства.

Газета «Правда» від 8 березня 1952 року

Глава 4. Рябий гнівається

В ту ніч у мене сильно розболілася голова. Всю ніч я прометався на нарах. Чуб кілька разів мене заспокоював.

— Заспокойся, Кулінар, — сонним голосом бурчав він з нижнього ярусу. — Встану, ти в мене отримаєш.

Я спустився до нього.

— Не ніч, а катування. Як я можу спати, якщо знаю, що з моєю коханою щось відбувається.

— Навіщо мучиш себе. Візьми і запитай.

— Питав. Вона не говорить.

— Значить, не так питав, — втрутився в розмову Окуджава. — Запитай, як мужик. З пристрастю.

Я не знаходив собі місця. Ледве дочекався, коли наш воронок приїде на комбикормовий завод. Нерви мої були на взводі. Ледь побачив осину талію своєї коханої, одразу підбіг до неї.

— Клава, якщо ти не скажеш, що з тобою відбувається, я можу зробити з собою що завгодно.

Вона довго уважно дивилася на моє змарніле обличчя, на мої тремтячі руки. Нічого не сказала. Ткнулася мені в груди й заридала. Плакала вона довго й невтішно. Коли трохи заспокоїлася, промовила:

— Я не з одним тобою займаюся любов'ю.

— Що?!

У мене запаморочилось у голові. Далася взнаки безсонна ніч. Я звалився біля ніг Клави. Отямився, коли Миша Молдаван хльостав мене по щоках і поливав холодною водою.

Клава плакала. Її худенькі плечі здригалися від ридань. Тітка Женя погладжувала її вкриту товстою коричневою хусткою голову і заспокоювала, як маленьку дитину.

Цей день мені здався самим довгим. Ми з Клавою не дивилися один одному в очі, наші руки не стикалися, коли вона зав'язувала мішки, а я відносив їх у штабелі. Ми мовчали, вбиті новою, яку вона знала раніше, але не насмілювалася мені сказати.

Вночі я знову не спав. Десь читав, що від любові до ненависті один крок. Я відчув це на собі. Я зненавидів її. Вигадував для неї покарання,

щоб ця сука пам'ятала мене до кінця життя.

Але гнів швидко змінився на милість. Я згадував, що їй довелося пережити. Що п'яний грузин спочатку згвалтував її, потім схилив до співжиття, що з-за нього вона мотає термін. Але як вона могла допустити таке: жити зі мною і одночасно з іншим чоловіком?!

Вранці, втомлений, хиткою ходою я вийшов з барака. Озирнувся навколо. Ліхтарі, прожектори, високі огорожі, колючий дріт, сірий колір старих будівель.

Вже зійшов сніг. В основному його вивезли за високий паркан з колючим дротом. А той, що залишився, злизало скупе безрезневе сонце.

Вчора перший раз очистили повністю попереджувальну смугу. Стала видна чорна доріжка землі, яка відділяла огорожу від бетонки.

Згадалися слова Блока: «Все будет так. Иного нет».

«Життя одноманітне і нудне. Мені від нього нічого не треба. Зараз залізу на високий паркан, — подумав я. — Нехай автоматна черга припинить всі мої страждання».

Я перетнув смугу. Це помітив боець на вищці. Пролунала автоматна черга. Я повинен вже бути мертвий. Але чому я живий?!

В цей час сильний удар звалив мене з ніг. Я втратив свідомість. Коли отямився, побачив Ольвача, Молдавана і Чуба.

— Я його зараз у карцер спушу. Будемо розбиратися, як з ним вчинити. Може строк додати за спробу до втечі? — говорив розгніваний Ольвач.

— Він нікуди не збирався тікати. У нього з головою сьогодні не в порядку. З ранку лізе куди попало, — пояснював Молдаван.

— Його, мабуть, треба лікувати, а не карати, — додав Чуб.

— Знаю я вас, — говорив з прононсом Рябий уже спокійним, командним тоном. — Якби він зробив ще рух, не стрілець, я уклав би його тут же.

— Ні про яку втечу не може йти мова, — переконував Ольвача Молдаван.

— Він і вранці втрачав свідомість, — додавав Чуб.

Побачивши, що я розплющив очі, Ольвач вдарив мене в живіт носком хромового чобота.

— Вставай і друзів своїх дякуй. Вигороджують тебе, аж піна з рота летить. Я б тебе тут же і прикінчив за спробу до втечі.

— А мені все одно, — байдуже промовив я, не встаючи з землі. — Стріляйте!

Ольвач на мить оторопів. Він грався наганом, розмірковуючи, як йому вчинити.

— Не городи казна що, — Миша різко підняв мене з землі. — Підемо відіспишся.

— Зникніть з моїх очей, поки я добрий, — у нагані барабан повністю забитий. І, як знаєте, він стріляє, — знову почав нервувати Ольвач.

— Що сталося? — запитали мене друзі, коли ми відійшли на безпечну відстань.

— Клава ділить мене з іншим мужиком.

Мишко зупинився, подумав, потім впевнено сказав:

— Не може в неї бути іншого чоловіка. Всі розмови у неї тільки про тебе.

— Може. Вона мені сама сказала.

— Ти розберися спочатку, потім на колючий дріт лізь, — вставив Іван. — Я теж хотів покінчити з собою. Спасибі вам. Врятували.

— Нічого розбиратися. І так все ясно.

— Підійди до неї, розпитай, — наполягав Миша.

— Ні. З мене досить того, що знаю.

Я сказав Миші неправду. Мене дуже хвилювало, з ким ділить мене Клава.

Ми з нею кілька днів не підходили один до одного. Я ламав голову, хто ще ділив зі мною, як мені здавалося раніше, жінку, яка належала тільки мені.

В голову лізли різні здогадки. Між іншим, задавав собі питання: чому в неї не могло бути чоловіка. Адже познайомилися ми з нею нещодавно. Вона відсиділа більше чотирьох років. І мала право на особисте життя.

Клава теж нічого не говорила. Вона тільки витирала сльози, крадькома поглядаючи на мене.

Що сталося? — не міг второпати, в чому справа, Вася.

Я нічого не відповідав, бо не знав, що відповісти. У мене як і раніше не вкладалося в голову, як це можна займатися любов'ю зі мною, зі мною проводити разом час, збиратися зі мною прожити життя і одночасно займатися коханням з іншим чоловіком.

Миша не давав мені спокою.

Ось і на цей раз він сказав:

— Підійди до неї, розпитай, що до чого. Я впевнений, що з вами щось не так.

— Що питати, якщо все вже сказано.

— Ти ніби з неба впав. З Клавою щось недобре діється.

Молдаван махнув рукою. Коли Цвях в черговий раз зупинив дробарку, підійшов до Клави.

— Що з вами діється. Валера на колючий дріт поліз. Його ледь не угробили. Ти постійно в сльозах. Ви кінчайте ребусами займатися.

Клава мовчки вислухала його і нічого не відповіла.

Миша намагався довести розпочате до кінця.

— Що в тебе там за мужик?

Клава заплакала і втекла в конторку.

Збентежений Молдаван підійшов до мене.

— Хвiate ребусами займатися. Треба внести ясність у ваші відносини.

На наступний день Клава не вийшла на роботу. Я підійшов до тітки Жені, запитав, що з нею.

Жінка струсила пил з куфайки, відповіла:

— Вона сильно захворіла.

— Що з нею?

— Більше мені говорити нічого не дозволено.

Мишко стояв поруч під час нашої розмови. Не забув додати:

— Передайте їй. Якщо вона не прояснить ситуацію, він може накласти на себе руки. Нехай напише йому кілька рядків.

На наступний день тітка Женя передала мені ретельно згорнутий в кілька разів сірий папірець.

Тремтячою рукою розгорнув його. Там дрібним рівним почерком було написано:

«Милий мій Валера! Я тобі вже відкрила гірку правду, що ти у мене не єдиний мужчина, але не до кінця. Знаю, ти переживаєш, проклинаєш подумки мене, як це могло статися. Лаєш останніми словами. Дивуєшся і зневажаєш мене, що одночасно з тобою маю близькі стосунки з іншим людиною. Хочу, щоб ти все знав до кінця. Ось уже кілька місяців капітан Ольвач кожну свою нову зміну починає з мене. Видно, йому мало молоді дружини. Він викликає мене з

барака. Під конвоєм веде до конторки, начебто для з'ясування тих або інших обставин. І знущається наді мною, скільки захоче.

Про це знають мої подруги, знає оточення капітана. Але всі мовчать. Його всі бояться. Він здатний на будь-що. З ним ніхто не хоче зв'язуватися. Мені він теж загрожує. Каже, що якщо не буду тримати язик за зубами, він мені щось виверне навиворіт».

Молдаван вирвав у мене папірець з рук. Швидко його прочитав.

— Я тобі що казав. Дізнайся спочатку, що до чого. Потім руки на себе накладай.

Перечитав листа кілька разів. Те, про що писала Клава, було жахливим і не вкладалося в моїй голові.

Миша між тим не витримав:

— Я, бля, під вишку піду, але урою цього рябого покидька.

— Ти що, Молдаван, у своєму розумі?!

— Своє щастя, Кулінар, треба захищати. Не дозволяти Ольвачу чіпати ваші почуття своїми брудними руками.

23.03.1952 рік

Коли Клава вийшла на роботу, ми на кілька хвилин з нею усамітнилися. Вона сховала лице на моїх грудях і заплакала навзрид.

— Клава, заспокойся!

— Як я можу заспокоїтися, якщо наді мною постійно знущаються.

Вона пильно подивилася мені в очі.

— Після моєї звісточки ти мене зневажаєш? Зізнайся чесно: зневажаєш?

— Як ти могла таке подумати? За що зневажати? Що капітан над тобою знущається.

— Що мене використовують як підстилку...

Вася Цвях включив дробарку. Всі зайняли свої робочі місця. Клава весь день проплакала.

Чим більше я її заспокоював, тим рясніше лилися сльози з її великих темних очей. Наприкінці дня вона стала задумливою. Вона замкнулася в собі. Очі її висохли від сліз. Вона нічого не говорила. Лише час від часу сумно посміхалася мені, що викликало у мене смутну тривогу.

На наступний день вона не з'явилася на об'єкті. Тітка Женя передала, що у неї нервовий зрив. Її на кілька днів звільнили від

роботи. Як я не добивався, дізнатися у неї детальніше, що сталося, не виходило. Вона відверталася від мене.

Я розхвилювався: що з Клавою?! Коли трохи заспокоївся, написав їй маляву. Просив розповісти, що з нею сталося, чому вона не виходить на роботу.

На наступний день тітка Женя під великим секретом, щоб, не дай Бог, не помітили вертухаї, передала мені відповідь.

«Валера! Я так більше жити не можу. У мене вже немає сил терпіти його знущання. Зрозумій мене правильно. Я не можу відмовити нікому з охорони. Нічого не доведу борзим псам. Ситуація на їх стороні. Єдине, що я можу, це накласти на себе руки, до чого все більше схиляюся. У мене піднялася температура. Постійно мучать головні болі. Я знесилена. Лікарі не випускають мене на роботу.

Я не знаю, що робити далі. Особливо після того, як зустрілася з тобою. Але що б не сталося, ти повинен знати: єдиний чоловік, з ким я бачу своє майбутнє, це ти».

Прочитав листа і довго не міг прийти в себе. Помітивши це, напарники не стали мене чіпати. Стояв серед цеху, слухав різкі звуки дробарки і думав, що мене чекає попереду.

Коли дробарка зупинилася, до мене підійшов Миша. Він відвернув мою увагу від важких думок.

— Що стоїш, як бовдур?

Подивився на Молдавана. І показав сірий паперовий аркуш.

Він пробіг маляву. В його темних молдаванських очах спалахнула така іскра ненависті, що я мимоволі злякався.

— Я його, гада, урою, зараз же урою, — блиснув він темними очима.

Він кинувся бігти, але я зупинив його.

— Не поспішай, давай подумаємо.

— Нема що думати. Таким немає місця на землі.

— Ти ж не дав залізти мені на стіну з колючим дротом. І тепер я думаю, що це добре. Вже б нікому було розраховатися з Рябим. Ми його все одно уроєм. Але не треба поспішати. Треба все до дрібниць продумати.

— Що там думати. Таким покидькам не місце на землі.

— Ти відправиш його на той світ, чим підпишеш собі вирок. Слідчі почнуть розбиратися, що до чого. Вийдуть на мене і Клаву. Накинуть

нам нові терміни. Це нам треба?! Його потрібно прибрати так, щоб комар носа не підточив. Начебто він загинув випадково.

Мишко зупинився. Сунув руки в кишені куфайки, старої, подертої, але яка все одно не могла приховати його спортивної фігури, як сірий старий картуз не міг спотворити його бронзове обличчя.

— Кулінар, напевно, ти прав. Нам треба все добре обміркувати, — сказав він подумавши.

Після тижневого нервового напруження мене попустило. Мені здавалося, що все, що відбулося, було не зі мною і Клавою, а з якимись сторонніми людьми. З дивовижним спокоєм я думав, як краще покінчити з цим чудовиськом у людській подобі, позбавити від нього себе і Клаву.

Іван Чуб, який був присутній при розмові, сказав:

— Ви не відкидайте ще один варіант. Треба піти до Ольвача і поговорити з ним по-доброму.

Миша зняв з голови сірий картуз, пом'яв його деякий час у руках, потім з надією в голосі промовив:

— А, може, дійсно, ти підйдеш до Ольвача, поговориш з ним, як мужик з мужиком. Може, бля, він тебе зрозуміє.

Сам про це думаю, але дуже сумніваюся, щоб це пихате фуфло змогло мене зрозуміти.

— Піди, спробуй по-хорошому, — сказав Чуб. — Можливо щось вийде.

25.03.1952 рік

Наступного дня я став шукати зустрічі з Ольвачем.

По зоні ходив високий стрункий чоловік. У таборі всі знали витягнуте біле обличчя з рудими цяточками, гострий ніс, високий лоб, який обрамляло руде волосся. Він був самовпевненим і швидким на прийняття рішень.

Як завжди, він тримав наган у руці, що наводив жах не лише на арештантів, але й на охорону. Лише зрідка він ховав його в кобуру. Я непомітно йшов за ним по п'ятах. Спостерігав, як він чіплявся до охоронців за те, що «жують соплі», прикладав руку до ув'язнених.

Одного разу він застрелив арештанта тільки за те, що той ненароком ступив на попереджувальну смугу.

Піднявся страшний шум. І чоловіче, і жіноче відділення відмовилися підкорятися табірному начальству. Ми всі лягли на бетон і кілька діб не піднімалися, вимагаючи покарати Ольвача. Це дійшло не тільки до обласного управління, але і до Москви. Ольвача заарештували, обіцяли в усьому об'єктивно розібратися.

Коли обурення вляглося, організаторів опору розігнали по інших таборах, а капітана залишили на місці. Кілька місяців він тримався скромніше. Не наривався на неприємності. Але кому-то в цій системі потрібно бути фашистом. Пороти матраци та подушки, робити ретельний огляд особистих речей в'язнів, давати їм в морду. Якщо треба, стріляти з нагана. Тримати нас рабами...

Після розмови з Молдованом і Чубом я дуже сподівався, що з капітаном можна домовитися. Нехай вибере собі іншу жертву. У таборі повно молодих жінок. Жодна з них не може йому протистояти. Тому, що вони знають, що чинити опір йому марно. Невже на Клаві світ клином зійшовся?!

Коли він зайшов до себе в Пентагон — двоповерхову будівлю з червоної цегли, — я поспішив за ним.

Мене пропустили до нього в кабінет. Він сидів все за тим же столом, що і в перший раз. На столі були розкидані папери, лежав пістолет. Він курих цигарку і переглядав папери.

Зустрів мене не дуже привітно.

— Заходь! — сказав він. — Відразу попереджаю. Якщо ще раз спробуєш втекти з табору, відразу потрапиш на той світ. Я зі стрілками вже переговорив. Попереджати не будуть. Відкриють стрілянину на поразку.

Мене неприємно здивував такий вступ. «Може, відразу розвернутися і піти, — подумав я. — З цього роя нічого не вийде».

Я розгубився. Дивився на його до блиску начищені хромові чоботи, на широкий ремінь який туго стягував його офіцерську форму, що підкреслювало його спортивно складену міцну фігуру.

Переминався з ноги на ногу в своїх кирзових латаних чоботях, м'яв у руках сірий картуз, соромлячись і себе самого і своєї поношеного роби.

— Навіщо прийшов? — нетерпляче запитав капітан, струшуючи в попільничку попіл від цигарки.

— Хочу поговорити з вами по особистому питанню.

— Не тягни kota за хвіст. Говори, — зміряв мене незадоволеним поглядом.

— Прошу не чіпати мою наречену Клаву Зоріну.

Він зверхньо глянув на мене. Спокійно промовив:

— Звідки ти взяв?! Щоб я. Зечку? Вона високо про себе думає.

— Прошу не чіпати її... Ми любимо один одного...

— Ну і що?

Капітан знову зверхньо подивився на мене. Я розумів, які думки його заповнили. Як його, процвітаючого капітана, стрункого мужчину в соку, якась зечка проміняла на маленького непоказного арештанта.

— Чіпав і буду чіпати, — несподівано вигукнув він. — Сьогодні ж спущу її в карцер.

— Зрозумійте! Ви можете закрити її в карцер, знищити, зрештою, її тіло. Але душу Клави ви не втримаєте ні під якими замками. Вона належить мені.

Лице Ольвача перекошилося. До нього нарешті дійшло, з яким питанням я прийшов і що вимагаю від нього. Він стиснув тонкі нервові губи, за якими, коли він посміхався, показувалося два ряди сніжно-білих рівних зубів.

— Запам'ятай, недоносок. Опудало городнє. Як було, так і буде. Захочу, згную і її, і тебе. Я тут і Бог, і цар, і генеральний секретар. Тому душу забери собі, а я візьму її тіло.

— Вертухай, фашист недобитий. Сказав: залиш її в спокої!

Рябий встав зі стільця. Впритул підійшов до мене, викотив карі, з цятками очі:

— Шкода, що я тебе не застрелив, коли ти поліз на попереджувальну смугу. Але я думаю, що таку можливість ти мені ще надаси.

Він з усієї сили заїхав по вуху невеликим кулаком своєї довгої руки. Я повалився на підлогу.

— Заберіть його, — наказав вертухаям. — У нього закрутилася голова.

Коли я відкрив очі, то побачив, як розмовляють біля моїх нар Чуб, Молдаван і Окуджава.

— Він людської мови не розуміє, — говорив Миша. — А ми, дурні, сподівалися все залагодити по-хорошому.

— Що ти хочеш від вертухаїв, — продовжив Окуджава. — Вони за людей нас не вважають.

Чуб, побачивши, що я прийшов до тьми, накинувся на мене з питанням:

— Що сталося? Розкажи.

Я розповів подробиці зустрічі з Рябим.

— Гідна відповідь, нічого не скажеш, — задумався Чуб. — Згноїти вас з Клавою збирається?

— Шкодує, що мене не застрелив мене, коли порушив попереджувальну смугу.

— Тепер у нас залишається тільки одне. Раз слів не розуміє, — сказав Молдаван.

Розмова друзів заспокоювала. Але я не знав, як покінчити з Рябим. Швидше за все, він виконає свої погрози, якщо тільки підвернеться випадок. Таким чином, лічильник включений: або він мене, або я його. Як на фронті.

28.03.1952 рік

Після розмови зі мною Клаву викликав до себе в кабінет капітан. Зазвичай він затягав її куди-небудь у конторку. Робив свою справу і відпускав. Сьогодні він наказав жінкам-охоронницям, щоб її привели до нього в кабінет.

Клава стала відразу біля дверей, запитливо дивилася на капітана. Ольвач сидів за столом і курив, узяв наган, який у нього завжди лежав на столі, прокрутив барабан, який повністю був забитий патронами, і поклав назад.

— Хахаля собі завела. Мало тобі капітана. Злочинцем вирішила обзавестися.

— Анатолій Іванович, побійтеся Бога. Ми з Валерою кохаємо один одного. Прошу вас: залиште нас у спокої.

— Кохання тобі захотілося, курва. Поки я з тобою зустрічаюся, про інших забудь. Я тобі тут і Бог, і цар, і генеральний секретар. Розумієш?!

— Я не можу ні собі, ні тим більше йому заборонити любити. Почуття — це такий стан людини, який не завжди піддається розуму.

— Не піддається? Так? Щоб ти могла розумом все зрозуміти, я зараз запрошу голодних молодих хлопців. Так сказати, передовиків

виробництва. Їх треба чимось заохочувати. Нехай тебе пустять по колу.

Клава дивилася на Ольвача. Незважаючи на спокійний тон, його тонкі губи смикалися, він ніяк не міг загасити недопалок. Цигарка стрибала по попільничці і продовжувала диміти. Капітан що є сили затоптав недопалок. Клава розуміла, що якщо вона скаже хоч слово, капітан не затримається з прийняттям рішення.

— Давайте вирішимо все по-доброму, — тихо промовила вона.

— Якщо по-доброму, то роздягайся.

Зазвичай Ольвач ніколи не наказував їй роздягатися. Все виходило само собою. Нахабства капітану позичати не доводилося. У пориві пристрасті він зривав з неї одяг і робив свою справу, змушуючи приймати зручні пози.

Клава повільно зняла з себе весь одяг. Він довго ретельно розглядав її, як ніби бачив вперше. Потім підійшов до неї, потримався за груди і наказав нагнутися.

Він не соромився у позах. Знущався над нею до повного знесилля. Тільки коли почав задихатися, весь в поту, дозволив їй одягнутися.

Вона довго одягалася. Руки її тремтіли. Вона крадькома час від часу витирала очі.

Заспокоєний капітан знову сів за стіл. Закурив цигарку. Посунув подалі від себе наган.

Дістав з шухляди столу маленький паперовий кульок. Він відкрився. На темну поверхню посипалися цукерки «подушечка».

Ольвач остаточно заспокоївся. Перевернув кульок. Коли він став порожнім, викинув папір в урну. Подушечки невеликою гіркою височіли над поверхнею столу.

Він наказав Клаві зайняти місце на стільці поруч. Відкрив ящик столу і дістав звідти дві склянки, які називали малиновськими, і пляшку горілки. Постукав ножем по сургучу. Коли коричневий шар крихкого сургучу відвалився, тим же ножем відкрив металеву пробку.

Налив по повній.

— Не соромся, бери, — сказав, бачачи, що Клава не доторкнулася до склянки.

— До барака не дійду, — відповіла вона, не піднімаючи очей від столу.

— Не бійся, доведуть і покладуть.

Ольвач взяв склянку, подивився на Клаву, яка продовжувала вивчати порізану поверхню столу. Сунув їй в руки стакан. Сказав:

— Пий! Чи ти все-таки хочеш, щоб я запросив хлопців?! Ти повинна радіти, що на тебе звернув увагу капітан, що не дісталася нарику або ковирялці, доходязі, на зразок твого жениха.

— Анатолій Іванович! Відпустіть мене. Господом Богом прошу. Відпустіть!

— Курва, підстилка зеківська. Поки ти тут, ніякого жениха. Я твій єдиний ёбарь. Зрозуміла?!

Капітан підвівся зі стільця. Підійшов до Клави. Простягнув їй склянку. Голосом, що не терпить заперечення, промовив:

— Сказав: пий!

Клава випила до дна, знаючи, що Рябий не відступиться. Закусила цукеркою.

Ольвач налив собі ще. І випив одним залпом. Вже зовсім п'яним голосом промовив:

— Якщо дізнаюся, що трахаєшся з ним, матку виверну, споганю твоє хайло так, що мати рідна не впізнає.

Клава вже не чула його. Її голова упала на стіл.

Жінки-охоронниці затягли її в барак. Затягли на другий ярус.

Вночі Клава проснулася. Довго лежала нерухомо, вдивляючись в темноту. Потім знайшла лезо безпечної бритви. Вона його ховала від усіх, про всякий випадок. Іноді використовувала, щоб щось відрізати, коли виникала необхідність.

На цей раз вона довго не думала. Злізла з нар. Опустилася прямо на бетонну підлогу. Витягла ліву руку і полоснула по ній лезом.

Кілька хвилин, корчачись від болю, вона спостерігала, як на її голі коліна тече липка кров. Потім втратила свідомість і впала на бетонну підлогу.

За Клавою давно полювала середнього зросту жінка з грубими рисами обличчя і хрипким голосом. Хрипким, можливо, тому, що вона постійно курила, стріляла бички в кого доведеться. Звали її Анька Бадья. Ось ця Анька ув'язалася за Клавою.

Вона її до всіх ревнувала. Стала вмовляти разом спати. Клава посилювала її подалі.

Одного разу вночі вона залізла на нари. Клава ногами зіпхнула її з другого ярусу. Та впала. Прямо з постіллю стягнула Клаву вниз.

Зав'язалася бійка.

Тоді Клава прямим текстом сказала: якщо не відстане, буде мати справу з капітаном Ольвачем.

Це трохи вгамувало пристрасті Аньки. Але вже без особливого нахабства вона продовжувала стежити за своєю любов'ю. Сьогодні по бараку пронісся слух, що Зоріну притягли несвідому. Ледве запхали на другий ярус нар.

Коли всі поснули, Аня вирішила перевірити, як там почуває себе її любов. Помацала порожню постіль. Клави там не було.

«В туалет пішла» — подумала. Але і там Клави не було. Повернулася до нар і ледве не померла від страху: Клава, як їй здалося, мертва лежала на підлозі.

Баддя зі страху підняла на ноги весь барак. Викликали охорону, а потім надавати допомогу Клаві взялася колишній лікар.

Її насилу повернули до життя. Новина розлетілася по всьому бараку. Стала надбанням керівництва табору.

Вранці Клаву викликали до психіатра. Провели з нею відповідну бесіду. Довго питали, що її довело до того, що вона порізала вени. Вона вважала за краще відмовчуватися.

— В такому разі ми відправимо тебе до психлікарні, — зробив висновок лікар. — Нехай там розбираються. Я на себе відповідальність брати не буду. Сьогодні тебе врятували. А завтра?

Клаву не злякала навіть психлікарня. Вона продовжувала мовчати.

З самого ранку в санчастину прибіг Ольвач. Він довго прискіпливо розпитував, що сталося. Але зустрічатися з хворою відмовився. Коли лікар попросив його зайти, щоб допоміг з'ясувати деякі обставини, втік, пославшись на зайнятість.

Повернувся до себе в кабінет. Дістав пляшку і прямо з горла випорожнив її відразу.

Його охопив мандраж. Якби Клава померла, капітан би мав великі неприємності. Найменше, він би міг позбутися кар'єри і засобів до існування. Тому що з його характером підшукати собі іншу роботу було проблематично.

У гіршому випадку, слідчому нічого не варто було дізнатися, що він знущався над Клавою. Про це знало її оточення. Капітана могли запроторити років на десять у виправний табір.

Там його в кращому випадку могли опустити, в гіршому — відразу б вбили.

Коли капітан проспався, він попросився на прийом до начальника табору.

— Чув, у баб сталася незвичайна подія. Зоріну насилу врятували.

— Так. Всі грішать на тебе. Ти перед цим над нею знущався, потім напоїв до безпам'ятства, — сказав генерал.

— Що було, то було. Від вас у мене немає секретів. Але я думаю, що цим фактом не можна давати розголосу. Дійде до обласного управління, нас повісять за одне місце.

— Ти відповідай за себе, — генерал хотів цим сказати, що Ольвач уже допускав грубі помилки, за які йому не довелося відповідати.

— Сьогодні я, завтра інший може залетіти. Ми не безгрішні.

— Іди! Подумаю. Потім прийму рішення.

«Думай, думай, — повторював про себе Ольвач. — Якщо розгориться скандал, ти теж не залишишся осторонь. Тобі теж дещо нагадають. Ти теж не святий, старий залицяльник».

Скандал із Зоріною зам'яли. Про це говорили тільки пошепки. Ольвач наполіг, щоб Клаву не відправили до психлікарні.

Він кілька разів викликав її до себе і сильно бив. «Вчив», як треба поводитися з офіцерами табору.

02.04.1952 рік

В той день ми працювали на новому об'єкті. Коли я дізнався, що сталося з коханою, довго не знаходив собі місця. Таке не можна прощати. Треба Рябого негайно знищити. Або він буде продовжувати знущатися над Клавою і при нагоді знищить мене. Перед цим продумував десятки варіантів, щоб ні Клава, ні я не постраждали. Але сьогодні терпіння моє лопнуло. Вирішив його прикінчити де-небудь у темному приміщенні.

Що мене можуть відразу ж окільцювати в наручники і накинути ще такий же термін, мене не хвилювало.

Краще я загину, ніж капітан буде знущатися над Клавою. Доведений до відчаю, з самого ранку встановив стеження за капітаном. Миша зголосився мені допомагати.

Рябий зайшов у роздягальню Моториста, де ми ще сиділи всією бригадою. На наших очах обнищпорив все.

Показав на наручний годинник:

— Сидите? Скільки можна сидіти? Солдат спить, служба йде?!

— Наряд ще не отримали, — мирно пояснив йому Черчіль.

— Негайно забирайтесь геть! До бетономішалки ні пройти, ні проїхати! А вони наряду чекають!

Вся бригада вискочила на вулицю. В роздягальні нікого не залишилося, крім Моториста, який без наряду не поспішав на об'єкт.

Ольвача попустило. Як ніяк, зрозуміли його з півслова. Він навіть посміхнувся і продовжив свою ходу по будівництву. Ретельно оглядав високий паркан з колючим дротом. Щоб не було порушено огорожу.

Вночі об'єкт охороняється цивільними. Сімдесятирічним дідком. У будівельному управлінні не розкидалися грошима. Вважали, що на об'єкт, через обнесений колючим дротом і високим парканом, з єдиною, обладнаною за всіма правилами прохідною, ніхто не зможе проникнути.

У таборі дотримувалися іншої думки. Паркан і колючий дріт не можуть вирішити всіх проблем. Вночі можна очікувати різних провокацій. Тому периметр хімкомбінату треба щодня ретельно оглядати.

В одному місці Ольвач побачив дірку в колючому дроті і довго возився з нею, поки не ліквідував її. В іншому місці хтось перекинув через паркан підігрів: буханець хліба і близько кілограма кільки, які були загорнуті в «Правду». Капітан підібрав підігрів і гордо пішов далі.

Спостерігав за ним здалеку. Коли він зайшов в основне виробниче приміщення, я по зовнішній металевій драбині за кілька секунд вискочив на дах. Миша залишився внизу, щоб заздалегідь попередити мене про появу Рябого.

Взяв цеглу. Притиснувся до фронтона. Мої руки дрібно тремтіли. Застиг на тому місці, де знаходився вихід з будівлі. «Тут я його і уб'ю — подумав. — Будь що буде. Сім бід — одна відповідь».

Рубікон вже перейдений. Він продовжує знущатися над Клавою, незважаючи на наші слізні прохання. Що ми — не маємо права любити один одного? Мене охопила злість. «Він не людина, він — тварина. Повинен отримати своє. Я ніколи не змирюся, щоб знущалися над моєю коханою», — продовжував обурюватися.

Терпляче чекав сигналу Молдавана. Головне — точно й вчасно опустити цеглу. Не помилитися. Розрахувати все до дрібниць.

Мишко подав знак рукою: Ольвач виходив з будівлі.

Я весь напружився. Коли вже збирався відпустити цеглу, мене покликав Косяк.

— Кулінар! З даху спушу! Рачком поставлю! Стежиш, сука, за нами.

Від несподіванки здригнувся. Мене прорвало. Повернувся до Пашки. Стиснув цеглу, кинувся на Косяка. Готовий був убити його замість Ольвача. Такої злості, яка мною оволоділа, здається, ніколи не відчував.

Косяк перехопив мою руку, позадкував назад і злякано залепетав:

— Ти що, Кулінар?! Угомонись!

Викинув цеглу. Пішов до драбини.

Пашка потягнувся за мною:

— Ти того. Кинь свої закидони. Краще косячком тебе пригощу.

Взяв цигарку. Жадібно затягнувся. В моїй голові одразу посвітлішало. Напруга спала. Я зрозумів, що сьогодні вже втратив можливість поквитатися з капітаном. Вже зовсім спокійно сказав:

— Ти не гони пургу. Шию відразу зверну. Потрібні ви мені. Дещо сховав тут. Прийшов, а його поцупили. Ти краще під гарячу руку мені не попадайся. Уб'ю!

— Знайшов де ховати.

Коли я опустився вниз, мене зустрів Миша. Він виходив з будівлі з прутом арматури, загорнутим ганчіркою.

У всіх людей на виду. З вишок його могли засікти охоронці і прийняти відповідні заходи за застосування холодної зброї.

Підскочив до Миші, вирвав арматуру. Перш, ніж він встиг схаменутися, викинув її.

Молдаван підняв з землі цеглину.

— Я його все одно урою, — вимовив і кинувся за Рябим.

На щастя, Ольвач, ніби відчувши небезпеку, зник за дверима прохідної.

Розчарований Молдаван викинув цеглину. Обернувся до мене:

— При першій же можливості я його все одно урою.

Після розмови з Рябим мене на постійно перевели на хімкомбінат. Незабаром тут будуть виробляти лугу, пральні порошки. А зараз ми

ударно споруджуємо важливий об'єкт, який в цьому році повинні здати в експлуатацію.

Тому його зміцнюють кадрами, що, на думку начальства, дасть можливість своєчасно здати об'єкт.

Вася Козлов передав через знайомих маляву, у якій в кількох словах сповіщав, що у Клави все обличчя в синяках. Вона виглядає блідою і пригніченою. Ні з ким не розмовляє. Нікому нічого не пояснює.

Я знайомився з новим об'єктом, який ні в яке порівняння не йшов з тим, де я провів дорогі моєму серцю дні. З жінкою з осиною талією, з тонкою білою шкірою. Невідомо, звідки у неї бралися сили, щоб відтягувати мішки, в суцільному тремтінні механізмів зав'язувати ці мішки, дихати борошняним пилом.

Мені не вистачало Клави. І силуети ще не опоряджених, але вже побудованих виробничих багатопверхових будівель мене не радували, а гнобили своєю сірістю і масивністю.

Почуття туги і жалю посилилося, коли через кілька днів я отримав від коханої маляву.

Вона писала, що Рябий її по-звірячому побив, але бігав кілька днів, щоб її не відправили в психлікарню. Читав і нічого не розумів, бо не пам'ятав себе. До крові подряпав своїми нігтями свої пальці. Мені здавалося, що моє серце зараз зупиниться, світ перестане для мене існувати, тому що він несправедний, якщо кожен може познуватися над безневинною живою людиною. Ромашкою на тоненькій стеблинці, яку може в будь-який час зламати груба рука.

Листочок випав у мене з рук. Полетів на землю, я поспішив підняти його, щоб, не дай Бог, не побачив хто-небудь з охорони.

Продовжував читати рядки, які ятрили мою душу. Він її попередив: якщо надалі комусь поскаржиться, надумає покінчити з собою, він зробить так, що їй буде не до чоловіків.

Вона просила мене більше не наближатися до Рябого. Йому нічого не варто відправити мене на той світ.

Якби мені в цю хвилину попався Ольвач, я б його вбив, чим доведеться, не розтулив на горлі руки до тих пір, поки він би не захрипів. Але, на жаль, він сьогодні не з'являвся і вже не з'явиться. Але що мені відповісти Клаві? Куди мені подітися зі своєю безпорадністю?

Що я можу з ним зробити? Абсолютно нічого. Моя справа — топтати землю, валити дерева, виконувати найважчу роботу,

отримуючи натомість юшку з підозрілими шматочками залежалої риби.

Кілька днів не міг прийти до тями. Кілька днів не знав, що написати Клаві. До всього звик у таборах. Не сприймала душа. Змирився. Але коли над твоєю жінкою відкрито знущаються, а ти не можеш нічого зробити. Це переходить всякі межі.

11.04.1952 рік

В цей час події на новому об'єкті втягували мене в свій кругообіг. Я не маю права обійти їх стороною.

Мене зарахували в невелику бригаду, яка займалася виготовленням бетону. Служба головного механіка з вільнонайманих змонтувала бетономішалку. Вона являла собою металеву обертову грушу. Туди подавалися вода, щебінь і цемент. Займався цим вчорашній випускник школи Коля Ледньов. Виключно тихий, мрійливий і безвідмовний хлопчина зі служби головного механіка.

Він ще не побував у життєвих перипетіях. Життя здавалося йому світлим і безхмарним. Він не зустрічався на своєму шляху ні Бизюка, ні нахабних злодіїв кавказької зовнішності. Вірив людям і мріяв про щось незвичайне.

Дивився на нього і згадував себе. Комірником пально-мастильних матеріалів. Тоді світ мені теж здавався добрим. Тоді я ще вірив усім без винятку людям.

Тепер-то знаю, що підлість можна очікувати в будь-який момент. І потрібно відкинути романтику, слідкувати, щоб тебе не використовували. Інакше залетиш в неволю, як я, або Клава.

У нашій бригаді близько десяти осіб. Ми знаходимось в роздягальні, відведеній для моториста бетономішалки. Тобто для Колі Ледньова. З іншого боку цієї будівлі знаходиться роздягальня для всіх вільнонайманих, де переодягається керівник всіх робіт на об'єкті виконроб Василь Іванович Галкін.

Це дуже скромний смаглявий чоловік невеликого зросту з чорним волоссям. Поки не чув жодного його крику. Зазвичай він довго втовкмачував тупим зекам, як треба виконати ту чи іншу роботу.

Коли в'язнів привезли на об'єкт перший раз, сталася неприємна подія. У виконроба стибрили з роздягальні верхній одяг, годинник і

гроші. Роздягальня закривалися на замок. Ключі від неї були в одного чергового. Ніхто з ув'язнених туди проникнути не міг.

Здогадувалися, що сперли речі і гроші через квартиру. Але як це можна було зробити, ніхто пояснити не міг. На ноги підняли всю охорону. Керував пошуками Ольвач. Він бігав по об'єкту з наганом і погрожував.

Речі через високий паркан з колючим дротом, з обладнаною за всіма правилами прохідною, «піти» не могли. Це розуміли всі. Але як не старалися, знайти їх не могли. Поки Анатолій Іванович метався по об'єкту, погрожував ув'язненим, тихий Василь Іванович проводив своє розслідування. Поговоривши з кількома зеками, він вийшов на Соломона.

Це був високий, міцно збитий чоловік середніх років. Він мав незакінчену юридичну освіту, розряд по боксу і брав у зоні участь у багатьох розбираннях. Умів розсудити єдино вірно, що допомагало уникати конфліктів. Ми його боялися і поважали.

Виконроб поговорив з Соломоном без погроз, попросив його зробити все можливе, щоб йому повернули речі. Той обіцяв подумати і порадитися. Через деякий час всі речі виконроба, включаючи гроші і годинник, лежали на столі.

Після цього Василь Іванович перестав закривати роздягальню. Він розмістив там Соломона і всю бригаду з виготовлення бетону. Більше крадіжок не повторювалося. Бригада перебувала разом з виконробом до того, як її перевели до Моториста.

12.04.1952 рік

Останні записи я закінчив розповіддю про Соломона. Можу додати, що Костя жив в Одесі. Вчився. На танцях на майданчику затіяли бійку. Він втрутився. Кілька чоловік скалічив.

Коли слідчі почали розбиратися, відразу вийшли на нього. Заводії бійки якимось зникли, розчинилися, а відповідати довелося йому. У зоні він теж тримається скромно. Не любить пускати понти. Але багато хто пам'ятає його важкий кулак. Знають, що він розсудить по справедливості.

Сьогодні нас привезли на об'єкт як зазвичай. Як завжди, шикували, зробили перекличку. Бригади розосередилися по своїх об'єктах. Ми зайшли в роздягальню Колі. Виконроб сказав, що належить бетонувати

поли в одному з виробничих приміщень. Треба, щоб бетономішалка працювала сьогодні на повну потужність.

Соломон тут же розпорядився. Бригада на чолі з Колею висипала на вулицю. Моторист зайняв своє звичне робоче місце. Хлопці почали завантажувати бункер щебенем, підвозити до мішалки пісок і цемент.

В роздягальні залишилися я, Окуджава, Черчиль, Соломон і виконроб.

— Кулінар, — сказав мені Соломон. — Що стоїш? Зваргань нам пошвидкому щось похавати.

За кілька днів я взнав порядки в бригаді. До нашого приїзду вільнонаймані приносили підігрів, тобто передачу. Вони ховали все в обумовленому місці. Ольвач дуже рідко розкривав схованки. Для цього йому треба було переорати всю територію хімкомбінату, перевірити всі дірки в приміщеннях або завести вільнонайманого стукача.

Козли на будівництві були. В цьому ніхто не сумнівався. Але їх швидко вичислювали. Тому вони боялися по дрібницях стукати на своїх товаришів. Їх у таборі ненавиділи. При начальстві терпіли, але ті приходили в барак і отримували своє.

Соломон і Черчиль відправляли всіх мужиків на роботу, а самі сиділи в роздягальні. Випивали, хавали, шпилили в дурня. Лише зрідка з'являлися на вулиці, щоб показати охороні, що і вони працюють.

Кілька слів про Черчиля. Це невисокого зросту чоловік з починаючою лисіти головою. Досить молодий. Навчався в партшколі. Але залетів на крадіжці. У кампанії, в яку він втягнувся, пили, гуляли, дівок водили по готелях і квартирах.

Незважаючи на те, що кампанія складалася в основному з дітей обласного начальства, яке давало синам на дрібні витрати, грошей не вистачало. Почали займатися крадіжками. Чим далі, тим більше. Коли пограбували ювелірний магазин, на наступний день на них вийшли лягаві.

Справу передали до суду. Там Віті Черчилю, враховуючи те, що він з району, його батьки були простими роботягами, запропонували за гроші взяти всю відповідальність на себе. Так впливові батьки вигородили своїх дітей і Вітю заспокоїли: за груповуху більше дають. Не треба за собою тягнути у в'язницю ще когось.

Віті не залишалось нічого іншого, як зізнатися у пограбуванні магазину. І ось тепер він тягнув лямку за всіх.

Черчіль любив розповідати про міжнародне становище, про політиків, читав мораль тим, кого виховував Соломон, але більш всього досяг успіху в картах. Грав в очко. І майже завжди виграв.

Багато хто сумнівався в його чесності, але довести, що він махлює, ніхто не міг. Таким чином, переклади та інші мізерні надходження ув'язнених осідали в кишенях Черчіля. Він міг собі багато чого дозволити, про що ми тільки мріяли.

Черчіль жив у Сімферополі, часто бував в Одесі. Тому вони з Костею швидко зійшлися.

Але мені так здається, що вони доповнювали один одного. У Кості була сила, а у Віті — гроші. Де силою, де грошима, але вони завжди домагалися свого, що дозволяло їм досить безболісно відбувати строки ув'язнення.

Я дістав ретельно приховану пляшку горілки, порізав сало, цибулю і хліб. Соломон розлив горілку. Василь Іванович кілька разів подивився в мою сторону.

— Не бійся, — заспокоїв його Черчіль. — Це людина перевірена.

Василь Іванови випив з нами, посидів кілька хвилин і пішов у своїх справах.

Розчервонілий Черчіль урочисто сказав Окуджаві:

— Діставай гітару.

Окуджава витягнув із схованки стару, розмальовану гітару, заспівав:

Мчит зеленая лента
По дороге стальной,
Я в один из моментов
От обиды шальной.

Гул колес, перестуки.
Всех улыбок не счесть,
В окнах машут мне руки.
Слава путникам, честь.

Рядом жизнь моя мимо,
Молодые года,
Близость к неутомимым
Скоростным поездам.

Провожаю их взором
Со всей жизни мечтой.
За колючим забором:
Хоть худой, но живой.

Що робить талант. Нам багато чого не подобалося в Окуджаві. І його прагнення зблизитися з Косяком, щоб мати когось з чоловіків, на халяву докурити бичок. Він і сам був не проти стати літерою «Г» або прийняти іншу позу, щоб йому почистили очко. Тільки спілкування з Молдаваном, Чубом і мною утримувало його від непередуманих вчинків. Пізніше Соломон, дізнавшись про такі схильності Окуджави, попередив його, якщо щось подібне трапиться, щоб той не наближався до нього на гарматний постріл. Любитель жінок, горілки і анаші стримував себе з останніх сил, щоб не перекинутися до Косяка, де його чекало, як йому здавалося, більш привільне життя.

Окуджава мало замислювався над вчинками та їх наслідками. У борделі життя текло само собою, кожен день приносив задоволення. Він не шкодував про те, що трапилося, йому хотілося ловити приємні моменти навіть за колючим дротом.

Ми багато чого прощали Окуджаві за його приємний голос, простоту і задушевність виконання пісень. Здавалося, що він співав не голосом, а душею.

Він діставав нас своєю простотою, талантом, який дається людині від природи, важливо тільки його не закопати в собі, виплеснути назовні для людей.

Мене пісня зачепила за живе, моє життя теж, як швидкий потяг залишає позаду роки, а нічого не зроблено. Моє щастя поряд, але я не можу їм милуватися, тому наші з коханою жінкою почуття топчуть хромові чоботи Рябого. «Не журися і не плач, кохана, — подумки звернувся я до Клави. — Я все одно зупиню нашого кривдника в його ганебних намірах. Не дам йому знущатися над нашими почуттями. Не сьогодні, так завтра. Недовго залишилося ходити вертухаю з наганом у руці. Він своє отримає».

Згадав не байдужого до всього, що відбувається, Мишу Молдавана. Він сказав мені:

— Тут, як на фронті. У тебе немає вибору. Або ти прикінчиш його, або він тебе. Інших варіантів немає.

Останнім часом я приховую від Миші свої наміри, знаючи його заводний характер.

Справа в тому, що і він, і я думаємо не тільки про те, як покінчити з Ольвачем. Мене особисто найбільше хвилює, щоб після його смерті я не залетів під вишку або на новий строк. Коли нас з Клавою звільнять, ми проведемо на волі з нею все життя. Не тут, за колючим дротом, а на Батьківщині, в Україні.

Дістав зошит, вирвав аркушик. Події останніх днів втягнули мене в свій кругообіг, відтіснивши на деякий час на другий план думки про Ольвача і про наше з Клавою щастя. Думав, як же можна знищити звіра на двох ногах.

Я згадав слова дядька Петра, що за колючим дротом не треба висовуватися. Бути сірим мужичком, маленькою мишкою, щоб не заgrimіти на новий термін, вирватися на свободу. Але ніколи не втрачати свою гідність. Життя ставить нас в такі умови, коли треба приймати рішення. Або опускатися до самого дна, або поставити на кін саме своє існування, але захистити свою честь і честь дорогої тобі людини.

Ніколи не відправив на той світ жодної живої істоти. Невже у мене здригнеться рука, щоб прибрати погань?! Так. Це стаття кримінального кодексу. Так. Це порушення закону. А він його дотримується?!

Дотримуються законів ті, що відправляють за ґрати сотні тисяч невинних людей. Вся країна переповнена таборами. Чи є хоч крапля співчуття у тих, хто позбавляє права повернутися в свої рідні краї тим, хто відсидів і спокутував свою провину?!

Йду від братви вбік, роблю записи не для сторонніх очей.

Але далася взнаки безсонна ніч. Написав кілька рядків. Не помітив, як заснув.

Мене розбудив Соломон. Він тримав у руках аркуш і говорив:

— Недобре замишляєш, Кулінар. Ох, недобре!

— Ти що, стежити за мною найнявся. Нічого я не замишляю.

— Як нічого. Читаю: «Оль». Як я розумію, Ольвач. «Цегла. Підйомник. Арматурою по голові. Впав з другого поверху. Струм високої напруги...». За що ти хочеш розправитися з Ольвачем?

— Звідки ти взяв?

— Говори, Кулінар. Інакше буде гірше для тебе.

— Мені нічого не залишається робити, як знищити його фізично. Він знущається над моєю коханою жінкою, — відкрив всю правду я.

— Тебе одразу пов'яжуть і відправлять рубати тайгу.

— Я хочу зробити так, щоб про це ніхто не здогадався. Нехай йому на голову впаде цегла, нехай по необережності він сам впаде з даху, нехай його вб'є струмом високої напруги.

— Правильно мислиш, Кулінар. Не розумієш тільки одного: якщо ти сам знищиш Рябого, щастя з Клавою вам не бачити. Запроторять вас по різних таборах. Ти основну частину життя будеш рубати тайгу, а Клаву будуть використовувати вертухаї, поки вона не втратить привабливість.

Соломон порвав на дрібні шматочки листочок з моїми записами.

— Допоможу тобі. Друг все-таки. І готуєш кльово. Тільки ти в це діло не лізь. Коли слідаки стануть розбиратися, ти повинен бути поза підозрою.

Я розгубився від такого повороту нашої розмови. Не поспішав викладати свої думки.

Миша теж щиро хоче допомогти, але може все зіпсувати. Невідомо, що надумав Соломон.

— Що ти мовчиш? — запитав мене він. — Я тобі друг? Чи, може, не зовсім?

— Друг. Але я боюся, як би не нашкодити нашому з Клавою звільненню. Миша теж рветься допомогти...

— Чому ти не став звертатися до мене? Або ти думаєш, що я все зіпсую?

— Я не думаю. Я боюся.

— Ну і дурень же ти, Кулінар. Ти думаєш, тільки ти ненавидиш Рябого? Він багатьом кісткою в горлі стирчить. Ми підберемо виконавця, зробимо так, щоб комар носа не підточив, щоб ви з Клавою чесно відбули свій термін і на волі провели решту свого життя.

— Соломон, ти це серйозно? Я не вірю своїм вухам.

— Я за свій базар відповідаю. Міг би не питати. Якщо ми не будемо допомагати один одному, хто нам може допомогти? А? Хто?

Я невимовно здивований і втішений словами Соломона. Незважаючи на мою ненависть до Ольвача, чи зможу його знищити? Це перше питання. Друге. Як вийти чистим з води? Не заgrimіти на повторний строк, не втратити Клаву назавжди.

— Що за це ти вимагатимеш від мене?

— Не парся. Я з друзів нічого не вимагаю взамін. Він думає, що ми падло, сіра безлика маса. З нами можна поступати, як йому надумається. Взяв у руки наган і він вже Бог, цар і генеральний секретар. Побачиш. У нас вистачить сил, щоб поставити цього негідника на місце.

На radoцax хотів написати Клаві маляву з натяком. Узяв аркушик паперу, написав: «Мила Клава. Хочу повідомити тобі радісну звістку...». Ще не встиг дописати, як моє плече стиснула міцна рука Соломона.

— Доповідну оперу пишеш?

— Треба Клаву порадувати.

— Наказую: мовчати. Про нашу розмову не повинна знати жодна людина.

— А як же Клава?

— Коли все збудеться, тоді і напишеш.

16.04.1952 рік

Народне господарство нашої країни неухильно йде шляхом потужного підйому. Натхненні і організовані великою партією Леніна — Сталіна, народи нашої країни домагаються нових успіхів у мирній, творчій праці, у соціалістичному змаганні за виконання і перевиконання державних планів.

Газета «Правда» від 20 квітня 1952 року.

Глава 5. Так наказав Соломон

Повертався з основного виробничого корпусу, де вже кілька тижнів заливали підлоги бетоном, коли побачив на даху майбутнього заводоуправління Пашку Косяка з кількома такими ж, як і він, нариками і підерами.

Мене здивувало, що серед них виднілася постать Миші Молдавана.

По зовнішній металевій драбині виліз на дах будівлі. Він був вкритий бітумом. Мав ледь помітний ухил. Під ним лежала прохідна, огорожа, з двох сторін по периметру — вишки стрільців. Уздовж зони тяглася дорога.

Миша стояв віддалік петушиної зграї.

— Нарешті хоч один нормальний чоловік з'явився, — зрадив він.

— Що ти тут робиш?

Пристав Косяк, як банний лист, бля. Захотілося йому випити. Довелося терміново викликати мою сестру, щоб принесла їм підігрів.

— Його ж зараз неможливо передати.

— І я про що. Завтра вранці передали б вільнонаймані. Ні. Давай сьогодні.

— Так не вийде сьогодні, — вигукнув я.

— Хрен з ними, бля. Мені Косяк кiset тютюну з барського плеча кинув. Нехай дурью маються. Я своє вже отримав.

Він дістав з кишені кiset і потряс ним у мене перед носом.

Братва юрмилася навколо Пашки. Нарики тягнули косячковую цигарку.

Цигарка йшла по колу. От нею глибоко затягнувся Пашка.

— Дай потягнути! — попросив.

— На халяву не вийде, — відповів він.

— Відпрацюю.

— На, потягни, — простягнув мені недопалок Косяк.

Затягнувся. І відчув, як напруга останніх днів зникає, моя голова проясняється, з'являється тонус. Така легкість і безпричинна радість, що хочеться співати.

Здається, плив над дахом. Але, насправді, стояв не рухаючись, дивився на дорогу, що тяглася вздовж високого паркану з колючим

дротом.

З іншого боку паркану, через дорогу, виднілося кладовище з чорними гранітними старовинними пам'ятками, але переважно з нещодавно встановленими. Тобто звареними з металу пірамідами із зірками на кінці, просто з дерев'яними та залізними хрестами. Всі нові пам'ятники були пофарбовані у сірий і чорний кольори.

По дорозі йшла з господарською сумкою середніх років жінка з дівчинкою-школяркою початкових класів. Вона крадькома, щоб не бачили стрілки на вишках, поглядала в нашу сторону. Так само крадькома їй злегка махав рукою Миша Молдаван. Він нахилився до мене і прошепотів:

— Моя сестра з дочкою.

До нас підскочив Пашка Косяк:

— Це твоя сестра?

— Моя. Але як можна зараз передати підігрів? На очах у охорони. Бачиш, як вертухаї витріщились на неї.

— Погарячкували ми з підігрівом. Сьогодні передати не вдасться. Покажи їй: нехай до завтра сховає на кладовищі.

Коли сестра порівнялася з нами, Миша крикнув їй:

— На кладовищі.

І показав руками, що їй потрібно зробити. Мабуть, сестра зрозуміла ситуацію і здогадалася, що від неї вимагається.

Жінка повернула на цвинтар і постаралася зникнути з очей охоронців. Але Косяк і Молдаван уважно стежили, де вона ховала підігрів.

— Дай ще потягнути, — попросив я Косяка.

— Канай звідси, — сказав він. — Не до тебе. Як мед, так і ложкою.

Спустився на землю і, ловлячи кайф від затяжки, побрів до бетономішалки, що височіла неподалік...

Після робочого дня, вже в бараку, поцікавився у Молдавана, чим закінчилася історія з горілкою.

— Нема розуму, вважай каліка, — відповів він. — Косяку якщо спаде що в голову, вийми та поклади.

— Підігрів так і не передали?

— Зрозуміло.

— Юля сховала його на кладовищі. Показали, де його шукати, Мотористові. Завтра рано вранці він забере горілку і передасть її

Косяку.

— Підігрів можуть знайти і забрати сторонні люди, — засумнівався я в успіху передачі.

— Це виключено. Але кладовище занедбане. На нього ніхто не ходить.

— Не подобається мені вся ця історія, — сказав я.

— А мені що до того? Я своє отримав. Тепер Косяк зі своєю зграєю нехай далі займається.

Молдаван поліз у кишеню. Дістав кисет, спеціально згорнуту газету «Правда». Він одірвав один аркушик від неї. Вирівняв. Щедрою рукою сипнув жменю тютюну.

— Тримай, бля, тепер хоч вдосталь покуримо.

Ми згорнули козячі ніжки, жадібно затягнулися.

На наступний день, як тільки нас привезли, Пашка Косяк вже був у нас в роздягальні. Підбіг до Колі Моториста.

— Де підігрів? — спросив.

— Я не знайшов передачі, — розвів той руками.

Косяк змінився в обличчі.

— Ти добре шукав? — навіть голос втратив від хвилювання.

— Все обнишпорив в окрузі, — спокійно відповів той.

— Ти свої замороки залиш при собі. Базар не розводь. Я своїми очима бачив, як вона ховала пляшку, — не відступав від Колі Косяк.

— Я обшукав все, як годиться. У чорного пам'ятника. Там нічого не виявилось, — розвів руками Моторист.

Косяк подивився на Моториста. Той не виявляв занепокоєння. Все одно Пашка не міг позбутися думки, що Моторист забрав передачу.

— Куди ти спровадив підігрів? — не витримав, вчепився в горло хлопця.

Коля звільнився від його чіпких рук.

— Що ви до мене пристали?!

— Де пляшка? — закричав Косяк.

— Якщо на те пішло, завтра куплю вам пляшку і принесу.

— Купиш?! Тобі року не вистачить, щоб заробити на неї, — вигукнув роздратовано Косяк.

— На пляшку горілки? Рік працювати?! Не говоріть казна-що.

— У нього звинини не працюють, — покрутив біля скроні пальцем Босий, чоловік з грубими рисами обличчя. — Ми всі разом більше

року шкребли на пляшку.

— І жодного разу не вдалося вколотися, — додав Пронос, який ні на крок не відходив від Косяка.

— Про які уколи ви говорите? — здивувався Моторист.

Пашка поник головою.

— Не горілка там була, а наркота.

— Чому я про це не знав? — вирвалось у Колі.

— Знав не знав, — вигукнув Босий. — Зілля давай. Інакше ми тебе пришиємо.

Миша Молдаван, який слухав цю розмову, не втримався. Він кинувся з кулаками на Пашку.

— Що ти до пацана чіпляєся? Я тобі, бля, морду зараз розкровляю.

Босий і Пронос не дали Миші дістатися до Косяка. Він стояв за ними, як за кам'яною стіною.

— Тебе не питають, помовчи, — сказав Косяк, сховавшись за спинами своїх корешів.

— Я не можу мовчати, коли ви чините беззаконня. Чому не сказали правду, що було в пляшці? В темну вирішили зіграти?

— Що там було, яка різниця. Ми на пляшку домовлялися, — не заспокоювався Босий.

— Туполобі! Чому підігрів не передали з рук в руки? — знову втрутився Миша. — Раз він згорів, звинувачувати нікого.

— У нас твої понти не пройдуть, — не втримався Пронос. — Якщо Моторист загнав підігрів і хоче вийти сухим із води, у нього це не вийде!

— Чесно вам кажу. Ніякої я пляшки не брав, — вже іншим тоном промовив Моторист.

До нього нарешті дійшло, в яку небезпечну історію він вляпався. Він би ні за які гроші не погодився передати на територію зони наркотики. Він вже знав, що за це можна отримати пристойний термін.

Коля заліз на бетономішалку. Включив двигун. Величезна груша почала повільно обертатися.

Бригада завантажила ківш щебенем, змішаним з піском і цементом. Коля підняв ківш, висипав мішанину в грушу, додав води.

Хлопець нервував. Він вперше потрапив у таку ситуацію.

Висипав готовий бетон.

Тільки тоді опустився на землю.

До нього підбіг Пашка. Сказав, вирячивши свої зелені очі, тремтячи всім тілом:

— Або ти завтра принесеш пляшку, або ми будемо по тобі вирішувати питання.

— Я не знайшов пляшки. Скільки вам говорити.

— Знайдеш. З під землі дістанеш, — взяв його за петельки Пашка. Молдаван різко обірвав його руки.

— Не чіпай хлопця, бля. А то пошкодуєш.

На наступний день прямо з ранку Моторист підійшов до Соломона.

— Соломон, — сказав він. — Не брав я пляшки. Все обшукав, не знайшов. За що вони пришити мене збираються?

Соломон вислухав його уважно. Порадив:

— Більше не зв'язуйся з нариками. Ти не уявляєш, яке це фуфло.

Черчіль наказав мені, щоб я відшукав і привів Косяка.

Пашка зі своїми друзями тягали на третій поверх будівлі цеглу. Він благородно залишив мені бичка на одну-дві зтяжки.

Я зтягнувся. Покращало. Передав, щоб з'явився в нашу бригаду.

Пашка брудно вилаявся.

— Без мене, братва, — сказав він. — Піду вислуховувати понти.

Коли прийшов Пашка, Соломон вже дізнався про положення справ від Моториста.

— Що прив'язався до пацана? — запитав.

— Куди зникла пляшка?

— Слухай, Косяк, не жени туфту. Навіщо в темну хотів використати Моториста? Грошей пошкодував? Навіщо не сказав, що передаєш не горілку, а наркоти? Не знаєш наших законів. Не знаєш: якщо підігрів згорів, треба як слід розбиратися, хто винен.

— Я його все одно пришию.

— Не встигнеш, Косяк. Ми тебе раніше замочимо. І жодна падла не дізнається, хто і за що.

Косяк зменшив запал. Він знав, що Соломон кидатися словами не любить і за свій базар завжди відповідає.

— Я Мотористові вірю. Він все обшукав, але нічого не знайшов, — продовжив Соломон.

— Нехай скаже це комусь іншому. Я своїми очима бачив, як сестра Молдавана ховала пляшку. Загнав він її, тепер овечкою прикидається.

— Нам треба точно встановити, що сталося з підігрівом. Якщо він лежить, знайти, може його сестра Молдавана забрала, а може пляшку хтось сторонній поцупив.

Зрозумівши, що крити нічим, Косяк заговк. Соломон докурив цигарку.

— Косяк, ти своєю головою думав, як серед білого дня передати на об'єкт, що охороняється, підігрів? Вколотися тобі було несила. Поспішав, як голий до баби.

— Пахани півроку чекали цього моменту, — переминався з ноги на ногу Косяк.

— Тепер слухайте. Нехай Моторист сходить до сестри Молдавана. Уточнить, куди вона поклала пляшку. Нехай разом з Мотористом подивиться, де вона. А якщо не поклала, тоді питай з Молдавана. Перш ніж братися за справу, треба було головою думати, а не заднім місцем. А ж знаю, що сестра в нього бухає. Їй довіряти нічого не можна.

15.04.1952 року.

Коли наступного дня всі зібралися в роздягальні, Моторист розповів про своє відвідування Юлі, сестри Молдавана. Він розшукав її будинок з великими потугами. Він знаходився на околиці міста, до якого вже підступали хвойні масиви. У відрогам цих масивів, майже в лісі. Ніякий транспорт туди не ходив. Добирався з трудом своїм ходом, плутаючись у лабіринтах провулків і вулиць.

Нарешті, він побачив потемнілий дерев'яний зруб, оточений кількома стрункими кедрами.

Ні палісадника, ні огорожі, ні яких-небудь господарських будівель. Будинок, дерев'яний нефарбований туалет. Ось і все, що знаходилося на невеликому клаптику землі, яка виступала з хвойного лісу.

Коля зайшов у будинок. З низькими стелями. Темними від часу дерев'яними стінами. На пофарбованій темною коричневою краскою підлозі лежали саморобні доріжки.

Його зустріла стара смаглява статна жінка в ситцевій хустці, з-під якої пробивалося пасмо сивого волосся, яка сильно нагадувала Мишу Молдавана. Він здогадався, що це була його матуся.

Вони зайшли у велику кімнату. Там стояв круглий стіл, кілька старих стільців навколо нього. Біля стін — довгі саморобні лавки.

На столі, застеленому темно-червоною скатертиною, лежали шприци, які одразу насторожили Колю. Він подумав: бабуся начебто при здоров'ї, хто тут ще може хворіти? Крім неї, нікому. Дочка ще молода, про внучку і говорити нічого: школярка молодших класів. Кому ж тоді знадобилися шприци?

Він пояснив жінці, навіщо прийшов.

— Не знайшов пляшки, яку повинна була передати ваша Юля. Хочу знати, де вона сховала її.

— Не знаю, — витерла сльозу літня жінка.

— А шприци навіщо на столі лежать? — не міг відірвати погляду від них Коля.

— Так колються ж вони. Юля і її любовник. Як після передачі прийшла додому, так і колються. Встали, вкололися і знову спати.

— Як же дізнатися, що до чого, де вона ховала пляшку, — знову спитав Коля.

Зараз у внучки запитаємо.

Жінка крадькома змахнула сльозу, промовила голосно:

— Поліна! Ходи сюди.

З сусідньої кімнати вийшла русява дівчинка років десяти-дванадцяти з заплетеною косою. У легкому ситцевому платтячку. Почувши запитання бабусі про пляшку, вона голосно заридала. Прокричала:

— Не залишала вона її.

— Залякали дівчинку, — поскаржилася стара. — Боїться всього.

— Як би переговорити з вашою дочкою?

— Як ти з нею переговориш!? Вони зараз сплять з хахалем.

Коля подивився на перелякану дівчинку. Вона продовжувала тихо схлипувати.

Бабуся провела гостя за перегородку. На ліжку, на грубій засаленій ковдрі валялися одягнені по-домашньому чоловік і жінка.

Коля спробував було розбудити Юлю.

— Не вийде. Хоч з гармати стріляй, не вийде, — відмовила його від наміру жінка. — Поки не відійдуть, не встануть.

Повернулися у велику кімнату. Дівчинка сиділа мовчки, засмучена, що їй знову попаде від матері за те, що розповіла чужому дядькові про пляшку. По щоках її текли сльози.

Коля порився в кишенях. Він збирався йти в гості до брата, купив для племінників цукерок. Дістав згорток. Віддав дівчинці.

Вона жадібно накинулася на гостинець.

— Не плач, Поля, — намагався заспокоїти її.

— Яке не плач, — не втрималася жінка. — Таке твориться, що жити не хочеться. Швидше б Бог прибрав мене.

Коли Коля закінчив розповідь, Косяк схопив Мишу за грудки:

— Ти мені за все відповіси.

На мій подив, Миша нічого не відповів. Він мовчки слухав випадки Косяка.

Він розумів, що його в темну використовували. Що передавати наркотики він би ні за які гроші не погодився. Але це не міняло суті справи. Сестра обіцяла передати пляшку і не зробила цього. Значить, він винен.

Між тим, Косяк не переставав обурюватися:

— Ти знав, чим займається твоя сестра, знав, козел довбаний. Чому не сказав?!

— Ти пам'ятаєш, як на колінах просив мене: допоможи, — намагався щось сказати у своє виправдання Миша.

— Знайшов з ким зв'язуватися, з нариками, — вставив Соломон.

— Єдиний раз пішов у них на поводу і нарвався на таку неприємність, — шкодував про те, що трапилося, Миша.

— Мені твої каяття не потрібні. Гроші давай.

— Звідки я їх візьму?

— Немає грошей, відкуповуйся. Надсилай сюди сестру на день. Ми з нею побалуємось.

— Вона вже доросла. Самі з нею розбирайтеся.

— Тобі не вдасться зіскочити з гачка, — забризкав слиною Косяк.

Миша трохи подумав і вже спокійно сказав:

— У мене в будуправлінні вірні друзі залишилися. Поклонюся їм, але гроші віддам сповна. Не хочу у такої тварюки, як ти, бути в боргу.

Соломон докурив цигарку.

— Я ж казав: треба розбиратися. Пришити — справа нехитра. Але за що?

Пашка намагався ще щось вимагати у Миші, але Черчіль різко обірвав його.

— Накуришся травки, бігаєш дурень дурнем. Як тебе ще в карцер не спустили?!

Миша вийшов з натовпу, узявся за голову:

— Навіщо я з цією тварюкою зв'язався?! Продався за кисет тютюну.

— Тепер вони тобі не дадуть проходу. Будуть нагадувати: віддай борг.

— Навіщо я зв'язався з Косяком? Навіщо? Обходив десятою дорогою. І треба було обходити, — продовжував картати себе Миша.

— Все минеться, — намагався його заспокоїти я.

— Я не люблю залишатися в боргу. Тим більше в таких покидьків, як Косяк, — сказав Молдаван. — Завтра ж зв'яжуся зі своїми друзями. Нікуди не дінуться, допоможуть.

17.04.1952 року.

Вони відловили Мишу Молдавана в побутовій кімнаті. Пашка підійшов до нього впритул. Поплескав по круглій сідниці.

— Добра молодичка. Нічого не скажеш. Нормальний станочок.

— Приберись! — сказав йому Молдаван.

— Боржок коли платити збираєшся?

— На цьому тижні. Друзі допоможуть.

— Не вірю я твоїм обіцянкам.

Косяк взяв Молдавана за руку й потяг до столу.

Миша вирвався і з усієї сили заїхав Косяку у вухо. Той не втримався і впав на підлогу.

Першим відреагував на такий випадок Молдавана Босий. Він усією масою свого тіла попер на Мишу, намагаючись задавити його, укласти на підлогу. Але Миша спритно ухилився і підставив йому підніжку. Босий розпластався поряд з Косяком, який не міг оговтатися від удару, сидів на підлозі і ковтав соплі і кров, які текли в нього з носа.

Побачивши, як спритно Миша завалив на підлогу Босого, Косяк закричав братві:

— Що ви стоїте! Ату його!

Братва не наважувалася наблизитися до розлюченого Молдавана, який стояв один проти всіх, стискаючи кулаки.

Першим кинувся виконувати команду Пронос. Розмахуючи худими руками, він рушив на Мишу. Кулачний бій закінчився тим, що

Молдаван ударом у щелепу уклав на підлогу і Проноса. Той не подавав жодних ознак життя.

В цей час інші члени петушиної зграї оточили Мишу з усіх боків. Він тримав кругову оборону і проривався до дверей.

Він, відбиваючись ногами і руками, плечем штовхнув двері, сподіваючись вирватися з оточення і прорватися в барак. Але хто-то з братви завчасно закрив двері на замок, щоб не зайшов хтось сторонній.

Миша сильним ударом ноги вибив двері, але послизнувся і впав на підлогу. Йому заламали руки за спину. Але він продовжував відбиватися ногами і головою.

Тоді Косяк, який вже піднявся з полу, завдав непокірному удар по голові поліном. Миша втратив свідомість і впав на підлогу.

Його потягли до столу. Поклали так, що тулуб був на столі, а ноги — на бетонній підлозі.

— Що стоїте? Підготуйте верстат до роботи, — розпорядився Косяк.

З підбитим оком Босий опустил на землю штани і кальсони Миші, оголивши його сильні ноги і білі сідниці. Молдаван не оказував ніякого спротиву, тому що втратив свідомість.

Не соромлячись натовпу, Косяк підійшов до нього, поплескав його по голому білому заду:

— Ось ти і попався. А то все з себе целочку зображав. Дупа, як горіх. Отпорем його, щоб надовго нас запам'ятав.

Не соромлячись натовпу, першим спробував непокірного Мишу, який у несвідомому стані стояв літерою «Г», як його і поставила братва: тулуб — на столі, ноги — на підлозі.

Задовольнивши своє бажання, Пашка сказав:

— Пахани, продовжуйте згідно куплених квитків.

Півняча зграя вишикувалося до Миші в чергу.

Він нічого не бачив і не чув. Не пручався, не чинив опору. Кожен з черги отримував своє і спішив покинути зборище.

Наприкінці почали підходити сторонні, особливо спрагли. У тому числі колишній начальник великого підприємства.

Він і розгледів, що із заднього проходу Миші йде кров.

Підбігли люди Косяка.

Сам Паша оглянув місце. Побачив калюжу крові біля ніг Молдавана, вимовив твердо:

— Достатньо!

Мішу одягли і відтягли на нари.

А вранці табір облетіла страшна звістка: Миша Молдаван повісився.

Вночі оговтався. Згадав, що з ним трапилося. Десь дістав мотузку. Повісився на спинці своїх нар.

Коли Косяк рано вранці вирішив перевірити, як би чого не вийшло, він мало не зіткнувся з Мишею, який висів на нарах. Його ноги не діставали до підлоги кілька сантиметрів. Косяк подумав, що той стоїть.

— Що застиг? — запитав.

Той йому не відповів. Пашка наблизився до небіжчика, хотів помацати його за плече, і жахнувся.

Він побачив мотузку і голову, яка неприродно схилилася на плече. І кинувся бігти.

Про те, що трапилось, я дізнався вранці. Мені до болю стало шкода Мишу. Підери давно заглядалися на його струнку фігуру, смугляве обличчя з темними очима. Косяк весь час домагався його. Але не виходило. Миша не йшов ні на які обіцянки. Але його все-таки дістали. Обставини так склалися.

Вже на будівництві мене покликав Черчіль.

— Побіжи на основний корпус. Поклич Косяка, — сказав він голосом, з якого я зрозумів, що Косяка не чекає нічого хорошого.

— Скажи, розмова гаряча є. Нехай негайно чухає сюди, — додав Соломон.

Я поспішив на основний виробничий корпус.

Коли прийшов Косяк, першим не витримав Соломон:

— Підер, нарік кінчений. Фуфло. Коли ти, нарешті, заспокоїшся? Навіщо Молдавана опустив?

— А ви що? Не знаєте?! Тому, що він заборгував мені, — опустив голову Косяк.

Він знав, що такі проколи не прощаються. Йому доведеться тримати відповідь.

— Він обіцяв тобі повернути за пляшку, — не втримався я.

— Навіщо торкнув чистого пахана? — піднявся з лавки Соломон.

Косяк машинально відступив. Він пам'ятав силу кулака Кості і боявся його удару. Черчіль теж не змушував себе довго чекати.

Соломон затягнувся цигаркою:

— Коли ти, криса, нажреся? Або тебе заспокоїти навіки?

— Хто ж знав, що він руки на себе накладе.

— Менше травку кури, тоді навчишся розбиратися в людях, — додав Черчіль. — Навіщо ви його гвалтували?

Соломон з розмаху заїхав Косяка в лоб. Той встояв. Намагався було піти.

— Стій! Розмова не закінчена, — сказав Соломон. — Без покарання звідси не підеш. Це тобі останнє попередження, це твоя остання витівка. Якщо подібне трапиться ще, вважай, ти не жилець на цьому світі.

— Покарання для тебе вже є, — обернувся Черчіль до Косяка, який боявся піти і повертатися не хотів. — Ти заспіваєш півником.

Косяк кинувся в ноги Соломону.

— Що завгодно, тільки не це!

Соломон викинув цигарку. Пнув ногою Косяка.

— Соломон, вік служити буду. Тільки не це.

— Окуджава! У тебе завжди, як залізний. Спробуй, яке у нього очко, — сказав Соломон.

— Хватить йому ходити в целочках, — додав Черчіль.

Косяк стояв, не сміючи тронутися з місця.

Черчіль підсумував розмову:

— І відсмокчеш у Окуджави. Ми перевіримо.

Опустивши голову, Пашка пішов геть.

— Так йому, підеру, і треба, — додав Окуджава.

Смерть Миші потрясла його творчу душу.

Ми випиваємо по чарці, поминаємо Мишу. Він був правильним паханом, нікому не робив поганого. Був виключно чесним і справедливим. Я завжди думав, за які гріхи цю правильного людину запроторили за ґрати, де йому довелося зіткнутися з косяками, босими і подібною твар'ю.

Черчіль встав, підняв чарку, промовив:

— Давайте пом'янемо бійця, який передчасно пішов від нас, бійця за справедливість, дуже чесного Мишу Молдавана, який загинув так безглуздо.

Випили. Почали шкодувати, що не могли запобігти цій безглуздій смерті.

— Хто б міг подумати, що його згвалтують, хто б міг подумати, що з-за цього він накладе на себе руки, — міркував вголос Окуджава.

Я не міг уявити, що більше ніколи не побачу Мишу. З його вибуховим характером, загостреним почуттям справедливості, з готовністю завжди підставити своє плече. Миша був справжній боєць. Не терпів брехні і фальші, не переносив підлих людей, завжди відстоював справедливість.

Існує поширена думка, що зеки гризуться один з одним, у них переважають вовчі закони. Зеки, як і всі люди, бувають різними. І між ними теж може бути дружба.

Приклад тому — Миша Молдаван. Скільки разів він хотів покінчити з Ольвачем і отримати вищу міру покарання тільки заради того, щоб ми з Клавою могли бути щасливі.

Мені довелося прикладати великих зусиль, щоб його переконати, що від цього не повинні постраждати ні він, ні я, ні, тим більше, Клава.

Мені його буде дуже не вистачати. Ми заговорили навперебій, кожен згадуючи якийсь епізод з Мишею.

— Ти думаєш, від хорошого життя мужик на мужика лізе, баби колупаються одна в одній в манді, — каже мені вже добряче захмелілий Окуджава. — Нас усіх тут опустили. Обов'язково вішатися треба? Так?

— Я б теж, напевно, повісився, якби мене опустили, — відповідаю Окуджаві.

— Кулінар, не прикидайся святим. Ми всі тут грішники... за винятком Молдавана. Царство йому небесне, — вимовляє Окуджава.

Після горілки тягнемо чефір з зечок — алюмінієвих кружок. Валера продовжує свої філософські міркування.

— Окуджава, замовкни! Без тебе томно. Краще дістань гітару, — сказав Черчіль.

Валера з-під купи гнидників дістав гітару.

— Заспівай про мою Батьківщину, — прошу я.

Тихим, тягучим голосом Окуджава заспівав:

Ждут меня родные дали,
Материнский дом,
Мир, где годы пролетели
В детстве голубом.

И влечет на свете белом
Милый уголок,
Он от детской колыбели
Близок и далек.

Убелен отец мой в иней
От лихих невзгод,
Он давно грустит о сыне,
Ждет который год.

Украине, ясным зорям
Песня и салют,
Струны сердца на просторе
Плачут и поют.

Ми сидимо мовчки. Кожен думає про своє. Про дорогих для нас людей. Про наше занапащене життя, яке йде, а ми залишаємося осторонь.

— В Одесі вже, напевно, зазеленіли каштани, — сказав Соломон. — На рейді стоять кораблі. В імлі. Хто не бачив, ніколи не представить.

Я додав, що у нас садять городи.

— Так хочеться в Україну, — промовив я.

— Що це за країна така, Україна?! Кажуть, що куркульський край, — запитав з заздрістю Валера, який ніколи не був за Уралом.

Він народився і виріс в Анжеро-Судженську. У місті шахтарів. В самому його центрі височіли терикони. Вугільний пил роздувався по всьому населеному пункту.

Від пилу, диму і кіптяви рятувала тільки тайга. Вибравши вільний час, він надовго йшов у тайгу. І коли в борделі, де він співав, уже не могли без його пісень, падав заробіток жінок легкої поведінки, відправляли бригаду на його пошуки. Довго шукати не доводилося. Він, як завжди в подібних випадках, сидів у будиночку мисливців і пив горілку. І думав про своє безладне життя.

Він ніколи не пересікав Урал, і не бачив навіть європейської частини Росії.

— Україна — це край білосніжних садів, неозорих полів з пшеницею, повноводних річок і озер, листяних і хвойних лісів,

квітучих каштанів, край нашого дитинства і юності, — пояснив я Окуджаві.

20.04.1952 року.

Окуджава застав Косяка в побутовій кімнаті. Цієї зустрічі обидва чекали, але не знали, як себе вести. Ще нікому Пашка не підставляв свій зад. Він вважав, як і більшість у таборі, що це найнижче падіння, яке тільки може бути у чоловіка.

Він не замислювався, що сам опустив багато мужиків, слабких, безвідмовних, накурившихся травички. Тих, хто потрапляв в безвихідну ситуацію, як Люся, наприклад, яким так чи інакше доводилося задовольняти його потреби.

Окуджава не відразу підійшов до Пашки. Він вважав себе в боргу перед тим за бички з панського плеча, за інші дрібні послуги, але рішення Соломона було для нього законом. Він і думки не допускав, щоб його не виконати. Інакше його чекає суворе покарання.

Косяк сам простягнув Окуджаві цигарку з зіллям:

— Викури!

Окуджава не відмовився від цигарки. З задоволенням затягнувся. І коли йому здалося, що все в цьому світі вирішується просто і легко, сказав Косяку:

— Симай штани!

Той затанцював на місці, подивився прохально на Окуджаву:

— Слухай, Окуджава, давай домовимося. Давай ти отделаєшь Люсю замість мене. Повік буду вдячний.

— Я не можу послухатися Соломона.

— Про це ніхто не буде знати. А ти щодня будеш курити цигарку з травичкою.

— Цікава пропозиція, — пожвавився Окуджава. — Але як же Соломон?

— Соломон нічого не дізнається.

— Йому доповідають.

Скільки Косяк не умовляв Окуджаву, йому не вдалося уникнути покарання. Йому довелося стати в стійку. Зняти штани, оголивши плоский зад.

Окуджава хотів розсунути сідниці і сунути туди свого Валерку, але раптом відчув, що той втрачає свою твердість. Худий зад навіть у

голодного Окуджави не міг збудити бажання. Він з жахом уявив, як будуть знущатися над ним пахани.

Окуджава закрив очі і згадав подругу Юлю з підпільної борделі. Вона щовечора мала нового хахалю, але варто було йому поманити її пальчиком, як бігла до нього.

У числі інших дівок не могла встояти перед талантом барда.

Вони заходили в її кімнату, роздягалися догола. Влаштовувалися паровозиком. Він урочисто вигукував:

— Поїхали!

Тримав обома руками її білу, круглу попу, робив поступальні рухи. Вона теж рухалася в такт йому і весело примовляла:

— Туди, сюди, обратно — і стане мені приємно.

Цих спогадів було достатньо, щоб Валерка придбав колишню твердість. Окуджава став «місити глину».

Коли опущений одів штани і хотів втекти від свого партнера, Окуджава зупинив його:

— А попрацювати губками і язичком ти забув?

— Не вигадуй.

— Так сказав Соломон.

Косяк мовчки опустився перед Окуджавою на коліна, взяв ненаситного Валерку в рот...

Звістка про цю зустріч блискавкою облетіла табір. Багато зеків з Косяком перестали вітатися, приймати його у свою компанію. Тільки півняча зграя наріка прийняла те, що трапилося, як належне. В ній всі жили дружно: і ті, хто опускав, і опущені.

23.04.1952 рік

Радянський лад викликав до життя могутню активність і невичерпну ініціативу мас, розв'язав і звільнив великі творчі сили народу. Мільйони радянських людей, надихаються партією Леніна — Сталіна, самовіддано борються за здійснення планів комуністичного будівництва. Соціалістична система господарства, що володіє величезними перевагами перед капіталістичною системою, забезпечує радянській економіці безперервне зростання, безперервний рух вперед.

Газета «Правда» від 4 лютого 1952 року

Глава 6. Повернення до життя

Вчора в таборі було свято — День Перемоги. В клубі показували кіно. Клуб знаходиться в нашій зоні. Це невелика одноповерхова будівля з критою терасою перед нею.

Для мене кіно — можливість зустрітися з Клавою. Про що я мріяв кожен день і кожна ніч. Передав маляву коханій, щоб вона обов'язково прорвалася в клуб. Він не вмщав всіх бажаючих. Тому відбирали в першу чергу тих, хто не порушував режиму, добре працював, щоб табірне начальство могло рапортувати самому Йосипу Віссаріоновичу про наші трудові перемоги.

Ми з моєю жінкою намагалися в цьому напрямку з усіх сил. І ось ми в клубі. Серед одноманітно виглядаючи жінок у сірих куфайках, кирзових чоботях і сірих хустках впізнаю свою кохану, карооку Клаву.

Вона теж помітила мене. Ми з нею поспішили назустріч один одному, щоб, поки в залі не погасне світло, зайняти місця. Сіли в задньому ряду. Перед нашими очима проходить рокіровка. Тобто чоловіки і жінки поспішають сісти по парам. І не важливо: знайомі вони чи ні.

Клава крадькома показує мені на жінку в куфайці, яка сидить в одному з нами ряду біля Косяка.

— Аня Баддя, — шепоче. — Моя рятівниця.

Я посміхаюся жінці і киваю їй. У відповідь вона теж посміхається і киває.

— Ще один наречений, претендент на твоє місце, — сміється Клава.

На хвилину ми забуваємо про її головного кривдника, ненависного Рябого.

— Жінка не може становити мені конкуренції, — кажу я.

— Ще й як, — сміється Клава. — Залазила до мене на нари, хотіла разом проводити ночі. Ольвачем її залякала, а зараз нехай на тебе подивиться. Знає, що у мене є фраєр.

Аня, напевно, зрозуміла, що ми говоримо про неї. Відвернулася від нас, дивиться в іншу сторону. Розбитний сусід обіймає її за плечі і

намагається міцно притиснути до себе. Аня робить вигляд, що виривається з його обіймів.

— Мені здається, що вона тебе, як і раніше, любить, — кажу Клаві.

В залі гасне світло. З віконця над нами темряву розрізає світлий промінь. Тріщить кіноапарат. На екрані з'являється хроніка. Музика, світлі сяючі обличчя. І, як завжди, розповіді про трудові перемоги.

Через деякий час помічаю, що в залі коїться щось не те. Він весь у русі. Чути вигуки, жіночі млосні зітхання.

Зі свого місця я бачу, як Косяк залазить Ані під спідницю. Далі — більше. Аня, не встаючи з лавки, знімає спідницю. Я бачу її товсті стегна. Сідає Косяку на коліна.

Ось вона, вже вчепившись руками в лавку, відкидається назад і починає тихенько стугоніти.

Ця картинка викликає у мене раптове сильне бажання. Я зриваю з Клави куфайку.

Обіймаю її і міцно притискаю до себе.

Я не можу впоратися зі своїм бажанням. Теж лізу Клаві під спідницю. Моя улюблена не залишається байдужою. Її худеньке тіло охоплює дрібна дрож.

Озираюся навколо. Весь зал у русі. Пари здається не помічають, що діється поруч з ними.

Шепочу гарячими губами:

— Клава, сідай на коліна.

Вона відсторонюється від мене. Відразу перетворюється в ту Клаву, яка затарювала і тягала мішки, коли в перші мої дні на млині вона мені здавалася англійською королевою.

— Не треба, Валера. Ми з тобою своє візьмемо... По-людськи...

Але я вже «завівся» і зупинити мене важко. Цілував всі відкриті місця тіла коханої до тих пір, поки не відчув полегшення. Мене попустило. Напруга спала...

Клава теж обм'якла вся...

Ми нарешті почали дивитися фільм, незважаючи на те, що в залі продовжував стояти шум, не припинялися провокаційні рухи.

Фільм, здається, проскочив миттєво. Поки задоволені глядачі з жартами виходили з зали, ми відійшли з Клавою в сторону. У нас є кілька хвилин, щоб побути віч-на-віч удвох.

— Ольвач не викликав? — запитую, дивлячись прямо в очі коханої.

— Раніше кілька разів бив мене. Останнім часом не чіпає. Мабуть, злякався, що можу покінчити життя самогубством. Думаю, ненадовго. Пристрасті навколо мене заспокоються, він знову візьметься за своє.

— У мене є хороші новини, але тільки ти нікому.

— Ти за кого мене приймаєш. Що я ворог сама собі.

— Нам взявся допомагати Соломон. У нього слова не розходяться з ділом. Треба тільки ще якийсь час почекати. Наш кривдник отримає своє.

— Валера! Веди себе обережно. Може вийти так, що він випередить тебе. Він не розлучається з наганом.

— Такого шансу я йому не дам.

— Я боюся. Ми можемо заgrimіти за новим терміном і ніколи не вийти за високий паркан і колючий дріт. Я боюся все життя провести за колючим дротом. Мені хочеться волі. Ходити, куди заманеться, робити те, що хочеться, мати свою сім'ю, — промовляє Клава.

— Я думаю, що Соломон зробить все, щоб Ольвач загинув, а ми не заgrimіли на новий термін.

— А як?

— Є інші люди, які теж горять бажанням звести з ним рахунки.

Нас розвели в різні боки. Поки дозволяли обставини, я дивився, як жінок вишикували перед прохідною. Товста, з червоною мордою, охоронниця провела перекличку.

Тільки потім відкрилися посилені колючим дротом ворота.

Весь цей час Клава дивилась на мене, не відриваючи погляду. Махав їй рукою...

В строю я опинився поруч з Косяком.

— Кулінар, тобі кохана не дала? Весь сеанс лизались.

— Нам було добре.

— Скажи комусь іншому, а не мені.

— Я своє отримав.

— Ти роби, як я. Де взгрєб, там і вьєб. У них передок постійно свербить. Це теж треба розуміти.

— Всьому є місце і час.

— Де це місце, де цей час. Я їх не бачу. Не бачу ніякого місця, крім смердючого барака і брудних нар. Мені залишилося ще мотати і мотати. А я, може, стільки не проживу.

— А совість. Ми ж люди, а не тварини.

— Про совість ти запитай у Йосипа Віссаріоновича. Є у нього совість, коли він ні за що ні про що заганяв нас у глуху тайгу. Є у нього совість. Навіть якщо я відкинуся, мені Москви, де народився і виріс, не бачити як своїх вух. У кращому випадку, відправлять за 101 кілометр, у гіршому — не пустять навіть за Урал.

— Через це людську гідність втрачати?!

— Ні, Кулінар, треба виривати у життя все, що можеш. Інакше буде пізно.

09.05.1952 року.

Після вчорашнього кіно я не спав. Прометався, як у маренні, цілу ніч. А тут ще додавав Іван. Він теж не спав. Скрипів зубами і стогнав. Зрідка його стогони переходили в тихий глухий плач.

Вранці встали, точно п'яні, сіли на його нари.

— Життя бекове, нас ебуть, а нам некого, — кажу сонним голосом.

— Не прибудійся. Таку жінку відхопив. Це раз, — каже колишній механізатор. — І тобі, і їй дозволяють виїжджати за Урал. Це два.

— Знайшов, кому позаздрити, — відповідаю. — Ти не уявляєш, як це жінку, яку ти дуже сильно кохаєш, використовує інший чоловік, цинічний і нахабний.

— Не ображайся, Кулінар, але я б давно задушив його ось цими руками.

Чуб витягнув жилаві руки, розтиснув п'ятірню з великими пальцями.

— Та я б його відразу задушив. І зупинити мене б могла тільки автоматна черга.

— Другий Молдаван знайшовся. І що з цього? Клаві і мені накинuli б новий термін.

— У мене закінчується терпіння бачити і чути, як ця не чисть топче своїми поганими хромовими чобітьми цю землю.

— А я потерплю, коли інші йому шию звернуть, щоб нам з Клавою нічого не загрожувало.

— Нехай вам пощастить! Нехай здійсняться ваші мрії. У тебе є прекрасна жінка і така ж прекрасна перспектива: прожити на волі в щасті та злагоді роки, що залишилися.

— Ваню! І ти переживи. І у тебе ще не все втрачено. Так, у тебе все відібрали. Крім одного, — життя. Знайди в собі сили і мужність,

візьми у нього своє, те, що тобі накреслено долею.

— Це зробити значно складніше. Я навіть не знаю, з чого починати.

— Бери приклад з Цвяха. Його теж не пустили до дружини і дітей в Україну. Він одружився на колишній зечці і будує своє нове життя.

— Дякую, друже, за пораду. Я подумаю, що можна зробити в цьому напрямку.

12.05.1952 рік

Коля Моторист обідав у їдальні «Зеленбуду», підприємства з озеленення міста. Воно займало кілька гектарів землі на його околиці. Там вирощували квіти, кущі, дерева, траву та інші насадження, які були потрібні для озеленення населеного пункту.

Їдальня знаходилася недалеко від хімкомбінату в невеликому пристосованому приміщенні. У кожную обідню перерву Моторист поспішав туди, щоб підкріпитися. Його обіди в цій їдальні стали звичними. Незабаром він познайомився з її відвідувачами. Іноді вони заводили з ним розмову.

Майже кожную обідню перерву сюди приходили подруги. Як пізніше він дізнався, працівниці «Зеленбуду». Їх звали Олена, Іра і Гульнара. Вони сідали за столик поруч з Мотористом і кидали в нього зацікавлені погляди. Не досвідчений в жіночих справах, Коля все одно з перших же днів зробив «прикид» і вирішив, що з цими дамами йому робити нічого.

Найбільше йому подобалась Лена. Це була висока блондинка років сорока. З правильними рисами обличчя, смаглява. Вона говорила на одній ноті грудним сильним голосом, майже не напружуючись при цьому і не дивлячись в обличчя співрозмовника.

Повна Іра була трохи молодше своєї подруги. Вона постійно посміхалася йому і заводила нескінченні розмови ні про що, просто так, аби поговорити з незнайомим молодим хлопцем.

Третя, Гульнара, була значно молодше своїх подруг. Мовчки спостерігала за подіями і посміхалася круглим казахським лицем. Була вона маленькою доходягою з тонкими худими ногами.

Коли познайомилися ближче, Коля розповів, де і ким він працює і що там повно женихів.

І ось наречені повільно прогулюються по дорозі біля огороженого колючим дротом об'єкта. Попереду висока, струнка, смаглява Олена з

подругою Ірою під руку. За ними ледь встигає з худими ногами маленька й кругловида Гульнара.

Жінки одягнені по-весняному: гумові боти і чоботи, плащі з легким кашне, на головах у них в'язані шапочки і хусточки.

За їх прогулянкою пильно стежать стрілки на вишках з автоматами. З особистого інтересу. З бажання подивитися на незнайомих жінок.

На дах заводууправління висипали дружною гурбою женихи. Серед них Соломон, Черчиль, Косяк, Чуб, Моторист та ще кілька досить молодих чоловіків. Вони у випрасуваному робочому одязі, у кирзових чоботях, з відверненими і злегка зробленими гармошкою халявами, з насунутими на лоб кашкетами. Справжні фраєра.

І жінки, і чоловіки критично оцінюють один одного. Роблять «прикиди».

Жінки не першої свіжості, чоловіки — теж. І перші, і другі вже багато побачили на своєму віку. Планочка вимог невисока, але вона є.

Косяк відразу помітив високу блондинку Олену з приємним смаглявим обличчям. За тільки йому одному відомим ознаками одразу визначив, що вона вживає і спиртне, і курить травку.

Цікавий мужик, цей Косяк. Його опустили. Кілька днів ходив сам не свій, здається, ось-ось покінчить з собою, але він, здається, уже все забув. І зараз веде себе, як ні в чому не бувало. Шукає жіночого щастя не тільки серед зечок, але і серед вільних жінок.

Заговорив з ним з цього приводу.

— Скільки мужиків опустив, невже і на жінок тягне.

— З доброї волі з мужиками зв'язуюся? Так? Від того, що нікуди подітися, — поясняє Косяк.

— Природа для цього жінку дала. А жінкам нас, мужиків, — скільки тобі можна доводити? — вкотре кажу йому.

Він мовчить.

— Велелюбний ти, Пашка.

— Любов — це пережитки минулого. Ми повинні давати організму те, що він просить. Тобто, якщо накопичилося семя, не треба себе мучити, треба від нього позбавитися. І відчувати себе нормально.

— Заняття любов'ю мужика з мужиком у таборі вважається ганьбою.

— Нехай вважається. І що з цього? У мене очі на лоб вилізуть?

— Я це вважаю останньою справою. Навіть подумати мені про це соромно.

— У тебе застарілі поняття. Не відмовляйся ні від мужиків, ні від жінок. У баб теж передок свербить, їм лікаря подавай. Зустрілися, перепихнулись і розбіглися. І повний порядочок.

— Треба, щоб жінка хоч би не викликала в тебе огиду.

— Знайшов проблему. Не подобається, прикрив обличчя ганчірочкою і роби свою справу. Треба брати від життя все, що можна. Адже воно дається, як казав класик, один раз.

Косяку набридло вести зі мною порожні розмови. Він підкликав Моториста.

— Що це за чмара?

— Яка?

— Біла і висока.

— Звуть Оленою.

— З Оленкою можна домовитися? — запитав.

— Напевно, можна. Дуже цікава жінка! — відповів Коля.

— Піду надряпаю маляву. Передаси?

— Зрозуміло.

Соломона і Черчіля зацікавила Іра. Вони кілька хвилин сперечалися, хто їй напише, а потім і той, і інший прийшли до висновку, що їм ще довго мотати строк, нема чого забивати жінці голову.

До того ж, у них є свої жінки в таборі, з якими за певну плату охоронці їм дозволяють зустрічатися.

Івану чомусь сподобалася маленька, з круглим обличчям, як коровай чорного хліба, казашка. Сама молода смаглява жінка з вузькими очима.

Коли присутні почули, що Іван збирається писати лист Гульнарі, довго сміялися.

— Невже ця серед них тобі сподобалася? — спитав, сміючись, Косяк.

— Хіба ви не бачите. Там вибирати нема з кого. Ті дві прожжонні. А у мене серйозні наміри.

— Правильно, — підтримав його Соломон. — З краси води не пити.

Косяк написав пристрасну, але яка не відрізнялася оригінальністю, маляву. Опущений писав, що вподобав Олену з першого погляду, що скоро звільняється, він не може жити без неї. Коли він звільниться, вони вдвох поїдуть до Москви до його батьків. Вже в першому листі він просив зустрічі з жінкою.

Ми слухали його гаряче послання і сміялися. Його автору треба мотати ще довгих три роки. Він постійно жив з Люсею, ставив літерою «Г» інших мужиків і особливо не розбирався в своїх пристрастях, їм більше володіли не почуття, а бажання.

Своє послання до Гульнари Іван мовчки передав Колі. На наші наполегливі прохання його прочитати, відмовився.

15.05.1952 рік

Швидко ж Пашка вмовив Олену. Навіть не віриться, що так швидко. Після другої маляви вона погодилася прийти на побачення. До чого ж ласі наші баби на красиві слова. Як їм легко повісити локшину на вуха.

Моторист провів Лену на будівництво на годину раніше, ніж ми повинні приїхати. Завів у підвальне приміщення головного виробничого корпусу. Закрив на замок в одній з кімнат.

Там Косяк і зустрівся з нею. Посиділи за саморобним столиком. З такої нагоди Паша приготував випити і закусити. Після горілки запропонував покурити травички. Жінка не відмовилася. Вона приймала все за чисту монету.

Паша розповів їй про Москву, про своїх батьків, не забувши розказати про порядки в міністерстві закордонних справ, де працювала мама, про маму, яка в ньому душі не має.

— Відбуду покарання, поїдемо ми з тобою, Ленок, в першопрестольну. У нас квартира на вулиці Горького. Вважай, у самому центрі столиці. Кожен день будемо ходити в ГУМ і ЦУМ. Шмотки тобі кльові підберемо.

Паша глянув на чорне плаття в горошок, яке Лена на день взяла напрокат у подруги. Навіть недосвідчений у жіночих шмотках Косяк зрозумів, що воно не з її плеча: коротке, видає не тільки повні груди, але і повний живіт. Але нічого не сказав, не хотів образити подругу.

— Мій батько викладає в інституті, — продовжив наречений. — У нас не буде проблем з отриманням вищої освіти...

Жінка заглядала йому в рот. Уява живо малювала їй столицю Батьківщини у святкових салютах. Їх з Пашею радісні обличчя. Нарешті вона знайшла своє справжнє щастя.

Після такої масованої підготовки Олена вже не могла відмовити Косяку.

Коли Пашка наситився любов'ю і зрозумів, що у жінки від випитого і викуреного дах поїхав, що їй вже море по коліно, у кімнату зайшло кілька його корешів.

— Побавився і вистачить, — один з них грубо відтягнув Косяка від Олени.

— Відпустіть! Що ви робите?! — закричав Косяк.

Незважаючи на допінг, жінка відразу протверезіла. Вона з жахом спостерігала, як два амбали пов'язували її нареченого. Незважаючи на його несамовиті крики, їй здалося, що Паша не надавав активного опору, що ніяк не в'язалося з високими словами, які він тільки виголошував.

Олена закричала:

— Паша, прокинься! Заїдь одному й іншому в морду. Розберися з цими покидьками.

Їй заткнули кляпом рота, зв'язали руки і повалили на підлогу.

Першим накинувся на жертву Босий, найсильніший зі зграї. Він відразу навалився на беззахисну жінку. Задер чорне плаття в горошок вище пупка, намагався розсунути ноги.

Жінка вивернулася і завдала такий удар коліном у звисаючий тельбух з гострим, як багнет, пенісом гвалтівника в центрі, що він відразу завалився на бетонну підлогу.

Охаючи, насилу підвівся з підлоги. Вийшов за двері, де його нетерпляче чекали бажаючі мати жінку.

— Швидко ти відстрілявся, — сказав Пронос.

Босий, тримаючись двома руками за дітородний орган, висловив своє резюме:

— Сука не захоче, кабель не вскоче.

— Куди вона від нас, курва, дінеться, — сказав Пронос, нетерпляче відкриваючи двері в приміщення з полонянкою.

Олена забилася в кут кімнати, виставляла то одну, то іншу ногу. Не підпускала до себе іншого ёбаря. Рухомого, високого і худого Прноса це вивело з себе.

— Я тебе заспокою, курва! — закричав він і пішов на приступ полонянки.

Розсунувши ноги жінки так, щоб вона не могла завдавати йому удари, повалився на неї, намагався пригорнути її до себе. На якийсь час вона стала для нього доступною. Руки були зв'язані, ноги безпорадно рухалися, не зачіпаючи його.

Пронос підбадьорився. Він відчув себе переможцем. В цей час їх обличчя зблизилися неприпустимо близько. Олена вкусила нападника за ніс.

Пронос завив від болю.

— Шалава залітна, ти кусатися надумала.

Не пам'ятаючи себе від люті, він з усієї сили вдарив жінку в лоб. Вона втратила свідомість і тихенько опустила ноги на підлогу.

Пронос, корчачись від болю, буквально виповз з приміщення. Він раз по раз витирав кров, яка струмочком текла з носа.

— Що там? — оточили його кореша.

— Готова до вживання, — відповів він. — Наступний!

Наступний знайшов Олену, яка втратила свідомість і не могла чинити ніякого опору. Він надав їй потрібне положення ніг. Вззявся за свою справу. Іноді йому здавалося, що жінка вже мертва, але він не переставав отримувати задоволення.

Дізнавшись, що Олена втратила свідомість, Пашка зайшов у приміщення, де один з його друзів продовжував працювати, не звертаючи уваги ні на стан жінки, ні на присутність Косяка.

В цей час Олена прийшла в себе, подивилася на Пашку страшним ненависним поглядом, прошепотіла:

— Козел!

Косяк розгубився. Він не знав, що їй відповісти, як себе вести. Потім зробив видимість, що звільняє її, почав стягати з неї щасливчика, але Олена знову втратила свідомість.

— Дай зробити справу, Косяк, — попросив його той.

Пашка кинув його і вийшов з кімнати до натовпу паханів, котрі чекали своєї черги.

— Знайшла кому вірити, — посміхнувся Черчиль, коли я розповів про це. — Наріку.

— Ключула на те, що наречений московський, скоро звільняється, — додав я.

— Йому до свободи, як нам до України. Не один рік буде творити свої чорні справи, — зауважив Черчіль.

Пашка народився і виріс у Москві. Батя в нього викладав в одному з вищих навчальних закладів, мати працювала секретаркою в міністерстві закордонних справ. Хлопчик був єдиною дитиною в сім'ї. На нього покладали великі надії. Але він з ранніх років пристрасився до наркотиків. Почав красти, за що і отримав термін.

Батьки дуже горювали за сином, від його несправедливої, як їм здавалося, долі. Вони намагалися підтримати його, щоб він міг нормально харчуватися і одягатися, взуватися. Раз на місяць надсилали йому гроші на адресу хорошого знайомого. Всі гроші Пашка переводив у наркоти.

Після першої зустрічі Пашка написав Олені пристрасний лист. Він клявся їй у любові, писав, що жити без неї не може. Що вона дуже гаряча жінка, зустріч з якою назавжди залишиться в його серці. Нехай вона пробачить його за прикре непорозуміння. Його побили свої, щоб погратися з нею.

Олена передала Колі відповідь, яку той прочитав уголос, викликавши невдоволення Косяка. Жінки на писала: «Покидьок! Щоб я тебе більше не бачила і не чула. Не дай Бог, ти зустрінешся мені де-небудь. Вирву твої хе-хе, понівечу морду так, що навіть твоя мама тебе не впізнає».

Всі присутні голосно розсміялися. Пашка висмикнув з рук Колі листочок і порвав його на дрібні шматочки.

Шкода, звичайно, Олену. Але хіба у Клави положення краще. Рябий не обманює її. Не говорить красивих слів. Він у міру свого службового становища гвалтує її грубо і цинічно.

Правда, останнім часом він до неї не пристає. Злякався, що може покінчити з собою. Йому доведеться відповідати. Але чи надовго не підходить?

Ненав'язливо натякнув присутньому при розмові Соломону, як ідуть наші справи.

— Займаюся за планом, — відповів він. — Скоро побачиш результат.

Душа моя радіє. Треба ставити все на своє місце. В житті повинна панувати справедливість. Хто хоче, нехай тоне в болоті, а мені залишилося зовсім небагато до звільнення. Я хочу на волі жити по-

людськи: любити і бути коханим, мати свій куток, дружину, дітей. Щоб все було, як у всіх інших — чесних і вільних громадян.

Пишу, а самому не віриться. Невже все це може збутися?!

16.05.1952 рік

Отримавши гіркий досвід, Олена і Іра більше боялися зв'язуватися з карними злочинцями. Листування припинилося. Вони не ходили дорогою біля хімкомбінату. Тільки одна Гульнара продовжувала передавати маляви Івану.

Іноді вона одна тонкими ногами топала вздовж високого цегляного паркану з колючим дротом і не боялася махати рукою своєму коханому.

Механізатор мені по секрету розповів, що хоче одружитися на Гульнарі. Вони живуть з матір'ю у власному будинку. Заміжня вона жодного разу не була. Мріє про відданого їй чоловіка. Що Іван старше її, це її не бентежить.

— Тільки тобі розповідаю, — сказав Чуб.

— А казав, що життя закінчується, — посміхаюся я. — Воно тільки починається.

— Постукай по дереву, Кулінар! Не сглазь!

— Гульнарі і її матері дуже потрібний такий, як ти, чоловік. Майстер на всі руки. Трудівник безвідмовний. Людина, яка вміє цінувати домашній затишок і вірність.

— Помовчи, Кулінар! Я стільки пережив, що вже не вірю в майбутнє...

Пізніше з'ясувалося, що навіть мені, його кращому другу, Чуб розповів не все. Він призначив побачення Гульнарі. І тримав це в строгому секреті. Навіть Машиніст цього не знав. Він заплатив знайомому вільнонайманому, щоб той привів жінку і після роботи повів її, щоб про це не знала жодна жива душа.

Соломон в черговий раз послав мене до Пашки передати тому інформацію, яка мала ультимативний характер. Почувши її, Косяк довго лаявся. Посилав мене подалі.

— Причому я, — відповідав йому. — Мене попросили, слово в слово тобі передав. Ти на мене не гони пургу.

В цей час до Пашки підбіг один з дружків.

— Слухай, це не по-братськи. Чуб запросив шмару. Сам її тягне. З нами не поділяється.

— Я дав можливість всім спробувати, — загорівся Косяк. — Ми зараз поставимо Чуба на місце.

Косяк забув про мене і рішуче попрямував в підвальне приміщення.

Я залишився стояти на місці. Думав про Чуба. Друг, називається, мені нічого не сказав, а нарикам все відомо. Тим не менш, я знав характер механізатора МТС і звичаї Косяка і його зграї. Без бійки не обійдеться. Іван ляже трупом, але свою наречену нікому не віддасть.

Щодоху помчав до Соломона. Без його втручання залагодити конфлікт не вдасться.

Ми прийшли в напівтемний підвал якраз у той час, коли ситуація там дуже загострилася. Іван стояв один з арматурою в руках. До нього наближалася група нариків на чолі з Косяком.

За спиною Івана тихо схлипувала Гульнара.

Ми з Соломоном встали між Іваном і зграєю Косяка.

— Що пір'я дістали? — запитав миролюбно Костя. — Слів не вистачає?

— Він не хоче поділитися з нами своєю шмарою, — сказав Пашка. — Егоїст. Я подбав про всіх.

— Це не по-братськи, — підтримав Пашку Босий.

— Це моя наречена. Я на ній одружуся. Ви розумієте, наречена! — закричав Чуб.

— Ха-ха-ха! — засміявся Косяк. — Подивися на її чорномазу пику, на вузькі очі. Якби зустрів її на волі, обминув би десятою дорогою. Це тут подітися нікуди.

Соломон з розмаху заїхав Косяку в лоб.

Той упав на бетонну підлогу, але швидко піднявся. Знову став у стійку, відійшовши від Соломона на безпечну відстань.

— Вибачся перед жінкою, криса, — сказав Костя.

— Ти, Соломон, на себе багато не бери. І на тебе управа знайдеться.

— Попроси пробачення, — сказав.

Косяк кинувся на Костю з заточкою. Той сильним ударом в лоб звалив його на бетон вдруге. Косяк не міг відразу встати. Друзі Пашки мовчки розійшлися.

Він теж встав. Обтрусився. Побрів слідом за своїми друзками.

— Не бійся, Гульнара. Тебе ніхто не чіпатиме. Ми не зовсім втрачені. Сім'я — це святе, — заспокоїв жінку Соломон.

19.05.1952 рік

Радянські люди із задоволенням зустрічають затверджений Верховною Радою СРСР новий бюджет нашої соціалістичної Батьківщини. Державний бюджет СРСР на 1952 рік повністю забезпечує грошовими засобами здійснення намічених партією і урядом величезних заходів в області подальшого підйому народного господарства, добробуту і культури трудящих.

Газета «Правда» від 10 березня 1952 року

Глава 7. Невдалий реванш

Сьогодні у Черчіля день народження. Він замовив горілки та закусити. Але передати підігрів вільнонаймані не встигли. Коли прийшли, біля об'єкту вже стояв воронок. Тому вони сховали передачу, де лежала гора смоли.

Туди сховали і горілку, і хаванину.

Коли Черчіль дізнався, що передача зірвалася, він засмутився.

— Невже свій день народження доведеться відзначати насухо! — журився він.

Його вже встигли привітати не тільки свої, але і виконроб, навіть Коля Моторист.

Василь Іванович мовчки слухав зажуреного іменинника. В його голові визрівав якийсь план. Нарешті він піднявся, сказав Мотористові:

— Коля, бери сокиру і відро. Йдемо зі мною.

Всі запитливо подивилися на виконроба. Ніхто не знав, що він задумав.

Соломон наказав мені миттю доставити відро і сокиру. Моторист поклав сокиру в відро і пішов слідом за виконробом.

Вони зайшли на прохідну. Охоронець за всіма правилами закриття їх у клітці з металу, цегли та колючого дроту, але шмонати не став. Лише запитав:

— Чому залишаєте об'єкт в робочий час?

— Смола потрібна, залити дах. В одному місці підтікає, — пояснив виконроб.

— Тоді проходите.

Охоронець, не виходячи зі своєї кімнати, відчинив двері-решітку, яка вела на вулицю.

Чоловіки підійшли до гори смоли. Повозилися там трохи, поки бійці на вишках не втратили до них інтерес. Потім склали у відро передачу і засипали її смолою.

Охоронець запустив їх у клітку. Колі, який ніколи не брав участь у подібних вилазках, зробилося погано. Йому здавалося, що охоронці їх

обов'язково перевірять. Вони з виконробом пошкодують про те, що трапилося.

Але Василь Іванович спокійно сказав:

— Відкривайте, хлопці, ми поспішаємо.

«Все, — жахнувся Моторист, — ми залетіли. І навіщо треба виконробу ще підганяти охоронців. Зараз почнуть шмонати, щоб не вказував, як їм виконувати свої обов'язки».

Але в кімнаті поруч дотримувалися іншої думки. Там вважали, що вільнонайманих перевіряти не треба, вони вийшли з закритої зони на кілька хвилин, завантажували відро під наглядом стрільців на вишках. Не проявивши до них абсолютно ніякого інтересу, пропустили на територію хімкомбінату.

Виконроб і Моторист основною асфальтованою дорогою пішли вглиб будівництва до головного виробничого корпусу. Я поспішив слідом за ними. Коли вони зайшли в приміщення, висипали вміст на землю, підібрав пакет і відніс його усміхненому Черчилю. Таким чином, першим виголосили тост не за іменинника, а за Василя Івановича, який зробив нам свято.

У другій половині дня вийшли на свіже повітря. Розім'ятися, зробити що-небудь корисне для суспільства і країни, для партії Луніна — Сталіна. Наводили порядок біля бетономішалки. Бригада працювала в своєму традиційному режимі: готувала чергову порцію бетону.

Ми з Окуджавою підкидали щебінку, яку автомобілі і люди затоптали в землю, розкидали по прилеглій території. Валера пив нарівні з нами, але швидко захмелів. Соломон, який розливав горілку, в кінці його став обходити. А Черчиль запропонував йому поспати в роздягальні.

Однак Окуджава категорично відмовився. Він разом з усіма вийшов на вулицю. Його кидало з боку в бік. Він став агресивним. Коли ми з ним совковими лопатами підкидали щебінку, я боявся, як би мій сусід не полетів разом з лопатою.

У цей час невідомо звідки з'явився Василь Іванович. Як і годиться виконробу, став робити зауваження. Вчити зеків, як треба працювати.

Зупинився біля нас з Валерою. Ми згрібали тільки верхній шар щебілки, товстий шар її був затоптаний в землю. Василь Іванович підійшов до Окуджави, вказав йому, що треба чистити більш глибоко.

— Ви так думаєте? — запитав його невдоволено Окуджава.

— Не думаю, а кажу вам, як треба робити, — спокійно відповів той.

Окуджава несподівано обурився.

— Значить, ми погано працюємо? Так? Ми погано працюємо? Я тебе зараз огрію по горбу лопатою, щоб більше не набридав.

Він намагався кинутися на виконроба з лопатою. Не знаю, як би розвивалися події далі, Окуджава вже замахнувся на виконроба, але я вчасно зупинив його.

Разом з Черчилем потягли Окуджаву до бочки з водою. Занурювали його голову до тих пір, поки той не став дивитися на нас олов'яними очима.

— Вистачить, — сказав Соломон. — Як би не віддав кінці.

Валеру завели в роздягальню. Почали приводити до тями. Забіг виконроб. Він не втримався. Кілька разів заїхав Окуджаві в морду.

Тут до нас дійшло, що напад на керівника міг помітити стрілок на вищій, доповісти про конфлікт охороні. А та повідомити в табір. У будь-яку хвилину може примчать перевірка.

— У разі перевірки ми всі залетимо в бур, — зробив висновок Соломон.

Черчіль не на жарт перелякався:

— Постраждають і вільнонаймані.

«А мені додадуть термін, — пронизала все моє єство жахлива думка. — Прощай вільне життя!».

Ніхто не знав, що робити далі. Всі були в паніці. Піднявся хипиш.

Лише Василь Іванович не виявляв особливого занепокоєння. «Чапай» думав. Він знав, що трубка не реагує на алкоголь, якщо вип'єш соняшникової олії. Але де її взяти!? Всі погляди звернулися до Моториста.

— Коля, виручай! — попросив його винуватець торжества.

Коля благополучно минув прохідну. Коли у нього запитали, чому раніше часу залишає об'єкт, він відповів, що йому треба з особистого питання. Виконроб його відпустив.

З кімнати вийшов охоронець і ретельно обшукав його.

У найближчому магазині Моторист купив пляшку соняшникової олії. Потім перелив її в маленьку пляшечку. Заховав у труси.

На прохідній охоронець спитав невдоволено:

— В чому справа?

— Годинник забув, — відповів Моторист.

З кімнати вискочив інший охоронець. Ретельно перевірів Колю, але лізти в причинне місце посоромився.

— Ти з ними обіймаєшся. А це досвідчені злочинці, — наганяв йому жаху охоронець. — Пропав твій годинник.

Коля зробив перелякане обличчя і поспішив на робоче місце.

Він передав олію, забрав годинник і пішов додому.

Ми були врятовані. На щастя, стрілки на вишках нічого не помітили. Охорона не піднімала тривогу. Нам нічого не загрожувало. Все в черговий раз зійшло з рук. Але так далі тривати не може.

22.05.1952 рік

Сьогодні я пити не став.

— Що сталося? — запитав Черчіль, підозріло поглядаючи в мою сторону.

— Ніч не спав, серце задавило.

— Рано ти скаржишся. Що ж далі з тобою буде? — не відставав Черчіль.

— Не чіпляйся! Раз не можна, нехай не п'є. Нам більше дістанеться. Готуй хаванину, Кулінар! — миролюбно мовив Соломон.

Я швидко накрив стіл. Єдина стопка зі спиртним пішла по колу. Коли Валера взяв чарку в руку і вже готувався її перекинути, Соломон зупинив його:

— Цьому теж не можна. Надалі ми будемо наливати тобі тільки сечу.

Валера став на коліна, схопив своїми слабкими руками міцну руку Соломона. Заголосив:

— Більше такого не повториться. Вибачте!

Костя відштовхнув його ногою, сказав:

— Іди подихай свіжим повітрям. Тобі корисно.

— Вибачте мене. Більше такого не повториться.

Черчіль теж не втримався:

— Щезни зараз же, щоб я не бачив твою м'яту пику.

— І запам'ятай! Твої пісеньки тобі не допоможуть. Якщо ще повториться подібне, ти будеш разом з усіма махати лопатою. Не горілку жерти, а сечу, — сказав Соломон.

Ми раділи, що все обійшлося благополучно. Виставивши Окуджаву за двері, почали грати в дурня. Образи і взаємні докори відійшли на другий план.

Я тримав в руках карти і думав, до чого ж нам пофортунило: підігрів пронесли серед робочого дня, з Окуджавою проскочили. Якби стрілки щось помітили, вийшли б інші пироги.

— Давайте кінчати, а то дограємося, — зауважив Василь Іванович, який не грав у карти, сидів поряд з нами і про щось думав.

— Чому бути, того не минути, — зробив висновок Черчіль. — Я на свій день народження не маю права випити чарку? Так, чи що?

— Правильно Василь Іванович говорить, — сказав Соломон. — Сильно ми розслабилися. Треба бути обережніше. А ти як думаєш, Кулінар?

— Накрутити собі термін з-за якоїсь паршивої стопки — це вже занадто. Треба головою думати про майбутнє, а не заднім місцем. Інакше всі залетимо.

В обідню перерву в роздягальню зайшов Моторист. Всі зустріли його як героя. Запропонували випити. Але він відмовився від частування.

Присів за довгий збитий з дощок стіл. Дістав невеличку брошуру. Я взяв її зі столу. Прочитав обкладинку: «Куди піти вчитися».

— Куди задумав поступати? — запитав його.

— У політех, поїду в столицю, — відповів Моторист.

— Якщо ти залишишся тут працювати, — сказав йому, — ти не в столицю поїдеш. Тебе надовго відправлять в тайгу.

— Що ви таке говорите. За що?

— За передачу наркотиків, наприклад. До десяти років позбавлення волі.

Моторист задумався.

— Таке могло бути?

— Варто було б тільки Косяку або комусь з його друзів залетіти, тебе відразу б замели.

Моторист змінився в обличчі.

— Це правда?!

— У нашій країні дорога в тюрму широка, а ось вийти з неї вдається не всім. Дуже вузький вихід.

— Я звик допомагати людям. За це саджати?!

— Чому б і ні, якщо є склад злочину. Тільки п'яти замелькають, коли посадять у в'язницю.

Розповів йому, як опинився за ґратами, допоміг гравцю Бизюку.

Коли ми залишилися з хлопцем одні, сказав йому:

— Негайно розраховуйся. Інакше замість інституту тебе надовго відправлять в тайгу.

— Сам розумію, але звик допомагати людям.

— Ти про себе подумай.

— Вже давно збираюся писати заяву.

— Пиши зараз. Інакше буде пізно.

Коля дістав листочок, ручку. Вмочив перо в чорнило. Написав заяву на ім'я начальника будівельного управління.

— Завтра з ранку віднесу, — сказав.

— Інакше не приходь на роботу, — додав я.

23.05.1952 рік

Сьогодні Ольвача «завели» ще з ранку. Ми вивантажилися з чорного воронка. Вишикувалися перед прохідною. Вертухаї походжали перед строєм. Робили звірку.

В цей час Ольвач вже бігав по території хімкомбінату в супроводі вертухаїв. Нічого ніде не знайшовши, лаявся нецензурними словами, потрясаючи повітря наганом.

Навіть за прохідною ми чули його добірний мат.

В строю пронісся тихий говір:

— Напевно, заклали стукачі. Шукають підігрів.

Відкрилися ворота прохідної. Нас запустили на територію об'єкта.

В роздягальню Моториста відразу заскочив Василь Іванович:

— Сьогодні відповідальне завдання. Готуйте бетон.

— Всі — до бетономішалки, — розпорядився Соломон.

Вони з Черчилем першими вийшли до бетономішалки. Взяли в руки лопати. Я хотів було побігти на основне виробниче приміщення, але Соломон зупинив мене:

— Ти сьогодні цілий день повинен знаходитися на цьому об'єкті. Ні на хвилину нікуди не відходь. Зрозумів?

— Зрозумів.

— Так-то.

По тону, з яким говорив Костя, я зрозумів, що сьогодні відбудеться важлива подія, яка має безпосереднє відношення до мене. Вона, напевно, стосувалася Ольвача.

В цей час Окуджава кинув совкову лопату, якою він працював поруч з нами, сказав, що йому треба відлучитися.

На шляху до виробничого приміщення він зіткнувся з розгніваним Ольвачем.

— Якого біса груші хреном збиваєш, — закричав той, розмахуючи наганом. — Марш працювати.

— Слухай, начальник, — сказав Валера. — Ти злякав паханів. Вони побачили тебе, заскочили в трансформаторну підстанцію, кинули якийсь пакет і вискочили. Цікаво, що б це могло бути?

Ольвач недовіжливо подивився на Валеру. Він ніколи не стукав начальству. Музикант, співак і поет займався випивками, і від наркотиків не відмовлявся, але жодного разу нікого не закладав. Дивно.

— Трансформаторна закривається на замок. Не городи дурниць, — сказав Ольвач.

— Замок для видимості висить. Він не закривається на ключ, — спокійно промовив Окуджава.

Ольвач приймав рішення миттєво. І зараз не змусив себе довго чекати. Миттю побіг до трансформаторної. Замок дійсно не був закритий на ключ. Капітан зняв його. Відкрив двері в приміщення. На металевому ящику він побачив пакет, який був завернутий в папір.

Кинувся до нього. Схопив і завалився на підлогу, убитий струмом високої напруги.

Вертухаї, які супроводжували Ольвача, знайшли прорив колючого дроту і усували його. Коли з поривом було закінчено, вирушили на пошуки свого начальника. Вони побачили його в трансформаторній підстанції. Він лежав без руху на бетонній підлозі.

— Іване, подивися, що з начальником? — сказав один іншому.

— Ти сам подивися. Там висока напруга.

— Що ж нам робити? — заметушилися вертухаї.

— Ти біжи на прохідну, клич начальство, а я електрика знайду, — сказав Іван.

Електрик зайшов на підстанцію в супроводі виконроба Василя Івановича. Вертухаї підняли з підлоги неживе тіло. Наган вислизнув з

рук мертвого і впав на бетонну підлогу.

Коли електрик знеструмив підстанцію, туди вже приїхали медики, слідчі, експерти. Медики констатували смерть капітана від струму високої напруги. Слідчі повинні були дати відповідь: він помер від струму високої напруги випадково, чи це було навмисне вбивство.

25.05.1952 рік

Наша бригада дізналася про смерть Ольвача першою. Валера Окуджава розповів, що він проходив біля трансформаторної підстанції, побачив, як туди заскочив капітан, як він повалився на підлогу.

Черчіль поставив лопату і урочисто промовив:

— Добігався.

Робота на бетономішалці відразу припинилася. Незважаючи на те, що сьогодні нам дали відповідальне завдання.

Братва поспішала поділитися один з одним радісною новиною.

— Нікому тепер буде потрошити подушки і матраци, заглядати у всі дірки, — сміявся Валера Окуджава.

Соломон подивився в мою сторону, і, підморгнувши, сказав:

— Знайшов те, що шукав.

Мене розпирало від радості. Не втримався, на листочку написав Клаві всього три слова: «Ольвача вбило струмом».

Соломон вирвав аркушик з моїх рук:

— Слідакам інформацію даєш для роздумів.

— Всього три слова.

— Ніяких слів. Вона і так дізнається.

Коли ми залишилися одні, Соломон заговорив про Ольвача:

— Собаці собача смерть.

— З моїх знайомих ніхто не висловив по йому жалю, — додав я.

— Табірне начальство теж не в жалобі. Йому вигідно виставити смерть Ольвача, як нещасний випадок. Смерть від руки зеків?! Сам розумієш. Це надзвичайна подія, — Костя заходив по кімнаті.

— Мене його смерть не торкнеться?

Слідак копати буде під тебе. Він дізнається, що Ольвач гвалтував твою подругу, що в тебе з нею любов. З ревнощів ти міг його замочити.

— Але я ж цього не робив.

— Зрозуміло. Але він, в залежності від обставин, спробує всю провину звалити на тебе.

Слухав Соломона і думав. Ось і сталося те, про що мріяв, але не бачу просвіту. Я дійсно не вбивав Ольвача. Тільки думав про це.

Але якщо виникне необхідність знайти вбивцю Ольвача, слідчі далеко ходити не стануть. Вони візьмуть те, що ближче і простіше. Накинуть новий термін мені і Клаві. Або одному мені, або одній Клаві.

— Слідак відразу пов'яже Клаву, Ольвача і тебе. Вбивство сталося на підґрунті ревнощів. Все буде залежати, як чітко і злагоджено ви з подругою будете давати свідчення. Запам'ятай і передай їй: вона тобі нічого не казала про Ольвача. Абсолютно нічого! Ти зрозумів?!

. — Зрозумів.

— Ти про відносини Клави і Ольвача абсолютно нічого не знав.

— Абсолютно нічого.

— Коли Ольвач загинув, ти разом з бригадою завантажував бетономішалку щебенем.

— Так воно і було.

До чого ж гидкий у мене характер. Коли залишився один, почали мучити сумніви. Не вбивав Ольвача. Не вбивав. Не винен я. Але спокою не дають думки: не вбивав, але хотів убити. І по суті його замовив.

Як перебороти себе, собі довести в першу чергу, що я ні в чому не винен. Інакше мене легко розкрутять, втягнуть у звичну слідчу гру і подадуть у суд справу так, ніби я скоїв злочин.

26.05.1952 рік

Мене знову перевели на млин. Давно вже не був на комбікормовому заводі. Зайшов в дерев'яну будівлю. Посередині — все та ж дробарка. Штабеля мішків у стін з правої і лівої сторін.

— Вася Цвях радісно подав мені руку.

— Чув, Ольвача вбило струмом високої напруги. Дострибався, козел.

Мені розповідали. Заскочив у трансформаторну будку. Потрапив під струм високої напруги.

— Туди йому й дорога. Як таких людей земля носить. Нічого людського.

Вітаюся з жінками, які вже приготувалися до роботи, чекають, поки Вася Цвях включить дробарку. Серед них нічим не виділяється Клава.

Підходжу до Клави. Обіймаю її. Тепер я нікого не боюсь.

— Чула, що Ольвача струмом убило?

— Чула. Весь табір тільки про це і теревенить.

— Але для нас може настати важкий час. Слідчі швидко зроблять висновок, що це я його вбив. Із-за ревнощів.

— Ти ж його не вбивав?

— Не вбивав.

— Невже будуть тягати?

— Швидше за все, будуть.

— За мене ти не турбуйся. Я їм нічого не скажу. У нас з тобою були випадкові зв'язки.

— Більше нічого.

— Я теж так скажу. Ми з тобою повинні говорити одне і теж.

Ми знову працюємо разом з нею. Дуже радісні і зворушливі хвилини. Кожен дотик до неї приносить мені задоволення. Хочеться бути з нею якомога довше. Дивитися в її великі карі очі, торкатися її пальців, говорити їй приємні слова.

Ми в такому ж ритмі, як і раніше, чітко виконуємо свою роботу. Приймаємо мішки з мукою, зав'язуємо їх, потім я ношу мішки і складую в штабель.

Брязкіт дробарки здається мені музикою, не помічаю хмару пилу, в якому ми всі перебуваємо. Мені б хотілося, щоб цей процес тривав нескінченно.

Але Вася Цвях вимикає дробарку, даючи всім кілька хвилин відпочинку. Підходжу до Клави. Очі її світяться радістю, але в них я бачу глибоко приховане занепокоєння.

Її моя інформація хвилює. Вона теж розуміє, що приховати її відносини з Ольвачем не вдасться. Її будуть викликати до слідчого, погрожувати, вимагати, щоб вона зізналася, що підмовила зека, щоб той розправився з гвалтівником.

Все залежить від того, як складуться обставини. Якщо начальству табору вдасться відзвітувати за смерть Ольвача, як за нещасний випадок, нас ніхто не буде ні в чому звинувачувати.

Але можуть знайтися любителі правди і законності, які коли-то заглядали капітану в рот, які будуть говорити, що у нього було багато недоброзичливців, це вони влаштували смерть від струму високої напруги.

У нас з Клавою єдиний вихід — триматися до останнього. У смерті Ольвача ми не винні...

Існує презумпція невинності. Але коли ти сидиш перед слідчим, і він уже вважає тебе злочинцем, ти мимоволі відчуваєш себе винним. Тут важливо набратися сили і твердості, щоб кинути в обличчя слідаку: не чіпляйся до мене. Я не винен.

Незабаром мене викликали до слідчого. За маленьким столиком сидів молодий хлопець, якого величають Олексій Васильович. У нього кругле задоволене обличчя. Він зручно сидить за письмовим столом. Звисока дивиться на мене. Він дістав мою справу. Відкрив.

Мені здається, що він вже прийняв чарку для тонусу.

— За розкрадання сидиш? — Питає він мене.

Начальник складського господарства підставив. Я не крав.

— Скажи кому-небудь іншому.

— Вік волі не бачити.

— Гаразд. Де ти був, коли загинув Ольвач?

— В цей час ми вантажили щєбінку. Я нікуди не відлучався з роботи.

— З ким?

— Разом зі всією бригадою.

— В яких стосунках ти знаходишся із Зоріною?

— Ми разом з нею працювали деякий час на млині. Звичайні відносини.

— А навіщо в порушення режиму додому до громадянина Козлова ходили.

— Було діло. Перепихнулисьь.

— Перепихнулисьь? Так?

— А чого собі відмовляти, якщо є можливість?

— Після звільнення збираєтеся одружитися.

— Самі розумієте. Звичайний прийом. Підманув жінку.

— Навіщо Ольвач вдарив вас у своєму кабінеті?

— Порушив режим. Ступив на попереджувальну смугу. Він побачив. Почав погрожувати наганом. Потім викликав у кабінет і давай виховувати. Я його вертухаєм обізвав. Ось він і заїхав мені у вухо.

— На підстанції часто бував?

— Жодного разу. Нас до електроустаткування не допускають. Даремно ви, товаришу слідчий. До смерті Ольвача ніякого відношення

не маю.

— Розберемося.

Слідчий мене «ганяв» близько години.

Вийшов у пригніченому стані. Мокрий. Точно такий, але інший молодий слідчий ганяв мене, коли розглядали справу про розкрадання соляри.

Невже мене знову запроторять за колючий дріт!? За вбивство менше десяти років не дадуть.

Як же буде викручуватися Клава? Адже її пов'язували з Ольвачем постійні відносини. Ох, і принизить же її Олексій Васильович. Буде смакувати кожну дрібницю її принижень. У неї більше передумов, щоб заgrimіти на новий термін.

Мене чекав Соломон.

— Напевно, мені волі повік не бачити? — сказав, витираючи піт з обличчя і важко зітхаючи.

— У нас закон, що дишло. Якщо потрібно знайти винних, запроторять кого завгодно. Але для того, щоб засадити тебе, у них немає жодних серйозних підстав.

— Всі його закиди спускав. Він нічого не міг мені доказати.

— Молодець! Ти не скоював ніякого злочину. Так і тримайся. Тільки тоді ти вийдеш на волю. Вони нічого тобі не можуть зробити.

29.05.1953 рік

Зазнавши невдачі з першою передачею, нарики вирішили взяти реванш. Зібрали гроші. По трансибірській магістралі вже мчав у купейному вагоні за Урал з далекого Ленінграда гонець зі спецтоваром.

На цей раз вирішили зробити висновки з минулого провалу. Через вільнонайманих Косяк влаштував зустріч з гінцем на хімкомбінаті. Товар повинні були передати з рук у руки.

І ось у підвальному приміщенні основного виробничого корпусу Косяк зустрів високого худого чоловіка кавказької зовнішності: з прямим носом, смаглявим обличчям і волоссям кольору смоли.

— Паша, — простягнув руку незнайомцеві Косяк.

— Серега Абрамян, — подав міцну руку незнайомиць.

Поговорили про погоду в Ленінграді. Тільки потім Косяк перейшов до головного.

— Підігрів приніс? — запитав.

Гість поліз у портфель і дістав пляшку з-під горілки, заповнену рідиною і засургучену, як звичайна казенка.

— Не казенка тут? — засумнівався Пашка.

— Слухай, не ображай мене. Все зроблено, як домовлялися.

Косяк жадібно схопив пляшку. Але гість твердою рукою повернув її назад.

— Деньги спочатку, потім — товар.

— Скільки? — запитав Косяк.

— Шматок.

— Ми ж за вісімсот домовлялися.

— А те, що я перед тобою сиджу в зоні, нічого не варто?

— Але ми ж домовлялися за вісімсот, — стояв на своєму Косяк.

— Восемсот коштує товар. Решта — доставка.

Пашці страшно не хотілося переплачувати. Тим більше, гонець повністю залежав від них. Вони могли зробити зараз з ним що завгодно. І він вирішив віддати тільки початкову суму.

— Давай зробимо так, як домовлялися. Вісімсот рублів і по руках.

— Крися. Я проїхав стільки кілометрів, погодився зайти в зону, а ти мені торги влаштовуєш.

Косяк повернувся до дверей, дав знак братві. Вона на чолі з Босим ввалилася в приміщення.

— Він вимагає від мене шматок. Віддамо?

— Ми і так товар заберемо, — сказав Босий. — Він у наших руках.

— Ти чув, Серега. Давай пляшку.

Серега нічого не хотів чути і наполягав на новій ціні. Він знав, що потрапив у безвихідну ситуацію: в зоні, один проти злочинців, які не хочуть розуміти його доводів. Що б це йому не коштувало.

Пашка, зі свого боку, розумів, що доля гінця зараз повністю залежить від них. У гінця немає іншого виходу. Він у їх руках. Або віддасть за ту ціну, що домовлялися, або вони взагалі йому нічого не заплатять і силою заберуть пляшку.

Після безуспішних переговорів, Косяк кивнув братві головою, а сам силою хотів відібрати у гостя портфель.

Він потягнувся рукою до портфеля, але отримав несподіваний різкий удар в груди тонкою гострою заточкою. Він миттєво впав на бетонну підлогу.

Братва оторопіла від такої розв'язки. Навіть Босого миттєво пройняв піт. Але він не відмовився від своїх намірів. Він потягнувся до гостя, але зустрів запеклий опір. Серега різко встав з-за столу, тримаючи в руках заточку, з якою капали краплі крові.

— Не падає, зарежу, — попередив він.

Всі притихли, убиті таким поворотом торгів. Нарикам не вдалося взяти реванш за невдалу попередню передачу.

Розв'язка цієї вийшла трагічною. Вони не тільки не отримали підігрів, але і назавжди втратили свого ватажка.

Йти на заточку ніхто не наважився. Братва очистила приміщення, залишивши на підлозі мертвого Пашку.

Інформація про цю подію дійшла до охорони. Небезпечного злочинця затримали. Подзвонили до Ленінграду, щоб навести довідки. Як з'ясувалося, Серега Абрамян вже відсидів своє за вбивство. Тепер був на підхваті у продавців наркотиків.

09.06.1952 рік

Я знайшов Клаву на млині. Зміна працювала, люди були покриті борошняним пилом. Разом з ними трудилася Клава, яка за останній час стала ще худішою. Я ледве впізнав її в літньому вбранні: у сірій спідниці, чорній куртці і світлій косинці.

Стогнала дробарка в хмарі пилу. Сильним струменем летіло в мішки борошно. Побачивши мене, Вася Цвях вимкнув дробарку. Вся зміна оточила мене.

— Звідки матрос такий узявся? — повернувся до мене Вася Цвях.

Всі з заздністю дивилися на мене. І що я вільний, і що на мені матроська форма, а не подерта куфайка.

Вася міцно потиснув мені руку:

— Нарешті сталося. Кулінар на волі. Нехай вам з Клавою пощастить.

Клава зняла з голови косинку. Обтрусилася її від пилу і застигла з широко відкритими очима. Вона з захопленням розглядала мою чорну форму, смугастий тільник.

— Дивлюся на тебе і думаю, — сказала вона: — ти це, чи не ти.

Я вперше обійняв її при всіх і поцілував.

— Повернись, — сказала вона, коли пристрасті трохи вляглися. — Дівки будуть сходити з розуму від тебе.

Коли мені видали гроші, щоб міг доїхати додому, вирішив частину з них використати на одяг. Купив морську форму: брюки-кльош, смугастий тільник, безкозирку. Широкий ремінь. Відчув себе моряком, ким я був до того, як втратив волю.

Скільки довгих років я мріяв про цю хвилину. І, нарешті, вона прийшла. Якщо в житті до чогось прагнеш, то обов'язково це вийде. Я прагнув до волі. І я її отримав.

Мене ще кілька разів викликали на допит. Але слідчому нічого мені було поставити в провину. Він висував припущення, не маючи ніяких доказів. Намагався заплутати і залякувати мене. Але з кожним наступним допитом я відповідав все впевненіше.

Не добившись від мене бажаних показань, він перекинувся на Клаву, намагаючись з її допомогою затягнути мене в свої пута. Клава теж трималася однієї зі мною версії. Не давала слідаку ніяких зачіпок, але він її теж намагався розкрутити, щоб з нічого зшити кримінальну справу.

Це обставина псувало радісну картину мого звільнення. Коли ми залишилися з Клавою одні, я сказав, що не можу кинути її в цій ситуації, буду чекати її звільнення.

— Тобі треба негайно їхати звідси, поки вони тебе не посадили. Мене продовжують викликати до слідчого. Задають питання, які мають безпосереднє відношення до тебе. Їдь негайно!

— Я боюся тебе втратити. Мені здається, що якщо я поїду, ми з тобою ніколи не зустрінемося.

— Зі мною нічого не станеться. І їхати мені, крім тебе, нікуди. У мене зовсім нікого немає. Завдання моє полягає зараз у тому, щоб відбитися від слідчого. Як тільки закінчиться мій термін, я приїду до тебе.

— Я буду переживати за тебе. Кожен день на волі мені здасться довше, ніж тут. Ні, я залишуся до твого звільнення.

— Прошу тебе, не роби дурниць. Негайно виїжджай! Інакше ми з тобою можемо отримати новий термін.

Після довгих умовлянь я погодився поїхати без Клави. Може, вона, дійсно, права. На батьківщині їм мене не так легко дістати. А тут можуть у будь-яку хвилину пов'язати, і на довгі роки запроторити за колючий дріт.

Клаву вони можуть ще якийсь час тягати, домагатися від неї свідчень. Але як пов'язати з нею загибель Ольвача від струму високої напруги на зоні, де вона ніколи не була.

— Нехай буде по-твоєму. Я постараюся до твого приїзду вирішити всі проблеми. Приїжджай.

Я дістав сумку. Вийняв звідти чорні туфлі.

— Це тобі.

— А як ти доїдеш?

— Як-небудь доберуся.

— Не треба мені подарунків.

— Одягай, не соромся. Гроші вже заплачені.

Очі Клави засвітилися радістю. Ось уже скільки років її ноги, крім валянок, кирзових чобіт і важких грубих черевиків нічого не бачили.

Вона зняла черевики. Одягла легкі, мініатюрні, чорні туфлі. Присутні не могли приховати свого захоплення. Вони заплескали їй в долоні, немов естрадній співачці.

Дивлюся, як добре сидять туфлі на її худих, але струнких ніжках. І уявляю наше майбутнє життя. Чи то ще буде. Я вдосталь накормлю її здобними булочками, пряниками, печивом, тортами, щоб вона могла покінчити зі своєю худобою. Буде їсти те, що душа забажає.

Я не буду підпускати її до важких робіт. Більше ніколи в житті вона не буде тягати такі, як зараз, мішки. Я допоможу їй здобути освіту, щоб вона, як дружина Чуба, виховувала дітей. Або сиділа за столом у конторі, зводила дебет з кредитом.

Щоб ноги її погладшали, покруглішала дупа, щоб можна було сказати: взяв у руки — маєш річ.

Охоронці не дають нам насолодитися хвилинами прощання. Вони показують на годинник: завдання понад усе. За нього з них питають.

Я кажу Клаві на прощання:

— До скорої зустрічі на волі!

* * *

Проводжати мене додому прийшов Чуб разом з Гульнарою. Вона тягнулася за ним, як голка за ниткою. Ні на крок не відставала від Івана. Я був приємно вражений його новим одягом. Він був взутий у чорні, начищені до блиску туфлі, на ньому добре сидів світлий костюм, підкреслюючи його жилаву, худу фігуру.

Голову його вкривало чорне жорстке волосся. Він раз у раз пригладжував непокірну шевелюру. І, видно, пишався нею.

Він передав мені пакет.

Взяв його в руки і здивувався:

— Він нічого не важить.

Ці слова приємно здивували Івана. Він сказав:

— Передай Іришці. І їй на шапку вистачить, і дітям, і онукам.

— Що це таке?

— Шкурки ондатри. Сам наловив капканом.

— Хороший подарунок. Нічого не скажеш. І везти буде легко, і дефіцитний товар. У нас ондатрові шапки вдень з вогнем ні в магазині, ні на базарі не знайдеш.

— Обіцяй мені, що як тільки повернешся на батьківщину, відразу поїдеш у Миргород. Поклонишся за мене місту, Іришці, дітям і онукам. Скажи, що тут я знайшов собі підтримку і опору.

Іван взяв за плечі й міцно пригорнув до себе Гульнару. Маленька смуглява жінка з круглим обличчям покійно пригорнулася до високого худого Івана. Запевнила мене:

— Передай у Миргород, що ми тут не пропадемо.

Іван усміхнувся:

— З такою бойовою, вже перевіреною подругою мені самі грізні випробування не страшні.

— Обов'язково поїду в Миргород. Передам.

— Ти скажи Іришці, що не встиг шкурки вичинити. Нехай попросить хорошого майстра. Обов'язково хорошого. Не дай Бог, попаде на халтурника. Все хутро зіпсує.

Маленька кругловида Гульнара підтримала чоловіка:

— Треба обов'язково звертатися до досвідченого майстра.

— Обов'язково, тільки до хорошого, — ще раз наголосив Іван. — Що їдеш без Клави?

Хотів її зачекати, але вона не погодилася. Боїться, щоб мене по новій не пов'язали. На батьківщині мене важче дістати, а тут можуть взяти в будь-який час і звинуватити в смерті Ольвача.

— Вона права. Біжи звідси подалі.

— Поки вона звільниться, влаштуюся на роботу, знайду житло.

— Приїде на все готовеньке, — здогадався Іван.

— Постараюся зробити все, щоб не доставляти їй зайві клопоти.

На прощання Іван міцно обійняв мене:

— Будьте щасливі з Клавою! Більше ніколи сюди не потрапляй. Ти чуєш, Валера.

— Я буду згадувати роки, проведені тут, як велике в моєму житті непорозуміння, як поганий сон. Буду десятою дорогою обходити ситуації, за якими стоїть кримінальний кодекс, і підлих людей.

— Хочу вірити, що ми з тобою тут ніколи не зустрінемося, — сказав Іван.

— А тобі я хочу побажати, щоб ти знайшов тут друге щастя, щоб твоє життя не перетворилася на каторгу.

— Спасибі, друже. Після того, що ми з тобою пережили, мені ніякі труднощі не страшні. Правда, Гульнара?

Жінка ще тісніше притулилася до Івана, впевнено сказала:

— Я в образі його нікому не дам.

19.06.1952 рік

Великому вождю і вчителю радянського народу товаришеві Сталіну Йосипу Віссаріоновичу.

Ми, учасники республіканської наради передовиків сільського господарства Радянської України, як і весь український радянський народ, шлемо великому вождю і вчителю радянського народу свій палкий, сердечний привіт і свої найкращі побажання доброго здоров'я на благо нашої квітучої Батьківщини і всього прогресивного людства, що веде боротьбу за мир у всьому світі.

Газета «Правда» від 5 квітня 1952 року

Глава 8. На волі

Давно не робив записів. Не було можливості займатися ними в дорозі. Тепер вдома. Можу згадати, як доїхав.

Ми проїжджали Урал, поїзд мчав мене в європейську частину Росії. Табір залишився позаду. Я радів і просив Бога, щоб ніколи туди не повернутися. Навіщо мені багата, красива, неосяжна країна? У мене є своя Україна, де знаходиться мій дім, мої батьки і друзі, де я збираюся з коханою жінкою прожити залишок життя.

Нехай Сибір освоєє той, хто цього хоче. А мені потрібна Україна. Я хочу жити в ній постійно, хочу, щоб мене насильно більше ніколи не посилали на освоєння далеких, не потрібних мені територій.

Тільки коли паровоз застукав колесами по європейській частині Радянського Союзу, я зітхнув вільно. Я дав собі клятву ніколи не втручатися в конфліктні ситуації та уникати негідників. Саме із-за них ні в чому неповинні люди закінчують життя самогубством, потрапляють за колючий дріт. Я дав собі клятву, що буду робити все можливе, щоб ніколи не потрапляти на інший бік Уралу.

До Москви їхали з тиждень. Ті запаси, які у мене були, швидко вичерпалися. Вже перед самим приїздом до столиці з'їв останню хлібину.

Кілька днів валявся на третій полиці вагона. Щоб не збуджувати апетит, вставав тільки в туалет. У вагоні розмовляли пасажири. Їли, пили. До мене долинав запах пиріжків з картоплею і лівером. Я чув, як булькала вода, яку наливали в склянку з пляшки. Закривав очі і вуха, щоб всього цього не бачити і не чути, не вдихати запахи, від яких мене нудило.

Не знаю, як би доїхав до столиці, але коли весь світ рушився, рахував час у дорозі по годинах і хвилинах, хтось торкнув мене за плече.

— Злазь! Підемо провітримось.

Зіскочив з третьої полиці. Переді мною стояв середнього росту, стрункий чоловік у морській формі. Коли зайшли в тамбур, запитав прямо:

— Де служив, моряк?

Я знітився: брехати безглуздо. Він задасть два-три питання і зрозуміє, що ніякий я не моряк.

— Ніде. У 1944 році в Находці начальник складу сторожових катерів змусив мене загнати машину соляри. Йому треба було погасити борг. Програвся в карти. Загребли нас удвох і відправили рубати тайгу. Відтрубив у таборах вісім років.

— А форму де взяв?

— Купив.

— Ясно. Тепер голодуєш.

На першій же станції Віталій Арсентійович, так звали чоловіка, вискочив на платформу, купив з десяток пиріжків.

— Пригощайся, — віддав мені.

— Незручно. Вперше бачимося.

— Бери. Не соромся. Мене теж життя крутило. Бували ситуації складніші, ніж у тебе.

Взяв загорнуті в папір пироги. Поки жадібно з ними розправлявся, Віталій Арсентійович розповів, що служить у Владивостоці, їде додому на побивку.

Ми з ним проговорили до самої Москви. Далі наші дороги розійшлися. Він проводив мене до Київського вокзалу, посадив на поїзд у Суми, а сам поїхав у гості до сестри.

Вранці наступного дня приїхав на свою станцію. Поїзд «Москва — Суми» зупинився на першій платформі. Зайшов на старовинний вокзал, побудований ще в минулому столітті. Біля кас юрмилися люди. У залі очікування не було вільних місць.

Вирішив не витратити час даремно. У одного з пасажирів дізнався, що автобуси в моє село не ходять. Близько двадцяти кілометрів належало йти пішки або, в кращому випадку, добиратися на попутних машинах. Але це мене не лякало. Моя душа рвалася додому...

Зайшов у двір з городів. Відкрив потемнілу від часу дерев'яну хвіртку. І зупинився. Двір заріс споришем. Низькою травою з маленькими листочками. Вона суцільним зеленим килимом вкривала весь двір.

Невелика веранда потемніла. В деяких місцях внизу дошки погнили. Відразу за верандою, вздовж будинку, тягнувся, обгороджений штахетником, палісадник з квітами. На мене ввійшло знайомим з дитинства запахом любистку.

Біля високого дерев'яного паркану від вулиці лежали дубові дрова, які залишилися, напевно, з минулої зими.

Подивився на сараї, які були проти будинку. Великий для корови і сіна. Поруч з ним стояв поменше для поросят.

Рідний дім! Скільки я згадував про тебе в холодних незатишних бараках, скільки снівся ти мені. Здавався таким далеким, до якого треба йти і йти, до цього будинку.

Кузя, якого я знав маленьким цуценям, гавкав щосили. Не визнав свого господаря. Стурбована мама вийшла на ґанок. Побіжно глянула на мене. Невисокого зросту, в білій хустині, під якою ховалося сиве волосся. Прокричала:

— Павло! Вийди! Морячок якийсь. Мабуть, заблуdivся.

Батько в сірому бавовняному костюмі, з цигаркою за вухом. У домашніх капцях з'явився у дверному прорізі слідом за нею. Кинув незадоволений погляд у мою сторону.

— Ти не туди потрапив, безкозирник. Заблуdivся.

Стояв, не знаючи, що їм сказати. Самим рідним і близьким мені людям. Як повести зі своєю собакою, яка продовжувала розриватися у дворі. Стояв і мовчав.

— Туди, туди, — нарешті знайшовся.

Батько, раптом, уважно подивився в мою сторону, прокричав:

— Матір, та це ж Валерка!

Майже цілу ніч ми просиділи з батьком і матір'ю за столом. Я все розповідав, розповідав... Вони все запитували, питали... І, здається, що цим питанням і відповідям не буде кінця. Але втома і переживання зробили свою справу: десь опівночі я міцно заснув прямо за столом...

Моїх однокласників у селі не залишилося. Одні роз'їхалися по величезній країні. Інші загинули на війні. Кілька разів ходив до клубу. Там сиділа одна безвуса пацанва і дівчатка.

Останніх купила моя матроська форма. Вони навперебій запрошували мене танцювати. Після танців верталися юрбою додому. Галя Митрусєва, яка в моїй пам'яті ще бігала під стіл, взяла мене під руку і ніяк не хотіла відпускати.

Через кілька днів, добре підвипивши з батьком, знову пішов до клубу, але до мене ніхто не підійшов. Галка Митрусєва зробила вигляд, що мене не помітила. Молодь лузала насіння, час від часу поглядала в мою сторону і посміхалася.

Спочатку не зрозумів, що до чого. Чому так різко все змінилося. Але коли почув у кутку вимовлене пошепки «зек», все стало ясно.

По селу пішов поголос, де я «плавав». Молодь стала дивитися на мене з побоюванням. А деякі з неприхованою іронією.

Ванька Онилкин, якого я пам'ятав ще маленьким, при зустрічі зі мною єхидно посміхнувся і запитав:

— Якими морями ви плавали, дядь Валера?

— Дай Боже, щоб тобі не довелося побувати там, де мені. Дуже суворі моря.

Ванька замовк і більше нічого у мене не питав.

Після цього мені соромно стало ходити до клуба. Витримувати скептичні погляди в свою сторону. Кого? Безвусих сопляков і самовдоволених дівчаток.

Повністю віддався роботі по дому. Підремонтували з батьком сарай для худоби. Він давно приготував дошки, але руки ніяк не доходили.

В один із днів вирішив виконати прохання Івана Чуба. Взяв квиток і поїхав у Миргород. Сім'я Івана жила в окремому будинку на околиці міста. На мій стук у хвіртку, вийшла Іра. Зупинилася на мить, потім кинулася мене обнімати. Примовляла:

— Нарешті ти отримав довгоочікувану свободу. Раді тебе бачити в нашій рідній Україні.

Жінка завела мене в добротний дубовий будинок, в найбільшій кімнаті прямо на столі стояв портрет в рамочці. Я впізнав у ньому свого друга. Був він у солдатській формі. Видно, знімок був зроблений в армії. З чорною чуприною на мене дивилася вперте лице механізатора. Ще не було зморшок біля очей, ще виднівся пушок ніколи не голених вусів.

Іра показала кімнати та допоміжні приміщення і сказала:

— Це все він. Чоловік, батько і просто чудова людина.

Коли ми випили по стопці самогону, я дістав подарунок Івана, передав жінці. Вона швидко розгорнула і не могла намилуватися ондатровими шкурками.

— Ну й чоловік. І дітям і онукам шапки зшиємо. Вистачить на кілька років. Розкажи, як він там влаштувався.

Я не став нічого приховувати. Розповів всю правду. Що Іван пристав у прийоми до казашки Гульнари — надійної, люблячої його жінки.

— Навіть так! — Ірина випустила шматочок ковбаси, який тримала в руці.

— Не засуджуй його. Інакше він би не вижив. Навіть деревам, навіть рослинам потрібні коріння, які б пов'язували їх з землею. Інакше вони засохнуть.

Розповів про декілька спроб Івана покінчити з собою, що нам удвох довелося посидіти в карцері, щоб він не вчинив непоправного: не покінчив з собою.

— Йому нікуди подітися. Якщо засуджувати, то треба мене, що побоялась труднощів, не поїхала до коханого чоловіка.

Ірина заплакала і сказала:

— Нехай вони будуть щасливі. Я кожен день проливаю сльози, але вчинити по-іншому не могла. Як згадаю сіру будівлю політичного ізолятора, все у мені перевертається. За тиждень відбувається кілька вбивств. Це теж в мою голову не вкладається. Я б боялась ходити по вулицях. А любов на снігу, а тріскучі сибірські морози... До всього цього я б не змогла звикнути.

Сльози потекли по щоках жінки. Вона розридалася. Коли трохи заспокоїлася, промовила:

— Він назавжди залишиться для нашої сім'ї і чоловіком, і батьком, і дідом. Він для нас все. Одним словом, глава сім'ї. І заміж я не збираюся виходити. У мене є чоловік. Він залишиться моїм чоловіком. Навіть, якщо ми офіційно розлучимося.

24.06.1952 рік

Так пролетів незабутній місяць. Батьки жили дуже бідно. Зарплати не отримували. Крутилися за рахунок підсобного господарства. Я їх не обтяжував. Нічого не вимагав. В їжі був скромний.

Але батьки все частіше стали запитливо поглядати на мене. Я кілька разів зустрічався з головою колгоспу. Він весь час заводив розмову про роботу. Чоловічих рук, мовляв, не вистачає. Одного разу мене викликали у правління колгоспу. Голова запитав:

— Відпочив?

— З батьком наводимо порядок вдома, — відповів йому.

— Пора за справжню роботу братися.

Він подумав трохи. Ймовірно, як краще мені запропонувати. Потім виголосив з розстановкою.

— У нас руки скрізь потрібні. Скотарьом на третю ферму підеш? Недалеко від вас. І розпорядок дня там хороший. Вважай, по-домашньому будеш працювати.

Обіцяв подумати. Коли мої батьки почули про пропозицію голови, вони в один голос заявили:

— Тікай у місто, поки тебе тут не захомутали. А то за паличку будеш працювати цілодобово.

— Дядько Петро тобі на перших порах дасть притулок, а потім і своє житло знайдеш, — сказала мама.

— Їдь, синку, — додав батько.

Дядько Петро жив у маленькому будинку на околиці міста. Незважаючи на те, що мої батьки зарізали гусака, дали кілька шматків сала і ще їжі, зустрів він мене без особливого захоплення. Сім'я жила в страшній тісноті.

Передав дядьку лист батька, в якому він просив, щоб пожив у нього кілька місяців. Він довго вертів в руках папір, поглядаючи на свою повну дружину, яка була від мене не в захваті. Потім сказав:

— Йдемо, куточок покажу.

Для мене поставили розкладачку в будинку, де жив син з невісткою. Відразу пообіцяв їм, що тут довго не затримаюсь.

Для того, щоб отримати паспорт і прописатися, мені належало стати на військовий облік. Коли майор побачив довідку про звільнення з табору, він підняв такий хипиш, хоч тікай з кабінету.

— Ти чого сюди приїхав?! Що тобі тут треба? Забирайся з міста в своє село. Все одно тут ти ніде не влаштуєшся, — точно запрограмований, повторював він.

— Нікуди я звідси не піду, ви зобов'язані мене поставити на облік.

— Не поставлю.

— Буду скаржитися.

Після тривалих дебатів він зрозумів, що мене не переконати і взяв мій військовий квиток. Мене поставили на військовий облік. Потім з такими ж потугами отримав паспорт.

У мене була довідка про звільнення, де вказувалося, що на підставі статті такої-то карного кодексу я вісім років провів у таборах. Поклав її в паспорт. Щоб відразу знайомилися, не задавали мені зайвих питань.

Начальник відділу кадрів насосного заводу, куди відразу пішов, тому що скрізь висіли оголошення зі словом «потрібні», розгорнув

паспорт, подивився довідку, повернув мені документи назад.

— Ми тимчасово не потребуємо кадрів, — сказав рішуче.

Заперечив йому. Мовляв, біля заводууправління все завішане оголошеннями зі словом «потрібні».

— Йди-йди. Нам кадри тимчасово не потрібні.

Довго ходив по колу. Вже втратив всяку надію і подумував про повернення додому. Мене не лякала ніяка робота. На фермі для великої рогатої худоби теж люди трудяться. І нічого: живі. Але працювати, отримуючи копійки натомість, я не хотів.

Своїм горем поділився з сином дядька Петра Іваном.

— Іди до нас в гарячий цех. У нас не відмовлять.

Він привів мене у відділ кадрів рафінадного заводу. Начальник зустрів нас привітно, але коли побачив злочасну довідку, задумався. Викликав начальника цеху. Передав йому паспорт і довідку, запитав:

— Візьмеш?

— Доведеться, — відповів той, лише мить повагавшись. — Третій день лінія простоює.

У гарячому цеху небагато людей витримували. Тягати важкі мішки з цукром при високій температурі, коли з одягу одні труси і халат, для багатьох було непосильно.

Вони не рубали ліс при сильному морозі, не замерзали в холодних бараках. Не харчувалися баландою зі шматочками підозрілої риби. Тому робота в гарячому цеху їм здавалася нестерпною.

Мене труднощі не лякали. Брався за будь-яку роботу, зносив нестерпну спеку, як у свій час холод.

В цеху спочатку за очі називали мене «Валера зек», а потім — просто Валерою.

Праця була важка, але це компенсувалося пристойною зарплатою, робочим в першу чергу на заводі виділяли ділянки під забудову, що для мене було дуже важливим. З перших днів на заводі я мріяв про власний будинок.

03.08.1953 рік

Ще від батьків я послав Клаві лист на адресу Івана Чуба, сподіваючись, що він її застане. Вона дала відповідь. Я його отримав перед самим від'їздом у місто.

Коли мама дізналася, що за дівчина мені пише, вона дуже засмутилася.

Зечка? — запитала сумно. — Невже ти нормальну дівчину не знайдеш?!

Скільки не пояснював їй, що Клава і є нормальна дівчина, що вона залетіла у в'язницю із-за дурниці, як і я.

Але мама відмовлялася що-небудь розуміти. При кожному нагадуванні про Клаву у неї псувався настрій.

Перед від'їздом я просив її, щоб вона в обов'язковому порядку передавала мені всі листи Клави. Матуся кивнула головою, але нічого не сказала. Не припускав тоді, чим все це обернеться.

* * *

Минуло кілька місяців, як опинився вдома. Але від Клави не отримую ніяких звісток. Не знаю, що з нею сталося. Писав листи у виправно-трудоий табір, Івану. Жодної чіткої відповіді. Іван написав, що незабаром після мого від'їзду Клаву перевели в сизо. Всі його спроби навести більш детальні довідки не увінчалися успіхом.

Скільки я не домагався хоч який-небудь звістки про долю Клави, нічого певного не отримував у відповідь.

Подумав, що вона потрапила знову в якусь історію. Опинилася невідомо де. Її знову замели на кілька довгих років. Я викрутився з Ольвачем. Її могли звинуватити, що вона намовила кого-небудь, щоб прибрати капітана, який над нею знущався.

Знімав квартиру в приватному секторі неподалік від заводу. По гудку ходив на роботу.

Разом зі мною ходила туди й Ліда. Це була худа жінка років тридцяти п'яти з білим фарбованим волоссям. Спочатку вона обмежувалася короткими розмовами зі мною про погоду та інші незначні речі. Мабуть, до неї дійшли чутки про моє минуле.

Вона дуже обережно поводитися зі мною. Відсікала навіть елементарні спроби зійтися ближче. Я теж не наполягав. Обмежувався короткими загальними розмовами.

Зона навчила мене обережності. Боявся потрапити в залежність від підлої людини. Підлими можуть бути не тільки чоловіки, але і красиві жінки з дзвінкими голосами, які випромінюють порядність і повагу.

Приятелі по заводу намагалися познайомити мене з самотніми подругами, у яких навіть були квартири. Але я чекав єдину, яку кохав.

10.11.1952 рік

Нічого не розповідав Ліді. Навіщо розповідати, який шлях пройшов за вісім років табірної життя. Але з деяких пір становище змінилося. Ліда стала проявляти до мене активний інтерес.

Фарбована блондинка в той день чекала мене на прохідній. На заводі видали зарплату. Гроші тріщали в руках. І я любив цей тріск, який піднімав мене в очах оточуючих. Не цурався ніякої роботи, не відмовлявся працювати по вихідних. Зате купував собі одяг, добре харчувався.

Приїжджав додому з подарунками для батьків. Це було для мене найбільшим святом. Коли очі батька і матері світилися радістю. Вони обходили мене, як дитину. Батько з гордістю говорив сусідам:

— Це мій з міста привіз.

Мама теж не тямала себе від радості:

— Як добре, що ти не залишився в колгоспі. Не бачив би тут ні вихідних, ні прохідних всього за один трудовень, на який нічого не можна купити.

Ліда, з маленькою голівкою, з кирпатим носиком, нагадувала мені лисицю. Вона сказала вкрадливим голосом:

— Вирішила тебе почекати. Як-то не хочеться одній йти додому. Получка — це маленьке свято.

Був у відмінному настрої, відповів:

— Так тому і бути. Йдемо разом.

Ми зайшли в магазин. Кожен купував своє.

Ліда ненав'язливо запропонувала:

— Треба відзначити свято.

— А де? — запитав я.

— Йдемо до нас. Мама сьогодні в нічну зміну.

Погодився. Без задньої думки в голові.

Ми з Лідією довго сиділи у неї вдома. Вона пропонувала такі тости, від яких важко відмовитися. Пив по повній, поки не відключився.

Вранці мене розбудила Ліда. Вона зірвала з мене ковдру, сказала:

— Піднімайся, пора на роботу.

11.11.1952 рік

Більше не буваю у Ліди вдома. Ми з нею обмежуємося тим, що ходимо на роботу і з роботи. Але сьогодні вона мені сказала, що у нас буде дитина. Здивувався. Ми з нею побули разом всього одну ніч.

— Хіба цього недостатньо, щоб з'явилася дитина? — запитала вона.

Ми йдемо деякий час мовчки. Переварюю інформацію. Треба ж потрапити в таку безглузду ситуацію, коли нічого не пам'ятаєш. Була у нас близькість чи ні. І як тепер себе вести. Адже Клаву не проміняю ні на кого.

— Давай зайдемо до нас, — ласкавим вкрадливим голосом пропонує Ліда. — Мама курку зарізала. Поїмо потрохів.

— Не можу. Дядько Петро сьогодні запрошує.

— Не знала, що ти такий незговірливий.

Зупиняюся. Дивлюся в її маленькі блукаючі очі. Кажу:

— У мене є улюблена жінка.

— Де вона? — сміється Ліда. — Не бачу. Ти живеш холостяком.

— Так складаються обставини, але ми все одно будемо разом.

Йду до дядька Петра. В його будинку яблуку ніде впасти. У дворі онуки граються. Дружина з невісткою на кухні. Миють посуд. Голосно розмовляють.

Пригощаю дітей цукерками. Озираюся на всі боки.

Дядько Петро сидить за хатою в саду.

— Іди сюди, — говорить і махає мені рукою.

Зупиняюся в нерішучості.

— Підходь, не бійся, я не кусаюся, — і показує мені на колоду, яка потемніла, поросла мохом. — З чим прийшов? Як там на заводі?

— На заводі добре. А в особистому житті є проблеми, — обережно сів на колоду, бо боюся забруднити нові штани.

— Та не бійся, що забрудниш, принось штани, дружина випере.

— У неї і так є, для кого прати. Сім'я — десять чоловік.

— Справжні твої проблеми залишилися позаду, коли вийшов з табору, — каже дядько, повертаючись до початку розмови.

— Зараз у мене така ситуація, хоч знову за колючий дріт біжи.

— Не перебільшуй. Не може бути такої ситуації.

Розповів йому про свої особисті проблеми. Що чекаю свою улюблену жінку, яка давно вже повинна була приїхати, але не

з'являється, від якої немає ніяких звісток. Напевно, запроторили її знову років на десять.

Про лисицю Ліду. Підпоїла мене, переночували ми з нею лише один раз. Тепер вимагає: женись. У нас буде дитина.

— Ні в якому разі не одружуйся. Якщо вона тобі вже зараз влаштовує такі підлості, що буде потім.

— Я б хотів, щоб моя дитина не була сиротою при живому батькові, — відповідаю йому.

— Не подобається мені ця історія. Щось тут нечисто. Переспали одну ніч і одружуйся. Ти поцікався, з ким вона до цього яшкалась, — радить мені дядько.

«Дійсно, — думаю. — Як я раніше про це не здогадався?!».

— Жінку треба вибирати таку, щоб за тобою у вогонь і воду, — каже мені дядько Петро. — А ця. Що вона тобі може дати? Буде цвяхи все життя забивати.

— Спасибі, дядьку Петро, ваші слова додавали мені сили і мудрості за колючим дротом. І зараз додають. Порадьте, що мені робити? У мене є кохана жінка. Вона повинна була звільнитися відразу за мною. Минув час, а від неї немає ніяких звісток.

— Все перепробував?

— Все. Куди я тільки не звертався, щоб навести довідки про неї. Все безуспішно.

— Тоді бери відпустку і їдь у Сибір. Ти повинен її обов'язково вирвати звідти.

— Справді, більше нічого не залишається.

— Поспіши. Інакше можеш втратити її назавжди...

Повернувся до себе на квартиру. Ліг на ліжку. Дістав дамську сумочку Клави. Вірніше, радікюль. Темно-коричневого кольору. Вона мені його віддала, щоб забрав додому. Виймаю з радікюля її штучки. Довго розглядаю їх і кладу назад. Це все, що залишилося від моєї коханої.

І спогади. Як і раніше живу ними. Гудіння дробарки на млині. Наш перший поцілунок. День восьмого березня в будинку Васі Цвяха. І багато іншого мені постійно приходиться в голову. Розбурхує мене, не дає спокійно відпочивати.

Невже Клава назавжди залишиться в минулому?

Може, знайдеться новий Ольвач, бажаючий отримати гарненьку жінку. Може, знайдеться ковирялка, яка зможе її собі підпорядкувати. Тому що з кожним роком наші сили для опору тануть. Ми змушені миритися з тим, з чим би не змирилися кілька років тому.

Лаю себе за ці песимістичні настрої. Але невідомість для мене найгірше. Скільки не бився, не отримав ніякої інформації.

Дядько Петро, як завжди, правий. Треба брати відпустку і відправлятися в дорогу, поки не втратив Клаву назавжди. Інакше буде пізно.

На роботі намагаюся навести довідки про Ліду.

— Лідка? — запитує у мене напарник, який довгий час працює на заводі. — Вона довго крутилася з Васьком. Але нещодавно він її похерив.

«Нічого собі, — думаю. — Ось це фінти!».

Кажу Ліді відкрито про те, що дізнався. Червоніє.

— Ми з ним давно порвали, — каже вона. — Він тут ні при чому.

— А мені кажуть, що нещодавно.

Ставлю жінці ще кілька запитань, намагаючись пересвідчитися у правдивості її слів. Але, як завжди, її в ступі не впіймаєш.

Знову не погоджуюся зайти до Ліди в гості. Знову йду на квартиру, в свою кімнату. Славно ж може початися у мене сімейне життя. Наречену не люблю і не поважаю, не знаю, від кого дитину доведеться виховувати.

В ці хвилини мені хочеться сховатися за колочий дріт. Щоб не бачити і не чути худу блондинку з маленькими безсоромними очима.

А якщо дитина дійсно моя!? Що тоді!? Як кинути свою дитину?!

Ці думки не дають мені спокою...

27.11.1952 рік

Від Клави, як і раніше, ніяких звісток. А Ліда кожен день нагадує мені про себе. Вона питає, що їй робити. Позбутися нашої дитини, чи будемо її разом виховувати. Робить це вона майже кожен день. Наполегливо і систематично.

Але я роблю все можливе, щоб зустрітися з Клавою. В нашому цеху запарка. Як тільки дадуть відпустку, поїду до неї.

Клава не з тих, хто розкидається своїми словами, забуває про свої обіцянки. У неї нікого, окрім мене, немає. Отже, з моєю коханою щось

сталося...

В той день мене терміново викликали з роботи. Коли вийшов на прохідну, побачив поруч з онуком дядька Петра незнайому виснажену жінку в поношеному демісезонному пальті. Запитав, що їй від мене треба.

— Валера! Не впізнаєш?! — сказала вона.

Ще раз глянув на її високий лоб, тонкі губи, на знайомі туфлі... Переді мною стояла Клава. Без головного убору. Її коротке темно-русьяве волосся було зав'язане на потилиці, утворюючи маленький хвостик.

— Клава! Ти?! — вигукнув я. — Думав, що тебе більше ніколи не побачу. Подумав, що залетіла на новий термін.

Вона подивилася на мене пронизливим поглядом карих очей. Сказала тихо:

— На волосинці втрималася. Трохи не запроторили.

— Хотіли смерть Ольвача на тебе списати?

— Вони і тебе хотіли запроторити. Ледве відбила. Казала, що у нас з тобою були випадкові зв'язки.

— Значить, не вийшло! Значить, ми на свободі!

— Я цього ще не відчула, — каже Клава.

— Що ж ти мені не писала? Один лист отримав.

— Писала кілька разів. Не знаю, чому ти не отримав. Я дивувалася, чому не отримувала відповіді. Думала, що ти змінив свою точку зору і забув наші слова, наші обіцянки...

— Значить, сталося якесь непорозуміння.

— Яке непорозуміння?!

— Тоді я не можу зрозуміти, в чому справа.

Сказав і замовк. Згадав маму. Вона не хотіла бачити в невістках зечку. Припускала, що та напише кілька листів. Не отримає відповіді. І перестане писати.

«Мама, мама, — звернувся до неї подумки, — що ти наробила? Ти могла позбавити нас з Клавою щастя».

Але вийшло по-іншому. Клава кілька місяців добиралася в Україну без копійки в кишені. Приїхала до нас додому. Батькам було діватися нікуди. Вони дали адресу дядька Петра.

Про свою здогадку я нічого не сказав коханій. Ми стояли на прохідній. Підбігла Ліда.

— Валера, що ти тут робиш?

— Не бачиш, приїхала кохана.

— А як маленький?

Обличчя Клави спохмурніло. На очі набігли сльози.

— Не плач, кохана!

— Як же не плакати?! Ти клявся мені у вічній вірності. Не минуло й року, як всі обіцянки забув.

— Винен. Вийшло непорозуміння. Все поясню потім.

Міцно обійняв Клаву.

— Тепер ми вже не розстанемося. Все у нас буде добре. Я зроблю все можливе, щоб по твоїх щоках не прокотилася жодна сльозинка.

15.12.1952 рік

Післямова

Тоді я займався видавничою діяльністю. Одного разу мені зателефонував незнайомий чоловік. Сказав, що хоче опублікувати свої нотатки, але відчуває себе не зовсім здоровим. Він попросив, щоб прийшов до нього додому.

Розшукав його невеликий цегляний будиночок на околиці міста. Він потопає у зелені саду, який спускався до річки. Коли зайшов, Валерій Павлович встав з ліжка. Передав мені товстий зошит, списаний простим олівцем. Розповів про своє життя.

Валерій Павлович вісім років провів у радянських виправно-трудових таборах на Далекому Сході і в Сибіру. Він хотів, щоб молоде покоління не забувало ці сторінки нашої історії, знало, що багатьом їхнім дідам і батькам довелося провести у в'язницях роки, в той час, коли говорили, що в нашій країні все добре. Вона процвітає.

Коли познайомився з нотатками, вони зворушили мене своєю щирістю і суворою правдою про часи, коли Сибір був в'язницею народів, що населяли СРСР. Автор розповідав про долю двох молодих в'язнів, які проявили у свій час м'якість і нерішучість і змушені були за це поплатитися роками, які їм довелося провести за колючим дротом.

Небезпечний тяжкий труд, холод, голод, знущання, приниження — ось що їх чекало там. Все-таки Валера і Клава знайшли в собі мужність і сили, щоб вирватися на волю, спираючись на допомогу чесних, порядних людей.

Підготував рукопис до друку. Коли зайшов у двір, де стояв будиночок з червоної цегли, то дізнався приголомшливу новину: Валерій Павлович помер.

Тоді передав підготовлену до видання книгу дружині. Вона обіцяла прочитати і зробити свої поправки, просила продовжувати роботу над рукописом, вона не залишиться в боргу переді мною.

Через деякий час знову приїхав у будиночок на околиці міста.

Але не застав в живих і господиню. Клавдія Іванівна пережила свого чоловіка на кілька тижнів.

Будинок продали. У дворі побачив старі меблі, які в мій перший прихід ще стояли в приміщенні. Назустріч мені вийшла молода пара.

По всій видимості: чоловік і дружина.

Пояснив причину свого приходу. Просив їх пошукати рукопис і передати мені, якщо він їм не потрібен.

Вони порадилися один з одним. Потім жінка зайшла в будинок і незабаром винесла мені вже зверстану і надруковану в одному примірнику майбутню книгу з поправками господині.

Не очікував такого повороту подій. Не знав, що робити з рукописом. У мене не було коштів, щоб його видати. Вийшло так, що я не отримав від автора ні копійки.

Рукопис лежав у мене кілька років. Одного разу прочитав його і вирішив, що негоже лежати йому в столі, припадати пилом. Історію життя Валери і Клави повинні знати люди. Можливо, вона їх чогось навчить.

01.09.2016 року